

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Лазарєва О. В.

Фінансове регулювання економіки

Навчальний посібник
спеціальність 8.15010002 Державна служба,
галузь знань 1501 Державне управління

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Миколаїв – 2014

УДК 336.02:338.246.025.2(477) (075.8)

ББК 65я73

Л 17

Гриф надано Міністерством освіти і науки України (лист МОНУ № 1/11-10920 від 15.07.2014 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою ЧДУ імені Петра Могили (протокол № 4 від 12 грудня 2013 р.) як навчальний посібник для магістрів з державного управління.

Рецензенти:

Червен І. І., д. е. н., професор, академік Академії економічної кібернетики України, завідувач кафедри управління виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств Миколаївського національного аграрного університету;

Іргищева І. О., д. е. н., професор кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, директор Центру економічних досліджень та управлінського консалтингу;

Яненко І. Г., д. е. н., старший науковий співробітник відділу технологічного прогнозування та інноваційної політики ДП «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України».

Л 17

Лазарєва О. В.

Фінансове регулювання економіки : [навчальний посібник] / О. В. Лазарєва. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 248 с.

ISBN 978-966-336-302-8

У навчальному посібнику розглянуто найважливіші теоретичні засади фінансового регулювання економіки, висвітлено сутність бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної, інвестиційної, цінової та антиінфляційної політики держави, обґрунтовано основи формування та реалізації стратегії фінансової політики. До кожної теми подано завдання для самоперевірки та контролю засвоєння знань, тестові завдання, що сприяють глибшому розумінню та засвоєнню матеріалу.

Навчальний посібник розраховано для викладачів та студентів вищих навчальних закладів, слухачів системи післядипломної освіти, керівників, працівників установ державної влади, які здійснюють фінансове регулювання економіки.

УДК 336.02:338.246.025.2(477) (075.8)

ББК 65я73

ISBN 978-966-336-302-8

© Лазарєва О. В., 2014

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2014

ЗМІСТ

Навчально-тематичний план курсу «Фінансове регулювання економіки»	6
Передмова	7
Тема 1. Фінансове регулювання економіки як наукова дисципліна	9
1.1. Сутність фінансового регулювання економіки	9
1.2. Об'єкти та суб'єкти фінансового регулювання економіки	10
1.3. Методи фінансового регулювання	29
1.4. Елементи фінансового регулювання економіки	32
Завдання для індивідуальної роботи	37
Тема 2. Бюджетна система України	41
2.1. Роль фінансового регулювання бюджетних установ	41
2.2. Структура бюджетної системи України	49
2.3. Державна казначейська служба України	54
2.4. Історія розвитку бюджетної системи	58
Завдання для індивідуальної роботи	68
Тема 3. Збалансованість державного бюджету	71
3.1. Сутність збалансованості державного бюджету	71
3.2. Загальний та спеціальний фонди державного бюджету.....	74
3.3. Стадії бюджетного процесу	76
Завдання для індивідуальної роботи	84
Тема 4. Сутність та види податків	87
4.1. Історичні аспекти розвитку оподаткування	87
4.2. Поняття і функції податків	92
4.3. Принципи та елементи оподаткування	94
4.4. Класифікація податків та їх характеристика	98
Завдання для індивідуальної роботи	101
Тема 5. Податкова система і податкова політика	104
5.1. Суть, значення та роль податкової системи у складі державних доходів	104
5.2. Податкова політика та її характеристика	107

Фінансове регулювання економіки

5.3. Склад податкової системи України.....	108
5.4. Порівняльна характеристика податкових систем в економічно розвинутих державах світу	110
Завдання для індивідуальної роботи	120
Тема 6. Державна податкова служба України.....	123
6.1. Завдання, принципи та функції державної податкової служби	123
6.2. Права та обов'язки працівників органів державної податкової служби	126
6.3. Службові особи державних податкових інспекцій та їх правовий і соціальний захист	128
6.4. Податкова робота та її характеристика.....	130
6.5. Податкова міліція	131
Завдання для індивідуальної роботи	133
Тема № 7. Податковий менеджмент	136
7.1. Теоретичні аспекти податкового менеджменту.....	136
7.2. Види перевірок та порядок їх проведення.....	138
7.3. Адміністрування загальнодержавних податків і зборів	144
7.4. Адміністрування місцевих податків і зборів.....	146
Завдання для індивідуальної роботи	149
Тема 8. Грошово-кредитна політика держави	152
8.1. Сутність та цілі грошово-кредитного регулювання	152
8.2. Засоби та методи грошово-кредитної політики	154
8.3. Планування основних параметрів грошово-кредитної політики	155
Завдання для індивідуальної роботи	159
Тема 9. Банківське регулювання і банківський нагляд	162
9.1. Банківська система України	162
9.2. Фінансове регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків.....	165
9.3. Процентна політика, рефінансування комерційних банків	168
Завдання для індивідуальної роботи	173
Тема 10. Валютне регулювання економіки.....	176
10.1. Об'єкти та суб'єкти валютного регулювання, валютні ринки	176

10.2. Методи девальвації та ревальвації національної грошової одиниці, види валютних курсів.....	179
10.3. Інструменти валютної політики	182
Завдання для індивідуальної роботи	185
Тема 11. Фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації доходів	188
11.1. Легалізація (відмивання) доходів	188
11.2. Сутність та завдання фінансового моніторингу.....	190
11.3. Суб'єкти, об'єкти та види фінансового моніторингу	192
Завдання для індивідуальної роботи	196
Тема 12. Фінансове регулювання інвестиційної діяльності	200
12.1. Роль фінансового регулювання в інвестиційному процесі	200
12.2. Податкове, бюджетне та грошово-кредитне регулювання інвестиційної діяльності.....	202
12.3. Інвестиційні проекти та забезпечення захисту інвестицій	204
12.4. Залучення іноземних інвестицій та регулювання умов здійснення інвестицій за межі держави.....	208
Завдання для індивідуальної роботи	211
Тема 13. Фінансове регулювання ринку цінних паперів та його учасники	215
13.1. Поняття фінансового ринку цінних паперів.....	215
13.2. Види ринків цінних паперів, його учасники	217
13.3. Цілі та форми фінансового регулювання ринку цінних паперів	221
Завдання для індивідуальної роботи	225
Тема 14. Необхідність фінансового регулювання цін, антиінфляційна політика	228
14.1. Необхідність і методи фінансового регулювання цін	228
14.2. Наслідки введення фіксованої ціни.....	229
14.3. Антиінфляційна політика та її напрями.....	232
Завдання для індивідуальної роботи	236
Бібліографічний опис.....	239
Іменний покажчик.....	242

**Навчально-тематичний план курсу
«Фінансове регулювання економіки»
для студентів спеціальності 8.15010002 – Державна служба
галузь знань 1501 Державне управління**

№ теми з/п	Назва тем	Кількість годин		
		Аудиторні заняття		Самостійна робота
		Лекції	Практичні	
1	Фінансове регулювання економіки як наукова дисципліна	2	1	5
2	Бюджетна система України	2	1	5
3	Збалансованість державного бюджету	1	1	4
4	Сутність та види податків	1	1	5
5	Податкова система і податкова політика	2	1	5
6	Державна податкова служба України	2	1	5
7	Податковий менеджмент	2	1	4
8	Грошово-кредитна політика держави	2	1	5
9	Банківське регулювання і банківський нагляд	2	1	4
10	Валютне регулювання економіки	2	1	5
11	Фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації доходів	2	1	4
12	Фінансове регулювання інвестиційної діяльності	2	1	5
13	Фінансове регулювання ринку цінних паперів та його учасники	2	1	5
14	Необхідність фінансового регулювання цін, антиінфляційна політика	2	1	5
Усього		26	14	68

Передмова

У загальній сукупності навчальних дисциплін, які формують кругозір майбутніх державних службовців і які створюють основу професіоналізму, важливе значення займає **дисципліна «Фінансове регулювання економіки»**. Вона належить до числа фундаментальних економічних дисциплін, спирається на теорію фінансів та державного регулювання економіки і **посьднується** з такими прикладними економічними **дисциплінами** як мікро- і макроекономіка, політична економія, фінанси, податкова система, державне регулювання економіки та ін.

У курсі «Фінансове регулювання економіки» аналізуються теоретичні засади формування стратегії соціально-економічної політики держави, сутність, форми та методи фінансового регулювання економіки, методологічні та організаційні основи соціально-економічного прогнозування, механізми реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, антиінфляційної політики.

Метою дисципліни «Фінансове регулювання економіки» є розкриття методології, методики та організаційних засад фінансового регулювання економіки. Зважаючи на це, **головними завданнями курсу** є розкриття сутності, мети і завдань фінансового регулювання економіки, теоретичних основ формування та реалізації стратегії фінансової політики держави, методологічних основ, методів і засобів впливу на економічний та фінансовий розвиток держави, сутності та методики фінансового прогнозування та планування, світового досвіду фінансового регулювання економіки, і **забезпечення** тим самим **підготовки професіоналів сфери державного управління**, формування в них навиків самостійного науково-аналітичного опрацювання фінансово-економічних проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

Курс «Фінансове регулювання економіки» має забезпечити:

- поліпшення фахової підготовки державних службовців у галузі фінансового регулювання економіки, її наближення до сучасних вимог;
- загальнотеоретичну підготовку державних службовців до вивчення наступних дисциплін у сфері економіки;
- розвиток критичного й аналітичного мислення державних службовців, краще розуміння ними сучасних проблем фінансового регулювання економіки та шляхів їх вирішення;
- формування здатності використовувати знання теорії фінансового регулювання економіки в повсякденній практичній діяльності;

– вироблення у державних службовців навичок здійснення самостійного аналізу проблем та перспектив фінансового регулювання економіки.

Цілями курсу є:

- розкриття сутності, мети і завдань фінансового регулювання економіки;
- розкриття теоретичних основ формування та реалізації стратегії фінансової політики держави;
- вивчення методологічних основ, методів і засобів впливу на економічний та фінансовий розвиток держави;
- розкриття сутності та методики фінансового прогнозування та планування;
- вивчення світового досвіду фінансового регулювання економіки.

Після вивчення курсу «Фінансове регулювання економіки» слухачі повинні знати:

- теоретичні засади формування стратегії соціально-економічної політики держави;
- сутність, форми та методи фінансового регулювання економіки;
- механізми реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, антиінфляційної політики.

Після вивчення курсу «Фінансове регулювання економіки» слухачі повинні вміти:

- досліджувати теоретичні засади формування стратегії соціально-економічної політики держави;
- характеризувати сутність, форми та методи фінансового регулювання економіки;
- досліджувати методологічні та організаційні основи соціально-економічного прогнозування;
- розробляти пропозиції щодо вдосконалення бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, антиінфляційної політики.

Пропонований навчальний посібник складено відповідно до програми навчальної дисципліни «Фінансове регулювання економіки», він служить для узагальнення та систематизації знань, розвитку практичних навичок, здатності до вільного обміну думками у галузі фінансового регулювання економіки.

Навчальний посібник розраховано для викладачів та студентів вищих навчальних закладів, слухачів системи післядипломної освіти, керівників, працівників установ державної влади, які здійснюють фінансове регулювання економіки.

Автор не претендує на повне висвітлення всіх подій у сфері фінансового регулювання економіки та на остаточні висновки.

Тема 1. Фінансове регулювання економіки як наукова дисципліна

План лекції:

- 1.1. Сутність фінансового регулювання економіки.
- 1.2. Об'єкти та суб'єкти фінансового регулювання економіки.
- 1.3. Методи фінансового регулювання.
- 1.4. Елементи фінансового регулювання економіки.

1.1. Сутність фінансового регулювання економіки

Фінансове регулювання економіки належить до числа фундаментальних економічних дисциплін, спирається на теорію фінансів та державного регулювання економіки і **поєднується** з такими прикладними економічними дисциплінами як мікро- і макроекономіка, політична економія, фінанси, бухгалтерський облік, податкова система, державне регулювання економіки та ін.

У курсі «Фінансове регулювання економіки» аналізуються теоретичні засади формування стратегії соціально-економічної політики держави, сутність, форми та методи фінансового регулювання економіки, методологічні та організаційні основи соціально-економічного прогнозування, механізми реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, антиінфляційної політики.

Метою дисципліни «Фінансове регулювання економіки» є розкриття методології, методики та організаційних засад фінансового регулювання економіки. Виходячи з цього, **головними завданнями курсу** є розкриття сутності, мети і завдань фінансового регулювання економіки, теоретичних основ формування та реалізації стратегії фінансової політики держави, методологічних основ, методів і засобів впливу на економічний та фінансовий розвиток держави, сутності та методики фінансового прогнозування та планування, світового досвіду фінансового регулювання економіки.

Взагалі, фінансове регулювання здійснюється, з одного боку, як стимулювання одних сегментів шляхом концентрації в них фінансових ресурсів та, з іншого боку, через стримання цих сегментів на основі обмеження обсягу фінансових ресурсів, що до них надходять.

Таким чином, фінансове регулювання – це вплив на економічні і соціальні процеси, який спрямований на передбачення чи усунення можливих диспропорцій, забезпечення розвитку передових технологій

і соціальної стабільності шляхом концентрації фінансових ресурсів в одних сегментах ринку і стримання росту обсягу фінансових ресурсів в інших.

З огляду на це, **фінансове регулювання економіки** – це організуючий і регулюючий вплив фінансових важелів на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності.

1.2. Об'єкти та суб'єкти фінансового регулювання економіки

В управлінні фінансами виділяють об'єкти та суб'єкти фінансового регулювання економіки.

Об'єктами виступають фінансові відносини, у тому числі відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів. Найважливіші **об'єкти** – це фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси. Отже, **об'єкти** – це вся фінансова система держави.

Фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою будовою і організаційною структурою.

1) за внутрішньою будовою фінансова система – сукупність відносно обособлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми розподілу й перерозподілу ВВП. Вона складається зі сфер і ланок.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. Виділяють чотири сфери:

- Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств;
- Сфера державних фінансів характеризує діяльність держави і поділяється на такі ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, фінанси державного сектора;
- Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільно-обмінні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні;
- Сфера фінансового ринку охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару.

Обособленою ланкою фінансової системи виступає страхування, яке не належить до конкретної сфери і відображає відносини з приводу формування і використання колективних страхових фондів.

2) за організаційною будовою фінансова система – сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками та характеризують систему управління фінансами.

Центральне місце в управлінні фінансовою системою займає **система органів Державної фінансової інспекції України**, яка на момент створення носила дещо іншу назву – Контрольно-ревізійна служба України, а потім з 2011 року Контрольно-ревізійні управління були реорганізовані на Державні фінансові інспекції.

Органи Державної фінансової інспекції України здійснюють незалежний державний фінансовий контроль від імені виконавчої гілки влади.

До складу органів Державної фінансової інспекції України входять Держфінінспекція України та її територіальні органи – державні фінансові інспекції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах або міжрайонні, об'єднані в районах та містах державні фінансові інспекції, головні державні фінансові інспектори в районах та містах.

Держфінінспекція України є центральним органом виконавчої влади, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність органів Держфінінспекції України, є Указ Президента України від 23.04.2011 № 499/2011 «Про Положення про Державну фінансову інспекцію України», Бюджетний кодекс України, наказ Міністерства фінансів України від 03.10.2011 № 1236 «Про затвердження положень про територіальні органи Державної фінансової інспекції України та їх підрозділи», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 19.10.2011 за № 1212/19950, та інші.

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Держфінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) здійснює державний фінансовий контроль за:
  - використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх

рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують державне чи комунальне майно за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;

- дотриманням законодавства про державні закупівлі;
- діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, винесеним на підставі подання прокурора або слідчого для забезпечення розслідування кримінальної справи;

2) здійснює контроль за:

- виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;
- цільовим використанням коштів державного і місцевих бюджетів;
- цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві) гарантії;
- складанням бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;

– станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів;

- усуненням виявлених недоліків і порушень;

3) забезпечує участь представників Держфінінспекції України в ревізійних комісіях господарських організацій, у яких корпоративні права держави перевищують 50 відсотків статутного капіталу;

4) вживає в установленому порядку заходів щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме:

– вимагає від керівників та інших службових осіб підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства;

– звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів;

– проводить аналіз стану додержання фінансової дисципліни та про його результати повідомляє органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування;

– готує і подає до відповідних державних органів пропозиції щодо усунення та запобігання причинам і умовам, які призвели до допущення недоліків і порушень;

– здійснює контроль за виконанням вимог і пропозицій, поданих Держфінінспекцією України та її територіальними органами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування за результатами державного фінансового контролю, та інформує про це Кабінет Міністрів України і Мінфін України;

– застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає стягнення, санкції до осіб, винних у порушенні законодавства;

– передає правоохоронним органам матеріали ревізій у разі встановлення порушень законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність або містять ознаки корупційних діянь; інформує правоохоронні органи про факти інших виявлених порушень законодавства;

5) подає щомісяця Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Мінфіну України звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства;

6) забезпечує погодження призначення на посади та звільнення з посад керівників контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів;

7) координує діяльність, погоджує плани внутрішньої роботи контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та здійснює оцінку фахового рівня працівників таких підрозділів;

8) здійснює контроль за проведенням внутрішньої контрольно-ревізійної роботи у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

9) отримує та аналізує звітність про роботу контрольно-ревізійних підрозділів у структурі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

10) розглядає листи, заяви і скарги громадян про факти порушення законодавства з фінансових питань, вживає згідно із законодавством відповідних заходів для їх усунення;

11) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держфінінспекції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру;

12) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на неї Президентом України.

Територіальні органи Держфінінспекції України виконують покладені на Держфінінспекцію України завдання та функції в межах своїх повноважень на відповідній території, крім функцій, зазначених у пунктах 3, 5, 7, 8.

Історія створення та розвитку Державної фінансової інспекції

Історія Служби фінансового контролю нерозривно пов'язана з історією становлення державності як складова її фінансової безпеки.

Входячи до складу Російської імперії, Україна не мала власних органів фінансового контролю. Контрольні функції, як і на всій території Росії, виконувало згідно з Положенням про місцеві контрольні установи в імперії від 3 січня 1866 року Управління державного контролю, яке працювало при Міністерстві фінансів. У такому вигляді цей орган фінансового контролю проіснував до 1919 року.

Керівники молодої Української держави усвідомлювали надзвичайно важливу роль контрольних функцій Міністерства фінансів, Державної скарбниці і банків. Тому за часів Директорії був створений спеціальний апарат Державного контролера з надзвичайними правами і повноваженнями.

З цього часу до 1937 року органи фінансового контролю неодноразово реорганізовувались, але функції фінансового контролю залишились незмінними.

З 1937 до 1956 року фінансовий контроль в Україні здійснювало Контрольно-ревізійне управління Наркомату, пізніше Міністерство фінансів СРСР. У 1956 році Контрольно-ревізійне управління було створене у складі Мінфіну України.

Після здобуття Україною незалежності виникла потреба у підвищенні ролі державного фінансового контролю, і у 1993 році прийнято Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні».

Указом Президента України від 27.08.2000 № 1031 «Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи» Головному контрольно-ревізійному управлінню України надано статус центрального органу виконавчої влади.

Відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Головне контрольно-ревізійне управління України реорганізовано у Державну фінансову інспекцію України.

Державна податкова служба створена 22 серпня 1996 року.

З 2013 року державна податкова служба офіційно має назву Міністерство доходів і зборів України.

До функцій цього міністерства належать:

1) виконання та організація роботи державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану із:

- здійсненням контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), контролю за валютними операціями, контролю за дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку, а також контролю за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів;

- здійсненням контролю за додержанням виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування цих сум до бюджету;

- обліком платників податків, інших платежів;

- виявленням і веденням обліку надходжень податків, інших платежів;

- проведенням роботи щодо боротьби з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, веденням реєстрів імпортерів, експортерів, оптових та роздрібних торговців, місць зберігання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, участю в розробленні пропозицій щодо основних напрямів державної політики узагальненням практики застосування законодавства, застосуванням у випадках, передбачених законодавством, фінансових санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства;

2) видача у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендації з питань оподаткування, які підлягають обов'язковому опублікуванню;

3) затвердження форми податкових розрахунків, звітів, декларацій та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, декларацій про валютні цінності, зразок картки фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів, форму повідомлення про відкриття або закриття юридичними особами, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності банківських рахунків, а також форми звітів про роботу, проведену органами державної податкової служби;

4) надання податкових роз'яснень, організація виконання цієї роботи органами державної податкової служби;

5) здійснення заходів щодо добору, розстановки, професійної підготовки та перепідготовки кадрів для органів Міністерства доходів і зборів;

6) надання органам Міністерства доходів і зборів методичної і практичної допомоги в організації роботи, проведення обстежень та перевірки її стану;

7) організація роботи щодо створення інформаційної системи автоматизованих робочих місць та інших засобів автоматизації та комп'ютеризації робіт органів Міністерства доходів і зборів;

8) розробка проектів законів України та інших нормативно-правових актів щодо форм та методів проведення планових та позапланових виїзних перевірок у рамках контролю за додержанням законодавства;

9) при виявленні фактів, що свідчать про організовану злочинну діяльність, або дій, що створюють умови для такої діяльності, направлення матеріалів з цих питань відповідним спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю;

10) передача відповідним правоохоронним органам матеріалів за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;

11) внесення пропозицій та розробка проектів міжнародних договорів стосовно оподаткування, виконання в межах, визначених законодавством, міжнародних договорів з питань оподаткування;

12) надання фізичним особам – платникам податків та інших обов'язкових платежів – ідентифікаційних номерів і направлення до Державної фінансової інспекції за місцем проживання фізичної особи або за місцем отримання нею доходів чи за місцезнаходженням об'єкта оподаткування картку з ідентифікаційним номером та ведення Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;

13) складання прогнозу, аналіз надходження податків, інших платежів, джерел податкових надходжень, вивчення впливу макроекономічних показників і податкового законодавства на надходження податків, інших платежів, розробка пропозиції щодо їх збільшення та зменшення втрат бюджету;

14) забезпечення виготовлення марок акцизного збору, їх зберігання, продаж та організація роботи, пов'язаної зі здійсненням контролю за наявністю цих марок на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і на пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

15) організація роботи, пов'язаної із здійсненням контролю за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють роздрібну торгівлю тютюновими виробами, максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких тютюнових виробів;

16) внесення в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;

17) організація у межах своїх повноважень роботи щодо забезпечення охорони державної таємниці в органах Державної фінансової інспекції.

Рахункова палата України

Рахункова палата функціонує з 1997 року і є постійно діючим органом зовнішнього державного фінансового контролю, що буде свою діяльність на основі принципів законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року, закріпила конституційний статус Рахункової палати як органу, що діє від імені Верховної Ради України і здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України.

Рахункова палата має право контролювати не лише використання бюджетних коштів, але й формування доходної частини державного та місцевих бюджетів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади.

Рахункова палата щороку звітує перед Верховною Радою України про результати своєї діяльності. За згодою Верховної Ради України її комітети можуть заслуховувати доповіді, інформації (повідомлення) Рахункової палати про підсумки проведених перевірок, ревізій і обстежень згідно з термінами, необхідними для виконання цих доручень.

Відносини з іншими державними органами Рахункова палата буде на основі організаційної і функціональної незалежності, в межах повноважень, визначених чинним законодавством.

Контрольні повноваження Рахункової палати розповсюджуються на апарат Верховної Ради України, адміністрацію (секретаріат) Президента України, органи виконавчої влади, у тому числі їх апарати, Національний банк України, Фонд державного майна України та інші державні органи і установи, утворені відповідно до законодавства.

Усі операції, що мають фінансові наслідки для Державного бюджету України, які здійснюються у ході своєї діяльності будь-які установи, організації, суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форми власності, є об'єктом контролю з боку Рахункової палати.

Слід зазначити, що у 1998 році Рахункова палата України стала членом Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), а у 1999 році її прийнято до Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI). Таким чином, з

1998 року Рахункова палата визнана міжнародною спільнотою як ВОФК в Україні та активно співпрацює з вищими органами фінансового контролю інших іноземних держав.

Страховий нагляд за діяльністю суб'єктів страхових відносин у кожній країні забезпечує відповідна система органів з нагляду за страховою діяльністю. Так, у Росії створена Федеральна служба з нагляду за страховою діяльністю, у Латвії – Державна страхова інспекція, у Франції – Комісія з контролю за страхуванням, в Італії – Державний інститут контролю за діяльністю страхових компаній, у Нідерландах – Палата страхових справ тощо.

Зазначимо, що в Україні до 2000 р. з боку держави наглядом і контролем у страхуванні займався Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю (Укрстрахнагляд), який був створений згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 1993 р. з метою забезпечення реалізації державної страхової політики. Комітет підпорядковувався Кабінету Міністрів України.

З прийняттям Закону України «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р. державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюється уповноваженим органом та його органами на місцях.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні здійснюють з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників.

Основними завданнями уповноваженого органу у сфері страхування є:

- 1) розроблення основних напрямів розвитку страхової діяльності та посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні;
- 2) проведення заходів щодо забезпечення розвитку страхової справи та здійснення державного нагляду за страховою діяльністю;
- 3) регулювання в межах своїх повноважень взаємовідносин страховиків зі страхувальниками, а також страхових брокерів зі страхувальниками і страховиками;
- 4) проведення роботи з удосконалення методів фінансової діяльності страховиків;
- 5) участь у міжнародному співробітництві з питань страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні.

Функціями уповноваженого органу у сфері страхування є:

- ведення Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- надання ліцензії страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;
- видача свідоцтва про включення страхових та перестрахових брокерів до Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів

та проведення перевірки щодо додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні та достовірності їхньої звітності;

- проведення перевірки щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їхньої звітності;

- у межах своєї компетенції методичне забезпечення роботою страховиків та страхових посередників;

- розробка рекомендації для захисту фінансових інтересів страховиків, страхових посередників і страхувальників;

- узагальнення практики страхової діяльності та посередницької діяльності на страховому ринку, розробка і подання у визначеному порядку пропозиції щодо розвитку й удосконалення законодавства України про страхову та посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні;

- у межах своєї компетенції прийняття нормативно-правових актів з питань страхової діяльності та посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні;

- проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

- контроль платоспроможності страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;

- забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової діяльності та посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні, підвищення ефективності державного страхового нагляду;

- визначення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показники звітності;

- розробка пропозиції щодо впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку і звітності, а також форм статистичної звітності для страховиків і страхових посередників;

- аналіз стану і тенденції розвитку страхової діяльності та посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні;

- у визначеному законодавством порядку проведення і координація навчання, підготовка та перепідготовка кадрів і встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які провадять діяльність на страховому ринку, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;

- взяття участі у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні, вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду, організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;

- роз'яснення порядку застосування законодавства про страхову діяльність і посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні, проведення через засоби масової інформації інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань страхової діяльності та посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні;
- розгляд звернень громадян, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до його компетенції.

Аудиторська палата України

Аудиторська палата України – це самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів.

Аудиторська палата України (АПУ) створена відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХІІ і функціонує як незалежний орган. АПУ формується на паритетних засадах шляхом делегування до її складу аудиторів та представників державних органів.

До складу АПУ від з'їзду аудиторів делегуються в кількості десяти осіб: висококваліфіковані аудитори з безперервним стажем аудиторської діяльності не менше п'яти років, представники фахових навчальних закладів та наукових організацій. Члени АПУ, за винятком Голови АПУ, виконують свої обов'язки на громадських засадах.

Аудиторська палата України здійснює:

- сертифікацію осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю;
- затвердження стандартів аудиту;
- затвердження програм підготовки аудиторів та за погодженням з Національним банком України програм підготовки аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків;
- ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів;
- здійснення контролю за дотриманням аудиторськими фірмами та аудиторами вимог Закону України «Про аудиторську діяльність», стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів;
- здійснення заходів із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок та організація контролю за якістю аудиторських послуг;
- регулювання взаємовідносини між аудиторами (аудиторськими фірмами) в процесі здійснення аудиторської діяльності та у разі необхідності застосування до них стягнення;
- здійснення інших повноважень, передбачених Законом України «Про аудиторську діяльність» та Статутом АПУ.

Аудиторські фірми

Аудиторська фірма – організація, яка має ліцензію на право здійснення аудиторської діяльності на території України і займається винятково наданням аудиторських послуг, здійснює на договірних засадах позавідомчий незалежний контроль встановленого порядку проведення фінансово-господарських операцій, бухгалтерського обліку та звітності господарських організацій.

Аудиторські служби (лат. *audit* – слухати) – спеціальні підрозділи великих фірм, спеціалізовані установи, контори, фірми, що виконують консультативні, облікові, аналітичні, контрольні та інші функції за дорученням органів державної влади (в окремих випадках), здебільшого на підставі угод з юридичними або фізичними особами. Основною метою Аудиторських служб є аналіз фінансово-господарської діяльності, оцінка відповідності ведення облікових операцій правовим нормам, визначення відповідності обсягів і термінів відрахувань до державного бюджету, правильності проведення розрахунків зі сторонніми організаціями по заробітній платі тощо. Результати аудиторських перевірок є комерційною таємницею і не можуть бути отримані без згоди організації, де проводиться перевірка. Аудиторська перевірка здійснюється також з метою надання відповідних консультаційно-методичних послуг, а також виявлення резервів поліпшення показників ефективності діяльності цієї організації.

Основні вимоги до аудиторських фірм

- здійснювати виключно аудиторську діяльність;
- право на здійснення аудиторської діяльності мають аудиторські фірми, включені до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів;
- загальний розмір частки засновників (учасників) аудиторської фірми, які не є аудиторами, у статутному капіталі не може перевищувати 30 відсотків;
- керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор.

Національний банк України

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» й іншими законами України. Він є емісійним центром, проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці України – гривні.

Ідея створення національного банку, який би виконував функції головної емісійної та центральної банківської установи на території України, виникла ще за часів існування Української Народної Республіки.

Національний банк України зі статусом центрального емісійного банку держави створено на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР. Правовою основою став Закон «Про банки і банківську діяльність», ухвалений Верховною Радою України 20 березня 1991 року. Цим документом було проголошено створення самостійної дворівневої банківської системи України ринкового типу, перший рівень якої становить НБУ, другий – інші банки.

Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності гривні. На її виконання Національний банк має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню цілі цінової стабільності.

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової стабільності та стабільності банківської системи.

Національний банк виконує такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;

- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових

систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

- здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;

- веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

- забезпечує накопичення та зберігання золото-валютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;

- організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

- реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

- бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

- визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

- вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

- здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

- визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;
- створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;
- видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;
- веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;
- здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;
- здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Українська міжбанківська валютна біржа

Біржу організовано в 1992 році як госпрозрахунковий підрозділ НБУ з метою упорядкування операцій купівлі-продажу іноземної валюти. У 1993 році, після прийняття постанови Правління НБУ «Про Українську міжбанківську валютну біржу», вона була реорганізована в **Українську міжбанківську валютну біржу (УМВБ)**.

Основними функціями валютної біржі є: організація торгів і укладання угод з купівлі-продажу іноземної валюти з членами біржі, здійснення котирування поточного ринкового курсу гривні, визначення поточних курсів іноземних валют стосовно гривні, організація операцій НБУ щодо регулювання курсу національної валюти, проведення розрахунків в іноземній валюті згідно з укладеними на біржі угодами.

Членами біржі можуть бути тільки банки, фінансові установи та спеціалізовані брокерські контори, що мають ліцензію НБУ на ведення валютних операцій. Національний банк України та засновники, що мають ліцензії НБУ на ведення валютних операцій, вважаються членами біржі за статусом.

Пенсійний фонд

Сучасна пенсійна система України, основою якої є запроваджене з січня 2004 року загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є

результатом еволюційної трансформації інституту пенсійного забезпечення, який сформувався після здобуття незалежності на початку 90 років ХХ століття.

Фінансовою основою радянської пенсійної системи до 1990 року був союзний держбюджет, за рахунок якого виплачувались пенсії.

У середині 80-х років у Радянському Союзі почалися потужні радикальні перетворення у політичній та соціально-економічній організації суспільного життя, які були викликані погіршенням загального економічного стану Радянського Союзу, низькою ефективністю економіки з погляду задоволення споживчого попиту, високою затратністю військово-промислового комплексу.

Це призвело до того, що соціальні витрати, особливо пенсійні, стали надмірним тягарем для держбюджету.

Таким чином, наприкінці 1980-х років у СРСР виникла проблема пошуку не бюджетних джерел для фінансування пенсій.

З цією метою було вивчено досвід функціонування пенсійних систем інших країн, багато з яких у 70-80-х роках ХХ століття зазнали кризових явищ у пенсійній сфері, викликаних, насамперед, несприятливою демографічною ситуацією, і тому змушені були реформувати свої пенсійні системи.

Найбільш ефективним фінансовим механізмом у солідарній пенсійній системі виявився механізм пенсійного страхування – персоналізований розподіл через суспільні страхові фонди надходжень від працездатної частини населення на користь пенсіонерів.

Такий підхід фінансування пенсійних виплат і було закладено у Законі СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР», який був ухвалений у травні 1990 року і набрав чинності з 1 січня 1991 року. Прийняття цього Закону практично завершило процес створення єдиної всеохоплюючої системи пенсійного забезпечення, яка діяла за єдиними умовами та нормами.

Джерелом коштів для фінансування пенсій став не державний бюджет, як це було раніше, а Пенсійний фонд як самостійна фінансова система, що формується за рахунок страхових внесків підприємств та громадян.

Уперше було передбачено, що однією з умов одержання права на трудову пенсію є умова сплати страхових внесків до Пенсійного фонду.

Проте Пенсійний фонд на той час був абсолютно новою інституцією, яку ще треба було створити.

Союзний Пенсійний фонд розпочав свою повноцінну діяльність з 1 січня 1991 року, коли до нього почали надходити страхові внески і, у

свою чергу, за рахунок коштів Фонду було розпочато фінансування пенсійних виплат.

Фактично Пенсійний фонд СРСР функціонував лише один рік і припинив свою діяльність після розпаду СРСР. Незалежні держави, які утворилися на його теренах, у тому числі Україна, утворили і власні незалежні пенсійні фонди, робота яких має національні правові, економічні та організаційні особливості.

Водночас після розпаду СРСР було утворено Асоціацію пенсійних та соціальних фондів, у рамках якої відбувається інформаційне співробітництво і обмін досвідом між фінансовими пенсійними інституціями колишніх союзних республік. Членом Асоціації є і Пенсійний фонд України.

Одним із перших і визначальних кроків на шляху реформування пенсійної системи України стало створення у грудні 1990 року Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР (постанова Ради Міністрів Української РСР і Ради Федерації незалежних профспілок України від 21 грудня 1990 року № 380), яке з січня 1992 року перетворено на Пенсійний фонд України.

З перших днів нова пенсійна установа почала акумулювати страхові обов'язкові платежі підприємств і громадян та здійснювати фінансування видатків органів соціального забезпечення на виплату пенсій.

Після проголошення незалежності України в серпні 1991 року та прийняття в листопаді цього ж року Закону України «Про пенсійне забезпечення» сформувалася законодавча база функціонування Пенсійного фонду нової незалежної держави. Статтею 8 зазначеного Закону було передбачено, що Пенсійний фонд України є самостійною фінансово-банківською системою і що Положення про Пенсійний фонд України затверджується Кабінетом Міністрів України.

З 1994 року сталися значні зміни в історії Пенсійного фонду: він був перетворений із самостійної фінансово-банківської системи на центральний орган виконавчої влади, наділений відповідними повноваженнями. Водночас було суттєво удосконалено організаційну структуру Фонду.

Статус Пенсійного фонду як центрального органу виконавчої влади було визначено Положенням про Пенсійний фонд України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.94 № 345. Відповідно службових та посадових осіб Пенсійного фонду України та його органів визначено державними службовцями.

Згідно з цим Положенням утворено відділи Пенсійного фонду в районах, містах та районах у містах.

Таким чином, було створено вертикальну структуру управління Пенсійним фондом, яка повністю відповідала адміністративно-територіальному устрою держави, а також структурам інших державних органів, які мали аналогічні функції щодо збору обов'язкових платежів (органи податкової та контрольно-ревізійної служби).

У 2003 році був прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який практично перевів Україну від пенсійного забезпечення до пенсійного страхування.

Цей Закон набрав чинності з 1 січня 2004 року і передбачив створення в Україні тривірневої пенсійної системи.

Починаючи з 1 січня 2010 року, було запроваджено щомісячну звітність роботодавців до системи персоніфікованого обліку внесків, що дало змогу забезпечити щомісячне оновлення бази даних про сплату страхових внесків за кожного громадянина.

У 2010 році відповідно до Програми економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» передбачено черговий етап реформування пенсійної системи у період з 2010 до 2014 року.

У рамках реалізації цієї програми визначена мета реформи пенсійної системи, якою є посилення соціального захисту осіб, що втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їх життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи.

Реалізуючи Програму економічних реформ та на виконання соціальних ініціатив Президента України 12,9 млн осіб з 01.05.2012 р. проведено перерахунки у зв'язку з осучасненням заробітної плати для призначення пенсій, встановленням доплат до пенсій не нижче 100, 50 та 30 гривень, збільшення розмірів підвищень 1,2 млн учасникам війни на 5 % прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян та членам сімей померлих інвалідів війни на 14 % прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян.

З 1 липня та 1 вересня 2012 року в два етапи здійснено підвищення пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», крім пенсій військовослужбовців строкової служби та членів їх сімей.

Нині триває робота щодо створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, необхідних для запровадження другого рівня пенсійної системи. Ця система буде запроваджена після досягнення бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду.

Суб'єкти фінансового регулювання економіки – підприємці, робітники та службовці, як виробники ВВП, та держава в особі державних органів (Президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій) як керуюча структура суспільства, фінансові служби підприємств, організацій, установ.

Суб'єктів фінансової економіки можна розглядати за економічною, юридичною та функціональною ознаками.

З економічного погляду основними суб'єктами фінансового регулювання економіки є:

- домашні господарства (населення);
- суб'єкти господарювання різних форм власності;
- держава та місцеві органи влади;
- фінансові посередники.

Через систему фінансових посередників на фінансовому ринку (банки, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні та фінансові фонди, лізингові, трастові компанії та ін.) заощадження населення (домашніх господарств), нагромадження фірм та підприємств перетворюються на кредити й інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що дає їм змогу задовольнити потребу в додаткових коштах з метою розширення діяльності.

За юридичною ознакою роль суб'єктів фінансового регулювання економіки відіграють індивідуальні, інституціональні учасники й органи державного регулювання.

Індивідуальні учасники – це фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством (громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни).

Інституціональні учасники – юридичні особи, котрі не є органами державного регулювання. До них належать підприємства, організації, товариства, компанії, фонди тощо. Ці учасники мають відокремлене майно, певні права й обов'язки, розрахункові рахунки в банку.

Особливе місце займають на фінансовому ринку органи державного регулювання – органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також інші державні органи.

За функціональними ознаками розрізняють:

- основні або прямі учасники фінансового ринку – продавці і покупці фінансових активів (інструментів, послуг);
- інфраструктури – фінансові посередники (фінансові інститути);
- професійні учасники фінансового ринку – суб'єкти, котрі виконують допоміжні функції (функції обслуговування основних учасників або окремих операцій на фінансовому ринку тощо).

1.3. Методи фінансового регулювання економіки

Основними методами фінансового регулювання економіки є:

1. Фіскальна політика – це регулювання доходів і витрат держави.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття). Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансфертних виплат і оподаткування.

2. Бюджетна політика – держава здійснює пряме фінансування установ сектору загального державного управління, фінансування інвестиційних програм, обслуговування державного боргу. Витрати державного бюджету здійснюються також у таких формах, як дотації, субсидії, субвенції.

Бюджетна політика є складовою економічної політики держави та фінансової політики. **Основа бюджетної політики** – розроблення напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально-економічного розвитку суспільства. У процесі такого розроблення держава визначає конкретні форми, методи і види організації бюджетних відносин. Практична реалізація бюджетної політики полягає у сукупності заходів довгострокового (стратегічного) та короткострокового (тактичного) характеру, які здійснює держава через бюджетну систему. Отже, в узагальненому вигляді **бюджетна політика** – це діяльність держави з використання бюджетних відносин для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

Бюджетна політика тісно пов'язана з економікою. Так, політика може впливати на економіку як позитивно, так і негативно. У зв'язку з цим, **держава, формуючи бюджетну політику, зобов'язана дотримуватись таких основних умов:** урахування вимог усіх об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства; вивчення і врахування попереднього досвіду господарського, фінансового і бюджетного розвитку; вивчення і врахування досвіду інших країн; врахування конкретного етапу розвитку суспільства, особливостей внутрішньої та міжнародної обстановки; дотримання комплексного підходу до розроблення і реалізації заходів бюджетної політики, політики у галузі фінансів, ціноутворення, кредиту, заробітної плати тощо.

3. Податкова політика держави – це діяльність держави у сфері встановлення, правого регламентування та організації справляння податків, зборів та інших платежів до централізованих фондів грошових коштів.

Податкова політика, що здійснюється нині в регулюванні економік країн світу характеризується перш за все рівнем участі держави в підтриманні макроекономічної стабільності. Незважаючи на економічні, національні, політичні та інші особливості при визначені основних напрямів податкової політики будь-якої держави, проявляється визначальна роль держави як активного учасника в процесі суспільного виробництва. Вирішення економічних, соціальних та інших завдань впливає на відповідні напрямки формування та здійснення податкової політики. Визначивши задачі та цілі податкової політики, держава вибирає методи та інструменти її здійснення. Вибір того чи іншого інструментарію залежить від: економічної кон'юнктури, політичної ситуації, коротко та довгострокових планів соціально-економічного розвитку країни, національних традицій тощо.

Податкова політика реалізується за двома напрямками – це, по-перше, визначення податків та встановлення податкових ставок та, по-друге, надання податкових пільг окремим суб'єктам (особам) з метою впливу на інвестиційний клімат і рівень грошових доходів населення.

4. Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк. Часто її називають монетарною, або грошовою політикою. Монетарна політика ґрунтується на дії об'єктивних економічних законів.

Економічний зміст грошово-кредитної політики полягає у тому, що монетарна політика – це одна зі складових економічної політики держави та діяльність цієї політики забезпечується притаманними їй монетарними механізмами.

5. Грошова емісія – це випуск грошей в обіг замість зношених і зіпсованих банкнот і монет, що не призводить до збільшення грошової маси, або ж це випуск цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів тощо) будь-якими емітентами – державою, акціонерними товариствами, кредитними установами.

Залежно від виду грошей, що надходять в обіг, виділяють безготівкову й готівкову емісію. **Готівкова емісія** – це випуск в обіг додаткових грошових знаків (банкнот і монет). **Безготівкова емісія** – це збільшення залишків на рахунках у банках у процесі проведення ними активних операцій. При цьому безготівкова емісія є первинною. Адже банк видає готівку тільки в межах їх залишків на рахунках. А отже, для збільшення обсягів видачі необхідно, щоб зросли безготівкові залишки на рахунках, тобто сталася безготівкова емісія.

6. Операції з державними цінними паперами – купівля-продаж державою цінних паперів. Контрагентами держави є комерційні банки, підприємства, населення.

Цінні папери – це грошові документи, що визначають взаємовідносини між особою, компанією, яка їх випустила, та її власником: засвідчують право володіння корпоративними правами чи відносини позики, і здебільшого передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

7. Маніпулювання обліковою ставкою – дає змогу ЦБ регулювати попит комерційних банків на позички, а через них – на резерви банківської системи.

Облікова ставка – це ставка процента, під яку центральний банк надає кредити комерційним банкам для поповнення їхніх грошових резервів і кредитування клієнтів. Чим вища облікова ставка центрального банку, тим вищий процент утримують комерційні банки за наданий ними кредит, і навпаки.

Облікова ставка Національного банку – один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період і є основною процентною ставкою, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку.

8. Амортизаційна політика. Її основний напрям – механізм прискореної амортизації: його запровадження дає змогу підприємствам прогресивних галузей економіки вже в перші роки експлуатації машин і устаткування окупити більшу частину їхньої вартості, накопичити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для інвестування та інновацій.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

Управлінська діяльність включає такі функціональні елементи:

– **планування** – займає важливе місце у фінансовому регулюванні економікою, тому що саме у ході планування кожен суб'єкт господарювання оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

– **оперативне управління** – комплекс заходів, що проводиться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління – досягти максимального ефекту при

мінімальних затратах шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

– **контроль** – пронизує всі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. У процесі контролю співставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Розрізняють стратегічне (або загальне) і оперативне фінансове регулювання економіки.

Стратегічне регулювання здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента України, Міністерство доходів і зборів України.

Стратегічне регулювання – це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних із піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрно-переробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем.

Оперативне регулювання здійснюють дирекції державних цільових фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій.

1.4. Елементи фінансового регулювання економіки

Виокремлюють два елементи фінансового регулювання економіки – фінансове планування та фінансовий контроль.

Фінансове планування – один із елементів діяльності, пов'язаної з фінансовим регулюванням економіки. Об'єктом фінансового планування виступають фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП, найважливішими серед них є прибуток, амортизаційні відрахування, податки, обов'язкові збори до цільових фондів та ін. **Фінансовий план** – це план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Особливість фінансових планів полягає в тому, що вони складаються виключно у грошовій формі.

Розрізняють такі принципи фінансового планування:

– **наукова обґрунтованість** – проведення розрахунків фінансових показників на основі певних методик, використання електронних обчислювальних машин, економіко-математичних методів;

– **єдність фінансових планів** – єдність фінансової політики, єдиний підхід до розподілу валового національного доходу, єдина методологія розрахунку фінансових показників;

– **безперервність** – взаємозв'язок перспективних, поточних і оперативних фінансових планів;

– **стабільність** – незмінність показників фінансових планів.

Фінансові плани складаються окремими підприємствами, організаціями, установами, їх об'єднаннями (баланси доходів і видатків, кошториси, бізнес-плани, платіжні календарі), на рівні міністерств, відомств, державних комітетів, державних цільових фондів, у розрізі окремих територій (місцеві бюджети), а також на рівні країни в цілому (Державний бюджет України, зведений бюджет, зведений баланс фінансових ресурсів).

За тривалістю плани розрізняють:

- **перспективні фінансові плани** – на період понад 1 рік;
- **поточні** – на 1 рік;
- **оперативні** – на квартал, місяць.

Діяльність, пов'язана зі складанням кожного фінансового плану передбачає виконання певних видів робіт з використанням відповідних методів.

Таблиця 1.4.1

Етапи та методи здійснення аналізу

№	Етапи	Методи
1	Аналіз виконання показників фінансових планів за попередній період	Економічний аналіз
2	Розрахунки доходів і видатків на плановий період	Коефіцієнтів – екстраполяції – розповсюдження встановлених у минулому тенденцій на майбутній період, нормативного – розрахунок фінансових показників на основі встановлених норм і нормативів, економіко-математичні методи
3	Збалансування доходів і видатків фінансового плану	Балансовий – відповідність видатків джерелам його покриття, ув'язку усіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, у результаті чого досягається збалансованість плану загалом.

Напрями удосконалення фінансового планування:

- забезпечення стабільних умов господарювання, а отже, стабільних податків, зборів, подолання інфляції;
- підвищення ролі перспективного фінансового планування, яке в останній час майже не використовується через наявність негативних тенденцій у розвитку економіки і неможливості точних розрахунків фінансових показників;
- широке застосування економічних нормативів, електронно-обчислювальних машин, економіко-математичних методів, автоматизованих систем управління у фінансовому плануванні;

- даліше розширення прав суб'єктів господарювання, органів місцевого самоврядування у фінансовому плануванні;
- уніфікація фінансових планів в окремих сферах діяльності.

Фінансовий контроль – це один із елементів фінансового регулювання економіки, особлива діяльність щодо перевірки правильності вартісного розподілу валового національного продукту, утворення і витрачання фондів грошових коштів.

Принципи фінансового контролю – незалежність, гласність, превентивність (попереджувальний характер), дієвість, регулярність, об'єктивність, всеохоплюючий характер.

Таблиця 1.4.2

Види, форми та методи фінансового контролю

Фінансовий контроль		
Види	Форми	Методи
Державний, відомчий, громадський, аудит	Попередній, поточний, наступний	Документальні, натуральні

Види фінансового контролю

Державний контроль – контроль, який проводять державні органи влади і управління. Увесь державний контроль поділяється на загальнодержавний і відомчий. **Загальнодержавний контроль** має надзвичайно велике значення: від його організації і дієвості багато в чому залежать шляхи економічного розвитку суспільного виробництва, рівень добробуту населення, масштаби тіньової економіки і економічних злочинів. Проводять загальнодержавний контроль Кабінет Міністрів, Міністерство доходів і зборів, органи Державної фінансової інспекції, Державна контрольно-ревізійна служба, місцеві державні адміністрації, Державний митний комітет та ін.

Відомчий – контроль, що застосовується лише щодо підвідомчих підприємств та організацій і проводиться контрольно-ревізійними підрозділами міністерств та відомств. В останні роки у зв'язку з ліквідацією великої кількості міністерств, появою підприємств нових форм власності, масштаби відомчого фінансового контролю значно скоротилися.

Громадський – контроль, що здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації).

Аудит – незалежний зовнішній фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах.

Поява і розвиток аудиту в сучасних умовах зумовлені:

- 1) відмиранням неефективного відомчого контролю;
- 2) наявністю підприємств нових форм власності, для яких немає поняття «вищестояща організація», яка здійснює контроль за їхньою діяльністю;

3) неможливістю загальнодержавними органами фінансового контролю охопити регулярними і глибокими перевітками всі суб'єкти господарювання, що і покладається на аудиторські фірми.

Форми фінансового контролю

Попередній – проводиться до здійснення фінансових операцій.

Поточний – у процесі фінансових операцій (перерахування податків, зборів, утворення фондів грошових коштів, здійснення виплат).

Наступний – проводиться після закінчення певних періодів за підсумками місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю

Документальні:

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірності обліку та звітності, спосіб документального виявлення нестач, витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Ревізії бувають:

- **комплексні** – охоплюють усі сторони діяльності підприємства;
- **часткові** – охоплюють лише окремі сторони;
- **тематичні** – одночасно проводяться в однотипних установах за певним переліком питань;
- **планові і позапланові**;
- **суцільні і вибіркові** – залежно від повноти залучення документів.

Перевірка – це обстеження і визначення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Натуральні – інвентаризація, лабораторний аналіз, контрольний обмір, контрольний запуск сировини у виробництво.

У роботі фінансових органів застосовуються також і **непрямі методи контролю**. Причиною використання цих методів можуть бути виявлення порушень у веденні бухгалтерського і податкового обліку, неведення обліку фактичних витрат виробництва, виявлення фактів приховування доходу (прибутку). Свідченням приховування доходів є постійне звітування платників податків про збитковість або про неведення господарської діяльності; невідповідність рівня життя керівників, засновників або фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та членів їхніх сімей задекларованим доходам; відносини з фіктивними структурами; надання, отримання, погашення кредитів

(позик); безпідставне збільшення обсягів здійснення операцій за готівкові кошти та ін.

Зміст непрямих методів полягає у відстеженні операцій, пов'язаних із господарською діяльністю платників податків, за допомогою інформації, отриманої з інших джерел, ніж звіти, декларації, записи і реєстри бухгалтерського обліку. Проводиться ретельний аналіз отриманої інформації з метою визначення доходу і відповідного розміру податкових зобов'язань. Джерелами інформації можуть бути дані, отримані в установленому порядку від органів державної влади, у тому числі митних органів, органів внутрішніх справ, банківських установ; звітні документи платника податку, що перевіряється; результати попередніх перевірок; обстежень виробничих, складських, торгівельних та інших приміщень; відомості отримані від третіх осіб.

При виявленні розбіжностей між задекларованим доходом та доходом, визначеним із застосуванням непрямих методів, орган державної податкової служби у письмовій формі пропонує платнику податку документально обґрунтувати виявлену розбіжність. Якщо платник податку не може виконати цю вимогу шляхом використання легалізованих джерел, то оподаткування здійснюється на підставі даних, встановлених непрямыми методами контролю.

Підсумки теми

1. Фінансове регулювання економіки – це організуючий і регулюючий вплив фінансових важелів на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності.

2. Центральне місце в управлінні фінансовою системою займає система органів Державної фінансової інспекції України, що здійснює державний фінансовий контроль від імені виконавчої гілки влади.

3. Міністерство доходів і зборів виконує та організовує роботу державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, видає нормативно-правові акти та методичні рекомендації з питань оподаткування, затверджує форми податкових розрахунків, звітів та декларацій, здійснює заходи щодо добору, розстановки, підготовки та перепідготовки кадрів для органів Міністерства доходів і зборів, розробляє проекти законів щодо фінансової політики держави.

4. Рахункова палата є органом зовнішнього державного фінансового контролю, який контролює використання бюджетних коштів та формує доходну частину державного та місцевих бюджетів.

5. Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю забезпечує страховий нагляд і контроль за діяльністю суб'єктів страхових

відносин з метою дотримання законодавства України про страхування, з метою ефективного розвитку страхових послуг та запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників.

6. Аудиторська палата України – це самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів.

7. Національний банк України є центральним банком України, що проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення гривні та є емісійним центром.

8. Суб'єкти фінансового регулювання економіки – це підприємці, робітники та службовці, як виробники ВВП, та держава в особі державних органів (Президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій), як керуюча структура суспільства, фінансові служби підприємств, організацій, установ.

9. Основними методами фінансового регулювання економіки є фіскальна, бюджетна, податкова, грошово-кредитна, амортизаційна політика, операції з державними цінними паперами.

10. Управлінська діяльність містить такі функціональні елементи, як планування, оперативне управління та контроль. Елементами ж фінансового регулювання економіки є фінансове планування, фінансовий контроль.

Терміни і поняття для словника

Фінансове регулювання економіки

Державна фінансова інспекція

Міністерство доходів і зборів

Рахункова палата України

Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю

Аудиторська палата України

Національний банк України

Суб'єкти фінансового регулювання економіки

Методи фінансового регулювання економіки

Стратегічне регулювання економіки

Оперативне регулювання економіки

Фінансове планування

Фінансовий контроль

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та характерні риси фінансового регулювання економіки.
2. Які є об'єкти фінансового регулювання економіки?
3. Охарактеризуйте систему органів державної фінансової інспекції України.
4. Розкрийте функції міністерства доходів і зборів.
5. Опишіть основні фінансові органи, які характеризують систему управління фінансами.
6. Охарактеризуйте суб'єктів фінансового регулювання економіки.
7. Які основні методи фінансового регулювання економіки?
8. Яка в Україні система органів фінансового регулювання економіки?
9. Укажіть основні елементи фінансового регулювання економіки.

Теми рефератів

1. Необхідність здійснення та характерні риси фінансового регулювання економіки.
2. Система органів фінансового регулювання економіки.
3. Фінансове планування, його види та принципи.
4. Напрями удосконалення фінансового планування.
5. Види, форми та методи фінансового контролю.

Тести

1. Метою дисципліни фінансове регулювання економіки є:
  - а) теоретичні засади формування стратегії соціально-економічної політики держави;
  - б) розкриття методології, методики та організаційних засад фінансового регулювання економіки;
  - в) організуючий і регулюючий вплив фінансових важелів на економічну діяльність суб'єктів ринку;
  - г) вплив на економічні і соціальні процеси, який спрямований на передбачення можливих чи усунення диспропорцій.
2. Яка сфера фінансових відносин відображає кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару?
  - а) сфера міждержавних фінансів;
  - б) сфера державних фінансів;
  - в) сфера фінансового ринку;
  - г) сфера фінансових відносин суб'єктів господарювання.

3. Фінансові відносини, у тому числі відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів:
- а) суб'єктами фінансового регулювання економіки;
  - б) відображають специфічні форми розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту;
  - в) є сферами фінансових відносин;
  - г) є об'єктами фінансового регулювання економіки.
4. Яка політика застосовується для поповнення державних фінансових ресурсів, а також для стимулювання економічного зростання, науково-технічного прогресу, здійснення структурних перетворень, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників:
- а) бюджетна;
  - б) фінансова;
  - в) податкова;
  - г) грошово-кредитна.
5. Основним завданням Держфінінспекції України є:
- а) реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування;
  - б) здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів;
  - в) здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності;
  - г) узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держфінінспекції.
6. Суб'єктами фінансового регулювання економіки є:
- а) фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством;
  - б) органи державного регулювання, органи законодавчої та судової влади;
  - в) підприємці, робітники та службовці та держава в особі державних органів, як керуюча структура суспільства, фінансові служби підприємств, організацій, установ;
  - г) домашні господарства, суб'єкти господарювання різних форм власності, державні та місцеві органи влади та фінансові посередники.
7. Ким в Україні здійснюється оперативне регулювання?
- а) Міністерством доходів і зборів України;
  - б) дирекціями державних цільових фондів, страхових організацій, фінансовими службами міністерств, підприємств та організацій;

Фінансове регулювання економіки

- в) Верховною Радою України;
  - г) Кабінетом Міністрів України та апаратом Президента України.
8. Вкажіть етапи фінансового планування:
- а) аналіз виконання показників фінансових планів за попередній період;
  - б) економічний аналіз;
  - в) розрахунки доходів і видатків;
  - г) збалансування доходів і видатків.
9. Фінансова ревізія, яка проводиться в однотипних установах з певного переліку питань, називається:
- а) комплексна;
  - б) вибіркова;
  - в) часткова;
  - г) тематична.
10. Назвіть принципи фінансового планування:
- а) наукова обґрунтованість, безперервність, стабільність;
  - б) незалежність, безперервність, стабільність;
  - в) гласність, дієвість, об'єктивність;
  - г) регулярність, превентивність, всеохоплюючий характер.

Тема 2. Бюджетна система України

План лекції:

- 2.1. Роль фінансового регулювання бюджетних установ.
- 2.2. Структура бюджетної системи України.
- 2.3. Державна казначейська служба України.
- 2.4. Історія розвитку бюджетної системи.

2.1. Роль фінансового регулювання бюджетних установ

У системі фінансового регулювання економіки чи не найважливіше місце посідає державний бюджет. Адже саме через бюджет реалізується найбільша частина національного доходу та валового внутрішнього продукту.

Фінансове регулювання бюджетної системи означає застосування різноманітних способів розподілу ВВП через централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів. Через розподільчу функцію фінанси активно впливають на процес суспільного відтворення, опосередковуючи, по-перше, створення фондів нагромадження та споживання і, по-друге, додержання пропорцій обігу натуральних і грошових ресурсів та їх раціональне використання.

Призначення бюджету в державі виявляється через **систему фінансових відносин, структура яких така:**

- між державою і підприємницькими структурами в процесі мобілізації доходів, накопичень і фінансування з бюджету;
- між державою і населенням у процесі розподілу й перерозподілу ВВП;
- між ланками бюджетної системи при бюджетному регулюванні.

Правове регулювання бюджетних процесів, що виникають при створенні та використанні фондів бюджетних ресурсів, є однією з форм управління з боку держави економічним і соціальним розвитком. Усі дії держави у сфері бюджету мають ґрунтуватися на правових актах. Суб'єктами бюджетних правовідносин є держава, громадяни і підприємницькі структури.

Правові норми, що регулюють бюджетні відносини, становлять систему бюджетного права, яка ґрунтується на Конституції держави. Виключно законами України визначаються: державний бюджет і бюджетна система України, система оподаткування, податки і збори,

основи створення й функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків, статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України, порядок утворення й погашення державного внутрішнього й зовнішнього боргу, порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види й типи.

Від імені держави організаційну роботу щодо виконання чинного законодавства здійснюють фінансові органи. Систему фінансових органів, як вже зазначалось раніше, очолює Міністерство доходів і зборів. Воно несе відповідальність за фінансовий стан держави, розробку й реалізацію фінансової політики. Для оперативного керівництва створюється колегія, яку затверджує Кабінет Міністрів України.

На колегії розглядаються проекти нового фінансового законодавства, звіти керівних працівників міністерства й підзвітних йому фінансових органів, проекти бюджету й питання контролю за його виконанням. В апараті міністерства створюються управління й відділи.

Потребує подальшого вдосконалення система управління бюджетом, підвищення ефективності виконання бюджету на всіх рівнях. **Для цього треба забезпечити:**

- підвищення якості основних макроекономічних прогнозів з обов'язковим проведенням попередньої незалежної експертизи їх коректності;
- здійснення розрахунків балансу фінансових ресурсів держави та вдосконалення на цій основі бюджетно-фінансових і грошово-кредитних пропорцій економіки України;
- перехід до середньострокового бюджетного планування як основи формування державного бюджету на визначений рік;
- перехід від багатоканальної до одноканальної системи фінансування закладів;
- здійснення витрат державного та місцевих бюджетів виключно на конкурсній основі;
- поглиблення реформи між бюджетних відносин як необхідної умови залучення потенціалу регіонів до забезпечення сталого економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення;
- удосконалення касового виконання державного та місцевих бюджетів органами Держказначейства;
- визначення критеріїв оцінки ефективності бюджетних видатків, які здійснюються головними розпорядниками бюджетних коштів, зокрема нижчого рівня.

Бюджетний механізм

Бюджетний механізм – це сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою

вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни. Він передбачає застосування спеціальних методів, форм, способів, важелів мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів – інструментів державного регулювання економіки в сфері бюджетних відносин. Істотний вплив на нього мають завдання, що стоять перед суспільством на тому чи іншому етапі розвитку. Змінюються завдання – повинен змінитися і бюджетний механізм. Це означає, що на кожному етапі розвитку цивілізованої держави органи державної влади й управління повинні розробити такий бюджетний механізм, який би забезпечив втілення поставлених завдань.

Призначення бюджетного механізму зводиться до двох основних функцій – фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі. За наявного досвіду фінансове забезпечення одночасно виконує функцію регулювання так само, як регулювання може здійснювати функцію фінансового забезпечення.

У рамках бюджетного механізму умовно можна виокремити **кілька складових**:

- механізм управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами;
- механізм формування бюджетних ресурсів;
- механізм розподілу бюджетних ресурсів;

Механізм управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами

До нього належать такі адміністративні важелі, як нормативно-правове забезпечення бюджетної політики, що функціонує в рамках бюджетно-податкового законодавства; організаційно-управлінське забезпечення бюджетної політики, що здійснюється загальнодержавними та оперативними органами управління; інформаційно-аналітичне забезпечення, яке передбачає бюджетне прогнозування, моделювання та планування, надання бюджетної звітності, здійснення моніторингу.

Механізм формування бюджетних ресурсів

Цей механізм займає особливе місце за сучасних умов, оскільки залежно від того, як спрацьовують його адміністративні та економічні важелі, складаються певні умови для вирішення актуальних проблем економічного розвитку.

Адміністративні та економічні важелі включають: розробку та аналіз бюджетних запитів, використання системи бюджетних обмежень, проведення бюджетної експертизи, бюджетне нормування, бюджетне стимулювання та бюджетне санкціонування.

Механізм формування бюджетних ресурсів функціонує на основі таких методів, як обов'язкова та добровільна мобілізація грошових коштів, залучення внутрішніх та зовнішніх позичок.

Механізм розподілу бюджетних ресурсів

У рамках нього розглянемо відповідні форми, методи та інструментарій, що використовуються державою в бюджетній практиці.

1. Міжбюджетний розподіл доходів здійснюється на основі порядку розмежування доходів між бюджетами за рахунок закріплених доходів за різними рівнями бюджетів.

2. Бюджетне регулювання доходів здійснюється на основі порядку регулювання доходів місцевих бюджетів за допомогою регулюючих доходів місцевих бюджетів на основі відсоткових відрахувань від загальнодержавних доходів та на основі міжбюджетних трансфертів (дотації вирівнювання та субвенції).

3. Міжбюджетний перерозподіл грошових коштів здійснюється на основі перерозподілу внутрішніх бюджетних потоків за допомогою таких економічних важелів, як вилучені кошти бюджетного надлишку та бюджетні позички на покриття касових розривів, взаємні розрахунки між бюджетами.

Кількісна та якісна характеристики бюджетного механізму визначаються тим, яка величина фінансових ресурсів зосереджується й витрачається на відповідних рівнях господарського управління та якою є технологія їх зосередження й витрачання. Тут дуже важливо правильно вибрати саму техніку цих процесів, тобто суб'єкт і об'єкт зосередження та витрачання фінансових ресурсів, показники, ставки, норми, строки, санкції, пільги, тобто весь інструментарій здійснення руху фондів грошових ресурсів.

Так, фінансове забезпечення здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо.

Бюджетне фінансування – це надання юридичним особам із бюджетів різних рівнів фінансових ресурсів у вигляді безповоротних і безоплатних коштів на розвиток економіки, соціальної сфери, державного управління, оборони тощо. Це процес виділення, зарахування, розподілу та перерахування коштів на рахунки розпорядників коштів у межах, визначених кошторисами і затверджених у бюджеті. Ґрунтується на двох основних принципах: плановості виділення та цільовому характері використання коштів.

Нині використовуються такі форми бюджетного фінансування, як кошторисне фінансування, державне фінансування інвестицій, надання дотацій, надання субвенцій, субсидій.

Кошторисне фінансування – найпоширеніша форма бюджетного фінансування, що передбачає виділення коштів на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм і реалізацію певних заходів на підставі спеціального фінансового документа – кошторису.

Кошторис доходів і видатків бюджетної установи, організації є основним плановим документом, який підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання ними функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень.

Державне фінансування інвестицій – це надання бюджетних коштів для інвестиційної та інноваційної діяльності.

Державне дотування – це виділення коштів із державного та місцевих бюджетів підприємствам, установам, організаціям для збалансування їхніх фінансових планів. Дотації також можуть надаватися з вищого бюджету нижчим за відповідних умов (при перевищенні видатків над доходами) для забезпечення виконання ними своїх функцій без обмеження сфери використання коштів.

Субвенція – це виділення коштів місцевим органам влади з боку держави. На відміну від дотацій, субвенція спрямовується на фінансування певних заходів, програм, проектів і за наявності частки власних джерел фінансування місцевих бюджетів. Вона підлягає поверненню у разі її нецільового використання.

Субсидії – це невідплатні поточні виплати підприємствам, організаціям, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.

Отже, за бюджетного фінансування враховуються умови визначення обсягів фінансування, періодичність передачі коштів, норми певних видів витрат тощо.

У сучасних економічних умовах бюджетне фінансування поєднується з **кредитуванням** за рахунок бюджетних коштів. До кредитування належать платежі бюджетів усіх рівнів, у результаті яких у них з'являються фінансові вимоги до інших економічних одиниць, які передбачають обов'язкове повернення коштів. Чинне законодавство передбачає надання кредитів органам управління інших рівнів, включаючи державні позабюджетні фонди, надання кредитів підприємствам, установам, організаціям, а також іншим кредитів.

Платежі органів державного управління, що є інвестиціями в акціонерний капітал підприємств або підлягають поверненню у майбутньому, належать до кредитування.

При кредитуванні визначаються умови надання кредитів, гарантії і терміни їх повернення, окупність і ефективність кредитів. При самофінансуванні проводяться розрахунки доцільності й ефективності витрачання власних коштів, форми їх мобілізації тощо.

Проте фінансове забезпечення має й інші аспекти свого здійснення. Для того щоб профінансувати відповідні заходи або програми, необхідно відпрацювати й законодавчо встановити форми мобілізації ресурсів за допомогою податків, зборів, інших платежів.

Бюджетне регулювання – це метод здійснення державою функцій управління економічними й соціальними процесами при використанні бюджету. **Бюджетне регулювання** – діяльність органів законодавчої і виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу доходів та нормування видатків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня.

Використовуючи бюджет, держава шляхом встановлення форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх використання стимулює або локалізує ті чи інші явища й процеси в державі. Так, надаючи кошти на розвиток економіки, держава стимулює розвиток таких виробництв, які в умовах ринку не можуть забезпечити свій розвиток за рахунок власних ресурсів. Аналогічно, розробляючи методи мобілізації ресурсів шляхом диференціації ставок і пільг, досягається прискорення або стримування розвитку окремих виробництв, робіт і послуг.

Отже, бюджетне регулювання – це надання коштів із загальнодержавних джерел, що закріплені за бюджетом вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою збалансування їх на рівні, необхідному для здійснення відповідних повноважень, виконання планів економічного й соціального розвитку на певній території. Розмежування доходів у процесі бюджетного регулювання здійснюється з урахуванням певних чинників, зокрема, соціального та екологічного стану відповідних територій країни.

Бюджетна політика – сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку. Іншими словами, це складова фінансової політики, що відображає сукупність державних заходів у сфері бюджету, з метою регулювання економічних і соціальних процесів. Вона знаходить своє вираження у формах і методах мобілізації бюджетних ресурсів й використання їх на різні потреби держави, у розвитку економіки і соціального захисту населення, у бюджетному законодавстві, практичних діях у галузі бюджету різних державних структур.

Бюджетна політика є складовою економічної політики держави та фінансової політики.

Бюджетна політика має такі ланки:

- розроблення науково-обґрунтованої концепції розвитку бюджету як важливого інструменту регулювання соціально-економічних процесів. Вона формується на основі вивчення потреб сучасного стану суспільного розвитку, всебічного аналізу стану розвитку економіки і соціальної сфери, глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави;
- визначення основних напрямів мобілізації й використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період, при цьому виходять із шляхів досягнення поставлених цілей, передбачених економічною політикою, враховуються зовнішні і внутрішні чинники, можливості зростання бюджетних ресурсів;
- здійснення практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

Завдання бюджетної політики

1. Постійне сприяння розвитку виробництва, підтримання підприємницької активності, підвищення рівня зайнятості населення.
2. Мобілізація і використання бюджетних ресурсів на забезпечення соціальних гарантій.
3. Вплив за допомогою бюджетного механізму на раціональне використання природних ресурсів, заборону технологій, що несуть загрозу здоров'ю людини.

У кінцевому підсумку **головна мета бюджетної політики** – підвищення добробуту народу. Цього можна досягти шляхом стабілізації фінансового становища в державі, прийняття бездефіцитного бюджету, скорочення зовнішнього і внутрішнього боргу, розмежування повноважень і фінансових ресурсів між приватним сектором і державою, між центральними і місцевими органами виконавчої влади і на цій основі зниження рівня інфляції.

Напрями бюджетної політики на сучасному етапі

Для створення сприятливих умов розвитку внутрішнього ринку та реального сектору економіки необхідне:

1. Поглиблення інституційних перетворень, спрямованих на формування в галузях економіки динамічного і конкурентоспроможного приватного сектору, удосконалення системи корпоративного управління.
2. Фіскальне (податкове) стимулювання інновацій та експорту високо-технологічної продукції.
3. Застосування сприятливих митних режимів імпорту технологічного устаткування.

4. Освоєння механізмів державного короткострокового кредитування.
5. Удосконалення системи державних замовлень та закупівель.
6. Максимальне використання інвестиційних інструментів приватизації.
7. Державне сприяння розвитку фінансового лізингу.
8. Застосування додаткових стимулів розвитку малого та середнього бізнесу, венчурних (у т.ч. зовнішніх) інвестицій.
9. Державне сприяння розвитку наукомістких виробництв та галузей, що базуються на використанні інформаційних і комунікативних технологій.

Реалізація бюджетної політики, успішне її впровадження до життя забезпечується за допомогою **бюджетного механізму**. Бюджетний механізм є найдинамічнішою частиною бюджетної політики.

Формування бюджетного механізму здійснюється державою відповідно до бюджетної стратегії. Зміни окремих елементів механізму відбуваються у зв'язку з вирішенням різноманітних тактичних завдань, тому бюджетний механізм чутливо реагує на всі особливості стану в економіці і соціальній сфері. Відповідно до основних положень бюджетної політики за допомогою бюджетного механізму здійснюються широкомасштабні розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту.

Структура бюджетного механізму є досить складною. До неї входять різні елементи, що відповідають розмаїттю бюджетних відносин. Саме множина бюджетних взаємозв'язків передбачає застосування великої кількості видів, форм, методів, важелів та інструментів їхньої організації як елементів бюджетного механізму. До структури бюджетного механізму входять різноманітні організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи та інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули та санкції, які можна об'єднати у відповідні підсистеми.

До таких підсистем можна віднести:

- забезпечуючі (використовуються під час прогнозування та бюджетного планування);
- оперативні (використовуються у процесі виконання бюджетів);
- ретроспективні (використовуються на заключних стадіях бюджетного процесу).

У структурі бюджетного механізму можна виділити такі складові, як-от: організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи та інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули і санкції.

До організаційних форм бюджетного механізму належать бюджетне прогнозування, бюджетне програмування, бюджетне планування, оперативне управління і бюджетний контроль.

До форм бюджетного забезпечення належить кошторисне фінансування, бюджетне інвестування, бюджетне кредитування, бюджетне субсидювання, бюджетне дотування, бюджетне резервування.

Методами (важелями) бюджетного регулювання вважають податки, обов'язкові збори, неподаткові платежі, міжбюджетні трансферти, бюджетні призначення, бюджетні зобов'язання, бюджетні асигнування. До інструментів належать ставки податків, зборів, норми амортизаційних відрахувань, проценти за кредит, бюджетні нормативи, бюджетні норми, норми витрат, тарифи тощо.

Під бюджетними стимулами і санкціями розуміють бюджетне фінансування, пільги, штрафи, пеню, бюджетні відшкодування тощо.

Формуючи бюджетний механізм, держава повинна намагатися забезпечити його найповнішу відповідність вимогам бюджетної політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її мети й завдань. При цьому має зберігатися постійне прагнення до найбільш повного об'єднання бюджетного механізму, його окремих елементів з особистими та суспільними інтересами, що є запорукою ефективності.

Бюджетний механізм діє ефективно, якщо злагоджено функціонують усі його складові. Приводячи їх у дію, держава може спрямувати економічний і соціальний розвиток на своїй території відповідно до потреб її громадян.

2.2. Структура бюджетної системи України

Переважає більшість фінансових ресурсів держави зосереджується в державному й місцевих бюджетах, які у своїй сукупності створюють бюджетну систему держави.

У сучасних фінансово-економічних умовах розвитку національної економіки України державний і місцеві бюджети набувають нової якості та є:

- по-перше, планом формування й використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;
- по-друге, основним інструментом регулювання соціальних і економічних процесів у масштабах держави та окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Бюджетна система України побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв та врегульована нормами права.

Бюджетна система України – це система стійких і впорядкованих зв'язків (міжбюджетні відносини) між її ланками (державним і місцевими бюджетами), юридично пов'язаними між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам.

Положення стосовно бюджетної системи України, включені в Бюджетний кодекс:

– по-перше, мають концептуальне і практичне значення для забезпечення ефективності бюджетного процесу та конкретизують його понятійний апарат (термінологію);

– по-друге, є відображенням конституційних норм, які містяться у ст. 132, 133 Конституції України, що закріплюють основи територіального устрою України (ст. 132) та систему адміністративно-територіального устрою (ст. 133);

– по-третє, є підґрунтям для формування структурних складових бюджетної системи. Структурні складові бюджетної системи України, визначені ст. 5 Кодексу, сформовано згідно зі ст. 133 Конституції України.

Вагомим за своїм значенням у бюджетній системі України та основним інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів є **державний бюджет**. Він забезпечує фінансування витрат на здійснювані державою заходи в галузі економіки, соціальної сфери, національної оборони, державного управління та міжнародних відносин, обслуговування державного боргу тощо.

Окремого визначення поняття «державний бюджет» у Кодексі не наводиться. Проте це поняття є досить поширеним у науковій літературі.

Державний бюджет – це основний фінансовий план держави, який складається з дохідної й видаткової частин та затверджений законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні бюджети, районні бюджети й бюджети місцевого самоврядування. У новій редакції Кодексу з цього переліку виключено «бюджети районів у містах», які зараховано до бюджетів місцевого самоврядування. Це, у свою чергу, забезпечило уточнення змісту понять «місцеві бюджети», «бюджети місцевого самоврядування» та приведення їх у відповідність до Конституції України, Закону України

«Про місцеве самоврядування в Україні», Європейської хартії місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст, у тому числі районів у містах.

Територіальні громади сіл, їх об'єднань, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

За матеріальним складом державний бюджет – це централізований фонд фінансових ресурсів держави, а **за соціально-економічною суттю** – це основний засіб перерозподілу національного доходу. **Суть державного бюджету реалізується через такі основні функції:** 1) розподільчу; 2) контрольну. **Зміст розподільчої функції** виявляється у розподілі валового внутрішнього продукту, який є основним джерелом формування державного бюджету. Державний бюджет використовується для міжгалузевого і територіального перерозподілу фінансових ресурсів з урахуванням рівня розвитку економіки та культури на всій території.

Бюджетні відносини виникають за такими напрямками грошових відносин:

- між державою і підприємствами різних форм власності, організаціями й установами;
- між державою і громадськими організаціями;
- між державою і населенням;
- між іншими державами і міжнародними організаціями;
- між державою і регіонами.

Контрольна функція дає змогу знати, чи своєчасно й у повному обсязі фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції перерозподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних коштів, який відображається в доходах і видатках бюджету.

Складовими державного бюджету є доходи і видатки. Кожна з цих складових бюджету поділена на два фонди: загальний і спеціальний. Залежно від співвідношення доходів і видатків бюджет може бути збалансованим, з дефіцитом або з профіцитом.

Дефіцит бюджету виникає у разі перевищення видатків над доходами, а **профіцит** – у разі перевищення доходів над видатками. **Збалансованим бюджет вважається за умови**, коли обсяг витрат

відповідає обсягу доходів на відповідний бюджетний період і держава може зіставляти обсяг своїх фінансових можливостей із витратами.

Взагалі, поділ бюджету на два фонди було запроваджено у 2000 р. Він визначається законом про Державний бюджет України на поточний рік. Поділ на два фонди пов'язаний із тим, що у складі державного бюджету виокремлюється два основних напрями надходжень та використання коштів. Один має загальний (нецільовий) характер використання коштів, тобто вони використовуються на загальнодержавні цілі. Спеціальний фонд має як цільові надходження, так і заздалегідь визначені напрями використання. Витрати здійснюються тільки в межах визначених надходжень. Передача коштів між загальним і спеціальним фондом дозволяється тільки в межах бюджетних призначень та шляхом внесення змін до закону про державний бюджет.

Проект закону про Державний бюджет України розробляє Кабінет Міністрів України з урахуванням бюджетної резолюції, схваленої Верховною Радою України. Міністерство доходів і зборів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, аналізує виконання бюджету в поточному бюджетному періоді, визначає загальний рівень доходів та видатків бюджету і дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України.

Місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні економічного і соціального розвитку країни. Вони є основою фінансування функцій держави, що здійснюються на рівні регіонів та територіальних громад. Формування ресурсів місцевих бюджетів передбачає використання визначених законодавством країни та рішеннями місцевих органів влади джерел. Видатки місцевих бюджетів спрямовуються на забезпечення розвитку територіальних громад, стимулювання підприємницької діяльності, надання соціальних послуг населенню, вирішення економічних і соціальних проблем на територіальному та місцевому рівнях.

Місцевий бюджет – це державний фонд фінансових ресурсів, що формується і використовується для забезпечення виконання функцій держави на місцевому рівні. В Україні до місцевих бюджетів належать: бюджет АР Крим, обласні та районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. **До складу бюджетів місцевого самоврядування входять** бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст і їх об'єднань. Місцевий бюджет охоплює надходження і витрати на виконання повноважень відповідних органів влади: АР

Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

З метою проведення регулювання місцевих бюджетів та бюджетної забезпеченості **доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування, поділяються на дві групи. До першої групи зараховують доходи, що беруться до уваги при визначенні міжбюджетних трансфертів. Друга група** об'єднує доходи, які не враховуються при проведенні міжбюджетних трансфертів.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, згідно з Бюджетним кодексом України, **належать:**

- 1) прибутковий податок з громадян;
- 2) державне мито;
- 3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;
- 4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;
- 5) плата за торговий патент;
- 6) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад;
- 7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва.

До районних бюджетів зараховують:

- 1) прибутковий податок з громадян, що справляється на території сіл, селищ та міст районного значення та їх об'єднань у розмірі 55 %;
- 2) плата за землю у розмірі 15 %;
- 3) плата за ліцензії, що видаються районними державними адміністраціями;
- 4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляються районними державними адміністраціями;
- 5) адміністративні штрафи, що накладаються районними державними адміністраціями.

Склад доходів та видатків бюджетів у містах визначає міська рада, враховуючи передані районом повноваження.

Зведений бюджет України

Зведений бюджет України – сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, іншими словами, це сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

Принципи побудови бюджетної системи регулюються бюджетним законодавством і залежать, насамперед, від її адміністративно-

територіального поділу. Взаємовідносини між різними складовими бюджетної системи визначаються рівнем розвитку демократичних засад у державі.

Зведений бюджет України включає державний бюджет України, бюджет Автономної Республіки Крим і місцеві бюджети.

Бюджетний устрій – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою і адміністративно-територіального поділу України.

Бюджетний устрій ґрунтується на принципах єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності та самостійності усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Принцип єдності бюджету означає існування єдиного розрахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Єдність бюджетної системи забезпечується єдиними правовою базою, бюджетною класифікацією, формами бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, грошовою системою, соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної та бюджетної інформації з одного рівня бюджету іншому.

Принцип повноти полягає у відображенні у бюджеті всіх доходів і видатків.

Принцип достовірності – це формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів та відображення у звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків.

Принцип гласності забезпечує висвітлення в засобах масової інформації показників бюджетів і звітів про їх виконання.

Принцип наочності – це відображення показників бюджетів у взаємозв'язку з загальноекономічними показниками в Україні і за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Принцип самостійності усіх бюджетів передбачає самостійність бюджету на всіх рівнях.

2.3. Державна казначейська служба України

Указом Президента України «Про Державне казначейство України» від 27 квітня 1995 р. № 335 зі змінами, внесеними згідно з Указами

Президента від 27 січня 1999 р. № 70/99 та від 15 лютого 1999 р. № 173/99, з метою забезпечення ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті України було створено **Державне казначейство України** при Міністерстві фінансів України. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346 «Про ліквідацію урядових органів» Державне казначейство України було ліквідовано. Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011 «Про Положення про Державну казначейську службу України», було затверджено відповідне Положення та встановлено, що **Державна казначейська служба України** є правонаступником прав та обов'язків Державного казначейства України – урядового органу державного управління, що діяв у системі Міністерства фінансів України.

Основним завданням Державної казначейської служби України є: внесення пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Казначейство України відповідно до покладених завдань:

1) здійснює через систему електронних платежів Національного банку України розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проектів;

2) управляє ліквідністю субрахунків єдиного казначейського рахунка;

3) за погодженням із Міністерством доходів і зборів України залучає на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України та для надання середньострокових позик місцевим бюджетам;

4) здійснює відкриття та закриття рахунків поточного бюджетного періоду, а також відкриття рахунків наступного бюджетного періоду;

5) здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду;

6) здійснює безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України;

7) здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, за поданням органів, що контролюють справання надходжень бюджету;

8) нараховує штрафи за неповне або несвоєчасне повернення коштів надміру сплачених податків відповідно до законодавства;

9) здійснює розподіл коштів між державним бюджетом, бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Київ та Севастополь, а також між місцевими бюджетами відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством, і перерахування розподілених коштів за належністю;

10) проводить взаємні розрахунки між державним бюджетом та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Київ та Севастополь, а також між місцевими бюджетами у порядку, встановленому законодавством;

11) веде базу даних про мережу розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, складає та веде єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

12) веде облік бюджетних асигнувань, доводить до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів витяг із розпису державного бюджету та зміни до нього;

13) здійснює реєстрацію та облік бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів і відображає їх у звітності про виконання бюджету;

14) забезпечує організацію та координацію діяльності головних бухгалтерів бюджетних установ та контроль за виконанням ними своїх повноважень шляхом оцінки їх діяльності;

15) погоджує призначення на посади та звільнення з посад головних бухгалтерів бюджетних установ;

16) веде бухгалтерський облік усіх операцій з виконання державного та місцевих бюджетів;

17) зводить та складає звітність про виконання державного, місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої і виконавчої влади в обсязі та строки, визначені бюджетним законодавством. Складає та подає відповідним місцевим фінансовим органам звітність про виконання місцевих бюджетів;

18) здійснює за дорученням Міністерства доходів і зборів України погашення та обслуговування державного боргу в національній та іноземній валютах;

19) розміщує на офіційному сайті Казначейства України квартальну та річну звітність про виконання Державного бюджету України;

20) здійснює у межах повноважень контроль за веденням бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності;

21) здійснює попередження учасників бюджетного процесу про неналежне виконання бюджетного законодавства;

22) зупиняє операції з бюджетними коштами та ініціює зупинення бюджетних асигнувань у разі вчинення учасником бюджетного процесу порушення бюджетного законодавства;

23) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру;

24) надає консультаційну допомогу учасникам бюджетного процесу з питань, що належать до компетенції Державної казначейської служби України;

25) забезпечує функціонування багаторівневої інформаційно-обчислювальної системи, внутрішньої платіжної системи, вживає заходів щодо захисту інформації, яка обробляється органами Казначейства України;

26) здійснює відповідно до законодавства України управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

27) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на Казначейство України Президентом України.

Казначейство України з метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті Казначейства України, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;

2) здійснює добір кадрів в апарат Казначейства України та на керівні посади в його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, формує кадровий резерв на відповідні посади, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату Казначейства України та його територіальних органів;

3) контролює діяльність територіальних органів Казначейства України;

4) організовує планово-фінансову роботу в апараті Казначейства України, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку;

5) організовує розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Казначейства України, його територіальних органів і

підрозділів, підприємств, установ, організацій, що належать до сфери його управління;

б) забезпечує у межах повноважень реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням в апараті Казначейства України;

7) забезпечує у межах своїх повноважень виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

8) організовує ведення діловодства та архіву в апараті Казначейства України відповідно до встановлених правил.

2.4. Історія розвитку бюджетної системи

Розвиток фінансово-бюджетних відносин в Україні вивчений недостатньо, а фундаментальних праць, які безпосередньо і докладно розглядали б цю проблему, немає.

Історія економічної і політичної взаємодії державних і місцевих органів влади на території сучасної України бере початок від часів появи перших державних утворень – грецьких міст-держав у Південному Причорномор'ї і Приазов'ї (V ст. до н. е.). Першими рабовласницькими державами були Ольвія і Боспорське царство. Основу державного бюджету Ольвії (в його розумінні на той час) становила єдина система ввізного і вивізного мита та різні види податків.

Вважається, що основи місцевого самоврядування та оподаткування майбутньої Київської Русі заклав Рюрік у 862-879 рр. Саме в цей час нарівні з верховною князівською владою затверджується помісна влада.

У Стародавній Русі становлення дворівневої системи управління – верховної князівської та помісної влади – і відповідних економічних відносин починається одночасно зі створенням східнослов'янської державності у період князювання сина Рюріка – Олега. Зрозуміло, що влада київського князя в землях племінних князівств була ще дуже слабкою, а система оподаткування – примітивною і здебільшого представлена даниною з приєднаних племінних князівств, загальне число яких сягало двадцяти. Так поступово було створено певну фінансову систему, яка передбачала поповнення князівської скарбниці.

Основним загальнодержавним податком у Стародавній Русі була данина із завойованих земель, розмір якої варіювався і залежав головним чином від політичних інтересів і сили володарюючого князя. Для кожного племені данина визначалася окремо, і спочатку це була

плата за захист князем окремих земель. Данина сплачувалася у вигляді «повозу» і «полюддя». «Повоз» привозили самі платники, а «полюддя» збирала князівська дружина.

Звичайно, данина не була податком у прямому розумінні цього слова: вона стала джерелом, з якого беруть початок сучасні податки.

Наступний умовний етап у формуванні дворівневої системи взаємодії влади в Київській Русі припадає на правління княгині Ольги, яка провела першу в історії Русі «бюджетну» реформу. Вона полягала у створенні ефективного механізму визначення розміру данини, який забезпечував би як необхідні надходження до князівської скарбниці, так і залишав продукти для задоволення потреб місцевих князівств. Ольга поділяє всю землю на цвинтарі, або волості, накладає державну данину на землі північної Русі, по річках Лузі і Мете, встановлює податки на користь державної скарбниці у землях древлянських, а також данину на користь власної частки княгині – у Вишгороді. Так почався перехід від системи «полюддя» до більш довшеної форми збирання податків – «на місцях», яка стала першим кроком до регламентації бюджетних відносин різних рівнів влади.

Ще одним джерелом поповнення великокняжої скарбниці в цей час стає торговельна та інша комерційна діяльність. Спочатку в IX – середині X ст., коли у князів ще не було власного господарства, основним предметом торгівлі була не використана на власні потреби частина данини, зібраної з підкорених народів. Однак уже з середини X ст. князі почали розвивати свої власні господарства. Деякі з них вводять обмеження на вивезення і продаж товарів (зброю, сіль, золото, срібло) і таким чином закріплюють за собою монополію на торгівлю.

З розвитком торгівлі в князівській скарбниці з'являється ще одне «податкове» джерело прибутків, яке поклато початок розвитку непрямого оподаткування. З метою поповнення великокняжої скарбниці правила торгівлі регламентувалися ще в перших договорах між Київською Руссю та Візантією. На відміну від данини і податей, збирали мито головним чином грошима. На цей час були дві групи мита (за місцем збирання і часом): «заставне», яке стягувалося до початку торгівлі і за проїзд, і власне «торгове». До заставного мита належали: побережне (з плавзасобів), перевізне (за перевезення на поромних і човнових переправах), мостовщина (за переїзд через мости), костки (з людей, які везли вантажі дорогами, що охоронялися). До торгового мита – явки. Їх стягували окремо з людей і окремо з товарів. Мито стягувалося також за збереження товарів. Після прийняття християнства своєрідне мито під час ярмарків, що

влаштовувалися у дні церковних свят, збирало для своїх потреб духовенство.

Скарбниця князя поповнювалася також за рахунок мита за надання судових послуг і штрафів за несвоєчасне внесення цих платежів.

Таким чином, зміни, що відбулися в системі оподаткування і взаємодії центральних і помісних владних структур, стали значним кроком у розвитку місцевого самоврядування.

Додатковим джерелом поповнення князівської скарбниці була видача кредитів, плата за користування якими досягала 25-50 % річних. На той час існувало три основних види кредитних відносин: надання «кун у рез» (позика грошей під відсотки), «справжнє» (позика під зростаючі відсотки) і «наставши в мед», «жито в присоп» (кредит у натуральній формі під певну частину натурального продукту).

З розвитком феодалізму в Київській Русі формується пануючий клас феодалів і стрімко поширюється феодальне землеволодіння. У результаті право власності на землю стало належати в основному феодалам – князям, боярам і церкві. Вони не платили податків, мали низку інших привілеїв і пільг, які було закріплено у правових документах того часу. Таким чином, у Київській Русі поряд із класовим поділом суспільства формувалися замкнені групи населення – феодали, вільні селяни-общинники, вільне міське, а також феодальне залежне населення. Відповідно відбувалася і диференціація оподаткування зазначених груп.

Вільне міське населення зобов'язане було платити податки залежно від виду своєї діяльності або відпрацьовувати на будівництві і ремонті міських фортець. На кошти міського населення будувалися церкви, утримувалася церковна парафія.

Збори і податки з населення в цей час встановлювалися переважно місцевими князями, поступово роль київських князів в управлінні областями посилювалася. І поряд із посиленням ролі «місцевих податків» у Київській Русі поступово закріплювалося загальнодержавне оподаткування. На місцях спочатку панували місцеві князі, однак, визнаючи силу київського князя, вони передавали йому частину данини, що збиралася з підлеглої їм території. За це місцеві князі могли розраховувати на заступництво київського князя. Це право Києва на збирання данини з удільних князівств, яке з'явилося в період формування давньоруської держави як одна з форм залежності князівств від київського престолу, діяло аж до XII ст.

У період панування натурального господарства в більшості держав складалося кілька фінансових планів, кілька розписів доходів і витрат. Це призводило до адміністративно-фінансової децентралізації.

Держава задовольняла свої потреби за допомогою натуральних повинностей. Державна фінансова діяльність була зосереджена в руках місцевих органів, які визначали розмір повинностей, розподіляли їх тягар, на свій розсуд витрачали державні кошти. Множинність фінансових планів була організована у дві системи – територіальні плани і плани за джерелами державних доходів. При територіальній системі кожний регіон мав самостійне фінансове управління, свій розпис доходів і витрат. Так поступово виділялися спеціалізовані податки і збори, які спрямувалися на фінансування суспільних потреб.

Подібна схема фінансової взаємодії між центральними й місцевими органами влади збереглася і в часи татаро-монгольської навали. Зміни торкнулися, насамперед, податкового тягара платників податків, який відчутно зріс через необхідність платити додаткову данину.

У цей період основний тягар відповідальності за внесення грошових і натуральних податків на користь держави, феодалів, а також церковної десятини лежав на селянстві. Одним із основних загальнодержавних податків був щорічний земельний податок. Оподаткування здійснювалося в розрахунку на земельну одиницю – дворище. Крім того, українські селяни відробляли різні повинності на користь держави: будували й ремонтували замки і будинки, прокладали дороги, споруджували мости.

На Київщині, Чернігівщині, Волині натуральні податки стягувалися переважно воском, хутром, великою рогатою худобою тощо. Крім того, існувало «дякло» – натуральна рента, яка збиралася зерном і сіном. Однак із розвитком ремесла і торгівлі, розширенням товарно-грошових відносин натуральні податки поступово витіснялися грошовими.

Слід зазначити, що для розвитку виробничих відносин потрібна була чітка грошова система. Наприкінці XIV ст. у містах Київ і Львів карбували власні монети, але вони не мали достатнього поширення, оскільки на той час користувалися в основному чеськими, татарськими, польськими, молдавськими, литовськими монетам. У результаті грошової реформи С. Баторія в 1578-1580 рр. було створено єдину грошову систему для Речі Посполитої, що сприяло розвитку товарно-грошових відносин: товари стали продавати в кредит і під заставу, почали використовувати векселі, зароджувалась іпотечна система.

Бюджет Запорозької Січі формувався з податків, натуральних та особистих повинностей, оренди, регалій. Значну частину бюджету покривали зовнішні надходження – військовий видобуток, царська «платня» за послуги запорожців у військових битвах. Була

загальновійськова скарбниця, до якої надходили доходи від рибних промислів, скотарства, полювання. Витрати передбачалися на військове спорядження, будівництво фортець, монастирів, утримання старих воїнів, дипломатичних місій тощо. Доходи скарбниці поповнювали торгові податки з товарів, коли вони вивозилися на ринок. За перевезення і транзитну торгівлю сплачувалося мито.

Згідно з архівними матеріалами, Росія практично з початку існування Гетьманщини втручалася в бюджетну сферу цієї частини України, аж до повного об'єднання двох бюджетних систем.

Оскільки бюджетні ресурси Лівобережної України, починаючи з 1722 р. перебували під контролем Росії, то значну частину грошових ресурсів надсилали до російської скарбниці. У 1725 р. до державного бюджету Росії було передано 244 255 руб. податків. Після возз'єднання України та Росії Україна ще майже півстоліття зберігала всі атрибути державності, у тому числі самостійність ведення фінансового господарства. На початку 20-х років XVII ст. уряд царської Росії почав стягувати у своє розпорядження дедалі більші кошти. Можна вважати, що саме з цього часу Україна на 270 років стала колонією, змушеною вносити на потребу метрополії понад чверть свого національного доходу.

Основним джерелом доходів Російської імперії в першій половині XIX ст. були оборотний і подушний податки з селян, митні збори, податки з капіталів і торгових оборотів, незначні податкові збори з дворян. У структурі доходів значне місце посідало непряме оподаткування, передусім «питний» доход, надходження від якого напередодні 1861 р. становили майже 30 % державного бюджету. Основний тягар податків, що за період 1845-1861 рр. перевищили 1 млрд руб., несли селяни. Уряд звертався і до збору податків натурою. Лише за 1828 р. у 6 українських губерніях їх було зібрано на суму близько 3,5 млн руб. Дефіцит бюджету Російської імперії був постійним, тому його покривали дедалі більшими обсягами внутрішніх і зовнішніх позик, а також емісією паперових грошей.

У 1879-1880 рр. внаслідок селянських бунтів було скасовано подушний податок, зменшено викупні платежі. Скасування подушного податку компенсувалося збільшенням непрямих податків і платежів. У багатьох повітах розмір податків перевищував доходи. Позитивний вплив на розвиток бюджетного процесу і налагодження державного контролю справили введення в дію Конституції і заснування Державної Думи. Проте, незважаючи на заходи, вжиті урядом з метою впорядкування надходжень до бюджету, державний борг безупинно зростав.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції був період (1918-1922 рр.), коли Україна зробила спробу створити власну бюджетну систему (дещо в усіченому вигляді) і самостійно будувати взаємовідносини з місцевими органами влади. Налагодити бюджетний процес намагалися спочатку Українська Центральна Рада протягом 14 місяців свого існування, а потім більшовицький уряд, але ці спроби з різних причин успіху не мали. Питання щодо цілковитої державної незалежності і відповідно щодо формування незалежної бюджетної системи так і не було поставлено.

У 1923 р. було прийнято тимчасове Положення про місцеві фінанси, яким визначалися: склад місцевих бюджетів, права та обов'язки органів влади різних рівнів, порядок і механізм місцевого оподаткування, механізм субсидування місцевих бюджетів із загальнодержавних коштів, порядок складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів. Було змінено також порядок формування доходної частини місцевих бюджетів і видаткові повноваження місцевих органів влади. З цього часу за рахунок коштів місцевих бюджетів повністю фінансувалися заходи місцевого значення в народному господарстві, соціальному забезпеченні, дорожньому будівництві, місцевому транспорті тощо.

У 1923-1925 рр. помітно зміцнилася доходна база місцевих бюджетів за рахунок відрахувань від загальнодержавних податків. У цей період уперше почав застосовуватися такий елемент фінансового вирівнювання в міжбюджетних відносинах, як субвенція, яка надавалася з урахуванням економічного потенціалу території, рівня задоволення місцевих потреб.

У 1925 р. прийнято постанову «Про місцеві податки і збори», якою було встановлено конкретні місцеві податки і збори, а також порядок їхнього застосування. А постановою цих органів від 2 січня 1928 р. «Про самооподаткування для задоволення суспільних потреб» регламентовано порядок самооподаткування в Україні на місцях. У квітні 1926 р. ЦВК СРСР затвердив Положення про місцеві фінанси СРСР, а через деякий час в Україні було затверджено Положення про місцеві фінанси УРСР, яким регламентувалися надходження і витрати місцевих органів влади і порядок формування фондів бюджетного регулювання.

У грудні 1931 р. уряд СРСР прийняв ще одну постанову, яка регламентувала республіканські і місцеві бюджети. Відповідно до неї було чітко розмежовано доходи між окремими ланками бюджетної системи, посилено роль низових бюджетів, місцевим бюджетам надано право залишати у своєму розпорядженні фінансові перевищення

фактичних надходжень до планових, змінено систему бюджетного регулювання. У 1932 р. відбулися зміни в республіканському і крайовому бюджетному регулюванні, згідно з якими було збільшено перелік податків і зборів, відрахування від яких зараховувалися в місцевий бюджет. Проте у 1938 р. Верховна Рада СРСР приймає рішення про включення місцевих бюджетів і бюджету державного соціального страхування в єдиний державний бюджет, і цим фактично було перекреслено всі попередні зусилля щодо становлення і розвитку місцевого самоврядування.

У жовтні 1959 р. було прийнято Закон СРСР «Про бюджетні права Союзу РСР і союзних республік». Згідно з цим документом, до державного бюджету включалися: союзний бюджет, бюджети союзних республік, бюджет державного соціального страхування. До бюджетів союзних республік – республіканські бюджети союзних республік, бюджети автономних республік, місцеві бюджети (крайові, обласні, автономних областей, окружні, районні, селищні і сільські). У червні 1960 р. в Україні було прийнято Закон УРСР «Про бюджетні права Української РСР і місцевих рад депутатів трудящих», що фактично дублював союзний Закон.

Заснування СРСР і прийняття Конституції Союзу РСР передбачало створення єдиного бюджету, до складу якого включалися бюджети союзних республік. З утворенням у 1922 р. СРСР бюджетна система будувалася на таких принципах: єдність усіх її складових частин, демократичний централізм і ленінська національна політика. Подальший розвиток ці принципи знайшли в Конституції СРСР, прийнятій у 1977 р.

Востаннє в Радянському Союзі місцеві податки і збори було врегульовано указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 січня 1981 р. «Про місцеві податки і збори». Згідно з цим документом було встановлено три загальносоюзні місцеві податки – з власників будівель, земельний податок і податок з власників транспортних засобів. Деякі повноваження у сфері місцевого оподаткування одержали республіканські державні органи, зокрема, їм було надано право встановлювати розміри і порядок нарахування цих податків.

Згідно з Законом СРСР від 9 квітня 1990 р. «Про загальні основи місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР» незалежність і самостійність органів самоврядування мали спиратися на тверді фінансові й економічні підвалини у вигляді бюджетних і позабюджетних коштів, коштів інших органів територіального самоврядування, ресурсів місцевого самоврядування, комунальної та іншої власності, об'єктів місцевого господарства.

Органи місцевого самоврядування вперше дістали право налагоджувати також зовнішньоекономічні зв'язки, брати в них участь на принципах валютної самофінансування згідно з вимогами чинного законодавства.

Така бюджетна система проіснувала в Україні до 1990 р. З прийняттям Декларації про Державний суверенітет Україна почала побудову власної бюджетної системи. Зокрема, 5 грудня 1990 р. було прийнято Закон «Про бюджетну систему Української РСР», який набрав чинності 1 січня 1991 р. Проте в будівництві бюджетної системи Україна не уникнула помилок, властивих країнам, що стали на шлях самостійного розвитку. На рівні законодавчої і виконавчої влади у сфері бюджетного будівництва без належного економічного обґрунтування приймалися популістські рішення, які часто взамовиключали одне одного. Стрімкими темпами почала зростати інфляція, різко упав обсяг ВВП, стала катастрофічною криза неплатежів у народному господарстві.

Фінансова криза, що дедалі поглиблювалася, потребувала невідкладних заходів, спрямованих на стабілізацію економічної ситуації в Україні, насамперед, у бюджетній і податковій сферах. У 1995 р. було прийнято Закон «Про бюджетну систему України», що позначив новий підхід до формування і взаємодії всіх ланок бюджетної системи. Зокрема, було затверджено нові принципи побудови бюджетної системи, які надалі знайшли відображення в Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996 р. У вересні 1996 р. було проведено грошову реформу, новою грошовою одиницею стала гривня. Почалася розробка проектів бюджетного і податкового кодексів. Усі ці заходи зупинили темпи інфляції, стабілізували грошовий обіг, упорядкували бюджетний процес.

Відповідно до статті 95 Конституції України бюджетна система повинна будуватися на засадах справедливого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Для забезпечення повноцінного виконання статей 92, 95, 132, 142, 143 Конституції України Верховна Рада України 21 червня 2001 року прийняла Бюджетний Кодекс України, за яким бюджетна система України включає:

- державний бюджет;
- республіканський бюджет Автономної Республіки Крим;
- місцеві бюджети.

Загальні ознаки розвитку національної бюджетної системи можна підтвердити такими положеннями:

- почато реформи щодо зміни структури, принципів, побудови і наповнення новим змістом бюджетної системи України. Почалася адаптація національного бюджетного законодавства до законодавства ЄС на шляху інтеграції України в європейське співтовариство;

- спрощено побудову бюджетної системи, що відповідним чином сприяє впровадженню прозорого, стабільного і відповідального механізму регулювання потоків бюджетних засобів і саморегулюючих форм і методів удосконалення міжбюджетних відносин;

- впроваджено прямі міжбюджетні відносини між державним і 686 місцевими бюджетами, що сприяють підвищенню контролю і відповідальності за формування і виконання усіх бюджетів;

- 686 місцевих бюджетів функціонують на єдиних початках, принципах, підходах як єдині ланки бюджетної системи.

Таким чином, з прийняттям Бюджетного кодексу відбувається ліквідація централізованої, адміністративно-командної непрозорої бюджетної системи і налагоджуються відносини між її ланками, народжується нова ідеологія побудови міжбюджетних відносин. Визначаються нові прямі відносини Державного бюджету з обласними бюджетами і бюджетом Автономної Республіки Крим, бюджетами міст Київ, Севастополь і міст обласного значення, а також бюджетами районів. Ці відносини будуються на єдиних початках, підходах і принципах побудови бюджетної системи.

З 2001 до сьогодні запроваджуються нові засади організації бюджетного процесу з урахуванням здійснення економічних реформ, здійснюється запровадження нових методів і форм державного регулювання суспільно-економічних процесів та формування міжбюджетних відносин, спрямованих на зміцнення окремих територій і держави в цілому. Є досить вагомим чинником те, що побудова бюджетної системи відповідає положенням і правовим нормам Бюджетного кодексу України та вимогам і стандартам бюджетного законодавства в країнах ЄС.

Підсумки теми

1. Фінансове регулювання бюджетної системи означає застосування різноманітних способів розподілу валового внутрішнього продукту через централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів.

2. Бюджетним механізмом є сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни та передбачає застосування спеціальних методів, форм, способів, важелів мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів.

3. Фінансове забезпечення здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування та кредитування.

4. Бюджетне регулювання як метод здійснення державою функцій управління економічними й соціальними процесами при використанні бюджету являє собою діяльність органів законодавчої і виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу доходів та нормування видатків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня.

5. Бюджетна політика передбачає сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів з метою регулювання економічних і соціальних процесів та знаходить своє вираження у формах і методах мобілізації бюджетних ресурсів й використання їх на різні потреби держави, у розвитку економіки і соціального захисту населення, у бюджетному законодавстві, практичних діях у галузі бюджету різних державних структур.

6. Бюджетною системою України є стійкі та впорядковані зв'язки між її ланками (державними і місцевими бюджетами), які юридично пов'язані між собою та базуються на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам.

7. Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи, що визначається з урахуванням державного устрою і адміністративно-територіального поділу України.

8. Державна казначейська служба є правонаступником прав і обов'язків Державного казначейства України, основними завданнями якої є внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів та реалізація державної політики у цій сфері.

9. Історія розвитку бюджетної системи бере свій початок на Україні, починаючи з V ст. до н. е.

10. У 2001 році прийнято Бюджетний кодекс України, за яким бюджетна система України включає Державний бюджет, Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети.

Терміни і поняття для словника

Фінансове регулювання бюджетної системи

Бюджетний механізм

Бюджетне фінансування

Самофінансування

Кредитування

Бюджетне регулювання

Бюджетна політика

Бюджетна система України
Державний бюджет
Місцевий бюджет
Бюджетна система України
Бюджетний устрій
Державна казначейська служба

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яка основна роль фінансового регулювання бюджетних установ?
2. У чому полягає правове значення регулювання бюджетних процесів?
3. Розкрийте складові, функції та характерні риси бюджетного механізму.
4. Охарактеризуйте сутність методів бюджетного фінансування, самофінансування та кредитування.
5. Що таке бюджетне регулювання?
6. Охарактеризуйте ланки та основні завдання бюджетної політики.
7. Які напрями бюджетної політики на сучасному етапі?
8. Опишіть основні характерні риси бюджетного механізму.
9. Яка структура бюджетної системи України?
10. Що таке державний, місцевий та зведений бюджети України?
11. Розкрийте принципи бюджетного устрою.
12. Охарактеризуйте сутність Державної казначейської служби України.
13. Проаналізуйте історію розвитку бюджетної система.
14. Розкрийте загальні ознаки розвитку національної бюджетної системи.

Темі рефератів

1. Основні напрями та характерні риси фінансового регулювання бюджетних установ.
2. Бюджетний механізм та його складові.
3. Характерні риси та ланки бюджетної політики.
4. Бюджетна система України.
5. Завдання та ознаки Державної казначейської служби України.

Тести

1. Бюджетний механізм передбачає:
  - а) застосування спеціальних методів, форм, способів, важелів мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів;
  - б) сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни;
  - в) формування бюджетних ресурсів;
  - г) механізм розподілу бюджетних ресурсів.

2. Надання юридичним особам із бюджетів різних рівнів фінансових ресурсів у вигляді безповоротних і безоплатних коштів на розвиток економіки, соціальної сфери, державне управління, оборону тощо здійснюється за допомогою:
  - а) кошторисного фінансування;
  - б) державного фінансування інвестицій;
  - в) субсидій;
  - г) бюджетного фінансування.

3. Діяльність органів законодавчої і виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу доходів та нормування видатків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня являє собою:
  - а) кошторисне фінансування;
  - б) державне дотування;
  - в) бюджетне регулювання;
  - г) субсидіювання.

4. Що таке сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку?
  - а) бюджетна політика;
  - б) бюджетне регулювання;
  - в) бюджетне фінансування;
  - г) бюджетний механізм.

5. Бюджетне кредитування є:
  - а) організаційною формою бюджетного механізму;
  - б) методом бюджетного регулювання;
  - в) важелем бюджетного регулювання;
  - г) формою бюджетного забезпечення.

6. Система стійких і впорядкованих зв'язків між її ланками, юридично пов'язаними між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах, що відповідають міжнародним стандартам, називається:

- а) державним бюджетом;
- б) основним фінансовим планом держави;
- в) бюджетною системою;
- г) зведеним бюджетом.

7. Яка функція дає змогу знати, чи своєчасно й у повному обсязі фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції перерозподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються?

- а) розподільча;
- б) фіскальна;
- в) контрольна;
- г) стимулююча.

8. Організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи є:

- а) бюджетними відносинами;
- б) бюджетним механізмом;
- в) елементом бюджетної системи;
- г) бюджетним устроєм.

9. Внесення пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів є:

- а) основним завданням Державної казначейської служби України;
- б) основним завданням Державного казначейства України;
- в) функцією Державного казначейства України;
- г) функцією Державної казначейської служби України.

10. Нові засади організації бюджетного процесу з урахуванням здійснення економічних реформ, запровадження нових методів і форм державного регулювання суспільно-економічних процесів та формування міжбюджетних відносин, спрямованих на зміцнення окремих територій і держави в цілому почали діяти з:

- а) з 1990 року;
- б) з 2001 року;
- в) з 2011 року;
- г) з моменту проголошення незалежності України.

Тема 3. Збалансованість державного бюджету

План лекції:

- 3.1. Сутність збалансованості державного бюджету.
- 3.2. Загальний та спеціальний фонди державного бюджету.
- 3.3. Стадії бюджетного процесу.

3.1. Сутність збалансованості державного бюджету

У світовій практиці для боротьби з бюджетним дефіцитом застосовуються три основні концепції збалансованості бюджету:

- 1) на щорічній основі;
- 2) на циклічній основі;
- 3) концепція «функціональних фінансів».

Збалансування бюджету на щорічній основі знижує або зовсім виключає ефективність фіскальної політики держави, оскільки суперечить з антициклічною та стабілізуючою її спрямованістю.

Наприклад, у період спаду виробництва та безробіття доходи населення зменшуються, тобто зменшуються й податкові надходження до бюджету. У цьому разі держава має або збільшити податкові надходження шляхом упровадження нової податкової політики, або зменшити видатки, або поєднати ці два заходи.

В умовах інфляції за номінального підвищення грошових доходів автоматично збільшуються й податкові надходження. Якщо брати за мету щорічне збалансування доходів і видатків бюджету, то варто негайно збільшувати державні видатки. Тому оперативне державне регулювання доходів і видатків, що передбачає втручання держави у сферу податково-фіскальної політики протягом року, зумовить нестабільність в економіці країни та бізнесі.

Збалансування бюджету в процесі економічного циклу полягає в тому, що уряд розробляє та впроваджує антициклічну політику й водночас балансує бюджет. Економічний цикл може займати у різних країнах від чотирьох до восьми-десяти років. Дії уряду, пов'язані з протистоянням спаду, мають спрямовуватися на зниження податків, що призведе до підвищення ділової активності, і на збільшення видатків, тим самим свідомо зумовлюючи появу бюджетного дефіциту.

У період подальшого інфляційного підйому слід збільшити податкові надходження й зменшити видатки уряду. Позитивне

бюджетне сальдо, що виникне на цій основі, може використовуватися на покриття державного боргу, що з'явився у період спаду.

Отже, урядові фіскальні дії мають створити позитивну антициклічну силу, яка допоможе збалансувати бюджет не на щорічній основі, а за період у декілька років.

Головна проблема цієї концепції полягає в тому, що періоди підйому і спаду можуть бути неоднаковими за глибиною та тривалістю, тоді завдання стабілізації економіки суперечить завданням збалансування бюджету під час циклу. Наприклад, якщо процес занепаду економіки буде тривалим, а період підйому коротким, це спричинить появу великого дефіциту в період спаду, незначне або зовсім ніяке позитивне сальдо у період розквіту, таким чином, зумовить виникнення циклічного дефіциту бюджету.

Сутність **концепції «функціональних фінансів»** полягає в тому, що держава повинна турбуватися не про збалансованість бюджету, а про макроекономічну стабільність економіки в країні. Прибічники цієї концепції стверджують, що у період економічного зростання та підйому ділової активності податкова система автоматично стимулюватиме збільшення податкових надходжень (недискреційна фіскальна політика), що призведе до самоліквідації бюджетного дефіциту.

Крім того, можливості уряду з питань позик та емісії грошей – практично безмежні. Фактично уряд може фінансувати будь-який дефіцит, тобто держава не може збанкрутувати. Вважається також, що за великого обсягу національного багатства, у тому числі в населення, проблема державного боргу не є обтяжливою і гострою для національної економіки.

Держава буде фінансову політику таким чином, що періодично використовує всі три концепції.

Оскільки бюджет є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів у державі, то його стан визначає фінансовий стан держави і значною мірою рівень суспільного добробуту в цілому. Стан бюджету може характеризуватися трьома показниками: балансом доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками (профіцитом) або, навпаки, видатків над його доходами, тобто бюджетним дефіцитом.

Нормальним явищем є збалансованість доходів і видатків. Перевищення доходів над видатками означає економічну і фінансову стабільність у державі. Найскладнішим явищем є бюджетний дефіцит.

Конкретними особливостями розвитку економіки України, що зумовлюють дефіцит бюджету, є:

– структурна розбалансованість економіки та несвоєчасне і неефективне проведення структурних перетворень;

- збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації;
- неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання;
- значний обсяг тіньової економічної діяльності;
- невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат;
- нецільове і неефективне використання бюджетних коштів;
- втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки і т. ін., що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю.

Для забезпечення збалансованості державного бюджету на Кабінет Міністрів України покладається обов'язок узагальнювати і готувати пропозиції про скорочення видатків бюджету, а також давати висновки щодо відповідності законопроектів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України, закону про державний бюджет на поточний бюджетний рік і основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний рік, у тому числі на пленарних засіданнях Верховної Ради України.

Граничний розмір дефіциту державного бюджету та джерел його покриття визначаються Верховною Радою України під час його затвердження. Покриття дефіциту здійснюється за рахунок внутрішніх державних позик, позик іноземних держав та інших фінансових інститутів. Рішення про залучення позик у кожному конкретному випадку приймає ВР України. При затвердженні бюджету граничний розмір дефіциту не повинен перевищувати розмір видатків бюджету на розвиток.

У скрутних ситуаціях покриття бюджетного дефіциту може здійснюватися через додаткову емісію грошей. Її наслідки – з'являється ризик неконтрольованої інфляції, руйнуються стимули довгострокових інвестицій, розкручується цінова спіраль, знецінюється заробітна плата та заощадження населення, відтворюється новий бюджетний дефіцит. В Україні застосування емісійних коштів НБУ для фінансування бюджетного дефіциту заборонено законом.

Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади АР Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування.

Існує багато способів подолання бюджетного дефіциту, але всі вони пов'язані з удосконаленням податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, зовнішньоекономічної політики, монополізацією економіки, зміцненням податкової дисципліни.

Конкретні заходи держави в напрямку скорочення бюджетного дефіциту зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету. З цією метою необхідно:

1) удосконалити податкову систему, забезпечити оптимальний рівень податкових вилучень для формування бюджетів усіх рівнів і створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;

2) посилити відповідальність суб'єктів господарювання та їх керівників, зокрема особисту майнову і кримінальну, за дотримання вимог податкового законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом та державними фондами;

3) удосконалити інструменти залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень населення;

4) забезпечити фінансову підтримку малого та середнього бізнесу шляхом розробки і виконання цільових програм розвитку малого і середнього підприємництва;

5) апровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;

6) перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;

7) запровадити науково обгрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу формування доходів і видатків бюджету, використовувати при бюджетному плануванні нормативи бюджетної забезпеченості.

Отже, бюджетні проблеми слід розглядати в контексті макроекономічних проблем. Тому й потрібний системний підхід до формування та реалізації соціально-економічної політики держави.

3.2. Загальний та спеціальний фонд державного бюджету

Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

Складовими частинами загального фонду бюджету є:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;

2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);

4) фінансування загального фонду бюджету.

Складовими частинами спеціального фонду бюджету є:

1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.

Власні надходження бюджетних установ поділяються на такі групи:

– перша група – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством;

– друга група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ.

У складі першої групи виділяються такі підгрупи:

– підгрупа 1 – плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю;

– підгрупа 2 – надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності;

– підгрупа 3 – плата за оренду майна бюджетних установ;

– підгрупа 4 – надходження бюджетних установ від реалізації майна (крім нерухомого майна).

У складі другої групи виділяються такі підгрупи:

– підгрупа 1 – благодійні внески, гранти та дарунки;

– підгрупа 2 – кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів;

– підгрупа 3 – кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право.

Власні надходження бюджетних установ використовуються на:

– покриття витрат, пов'язаних з організацією та наданням послуг, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю (за рахунок надходжень підгрупи 1 першої групи);

– організацію додаткової (господарської) діяльності бюджетних установ (за рахунок надходжень підгрупи 2 першої групи);

– утримання, облаштування, ремонт та придбання майна бюджетних установ (за рахунок надходжень підгрупи 3 першої групи);

- ремонт, модернізацію чи придбання нових необоротних активів та матеріальних цінностей, покриття витрат, пов'язаних з організацією збирання і транспортування відходів і брухту на приймальні пункти (за рахунок надходжень підгрупи 4 першої групи);

- господарські потреби бюджетних установ, включаючи оплату комунальних послуг і енергоносіїв (за рахунок надходжень підгруп 2 і 4 першої групи);

- організацію основної діяльності бюджетних установ (за рахунок надходжень підгруп 1 і 3 другої групи);

- виконання відповідних цільових заходів (за рахунок надходжень підгрупи 2 другої групи).

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього.

3.3. Стадії бюджетного процесу

Бюджетний процес – це регламентована нормами бюджетного права діяльність держави та територіальних громад зі складання, розгляду та затвердження бюджету, його виконання, або це – це встановлений законодавством порядок складання, розгляду, затвердження бюджетів та їх виконання.

Від початку складання бюджету до затвердження звітів про його виконання весь бюджетний процес контролює Верховна Рада України та місцеві органи самоврядування. Згідно із цим **перед бюджетним плануванням ставляться такі завдання:**

- найбільш повно виявити резерви у галузях народного господарства і спрямувати їх на виконання плану економічного та соціального розвитку;

- забезпечити виконання плану економічного і соціального розвитку необхідними бюджетними коштами з дотриманням оптимальних фінансових пропозицій;

- визначити обсяг доходів за окремими джерелами і загальний обсяг доходів бюджету з урахуванням резервів їх збільшення.

Бюджетний кодекс України (ст. 19) виділяє чотири стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів. Усі стадії бюджетного процесу ґрунтуються на правових засадах, які повинні гарантувати чітке планування, додержання бюджетної дисципліни і постійний контроль за виконанням усіх видатків. Усі стадії бюджетного процесу базуються на одних принципах організації бюджетної діяльності і мають відповідну правову регламентацію.

Основними принципами є такі:

– *принцип розподілу повноважень Верховної Ради України, органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування* означає, що кожному органу, який бере участь у бюджетному процесі, належить певна компетенція, за межі якої він не може виходити. Втручання інших органів у процес складання, затвердження і виконання бюджету не допускається, крім випадків, зазначених у законодавстві;

– *принцип реальності включення показників доходів і видатків.* Доходи мають включатися до бюджету за джерелами, видатки – за цільовим призначенням;

– *принцип гласності.* Він полягає у тому, що показники бюджету і звіту про його виконання можуть і повинні оприлюднюватися через засоби масової інформації;

– *принцип наочності,* означає, що відображення показників бюджету у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками в Україні і за її межами відбувається шляхом використання засобів для максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Складання проектів бюджетів як Державного, так і місцевих є однією з найважливіших і найвідповідальніших стадій бюджетного процесу, оскільки саме на цій стадії закладаються політичний та економічний курси держави на поточний рік, визначаються пріоритети у вирішенні внутрішніх соціально-економічних проблем, обсяги доходів і видатків, основні напрями використання коштів, засоби покриття дефіциту бюджету.

Роботу, пов'язану зі складанням проекту держбюджету розпочинають задовго до початку нового бюджетного року. Згідно зі

ст. 96 Конституції України та Бюджетним кодексом право складання проекту бюджету належить виключно органам виконавчої влади.

Державний бюджет формується на основі найважливіших економічних документів країни. Складанню його проекту передують проведення підготовчих заходів, забезпечення відповідними даними органів влади, що триває близько 4 місяців (із січня до кінця квітня поточного року). Так, у процесі цієї роботи Міністерство доходів і зборів розробляє прогноз основних макропоказників економічного й соціального розвитку України на плановий рік, зокрема щодо обсягу валового внутрішнього продукту, зведеного балансу фінансових ресурсів, балансу доходів і витрат населення. Національний банк до 1 квітня готує і подає до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України проект основних засад грошово-кредитної політики та проект свого кошторису на наступний рік. Проводять також аналіз звітних даних про виконання державного та місцевого бюджетів за попередні роки, виявлення тенденцій у виконанні як доходної частини бюджетів (наприклад, визначають збільшення чи зменшення доходів за кожним видом податків та неподаткових надходжень тощо), так і видаткової.

Крім того, Міністерство доходів і зборів за основними макропоказниками економічного та соціального розвитку України на наступний бюджетний період (із зазначенням обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих та оптових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та наприкінці року, прогнозованого рівня безробіття) та за даними аналізу виконання бюджету в поточний період визначає загальний рівень доходів і видатків бюджету і дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій до проекту Державного бюджету України.

На основі аналізу та оцінки цих показників Кабінет Міністрів України складає проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний рік і подає його на розгляд до Верховної Ради України у травні.

Проект містить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо:

- граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;
- частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;
- граничного обсягу державного боргу та його структури;
- частки обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання місцевих бюджетів;

- частки капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;
- взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступний бюджетний період;
- змін до законодавства, які потрібно прийняти для реалізації бюджетної політики держави;
- переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;
- захищених статей видатків бюджету;
- обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний і спеціальний фонди.

Отже, у проєкті Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний рік визначено головні пріоритети бюджетної політики на плановий рік, які мають стати орієнтиром для уряду, який керує складанням проєкту бюджету, і для Верховної Ради України під час розгляду і затвердження бюджету.

За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний рік.

Розгляд та прийняття Державного бюджету України

Не пізніше ніж через п'ять днів після подання Кабінетом Міністрів проєкту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради Міністр доходів і зборів України представляє його на пленарному засіданні Верховної Ради України. За результатами обговорення проєкту закону Верховна Рада може відхилити його за невідповідності Бюджетному кодексу та Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період.

За відхилення проєкту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів зобов'язаний у тижневий термін подати проєкт закону на повторне слухання з обґрунтуванням внесених змін. Міністр доходів і зборів України повторно представляє проєкт цього закону не пізніше трьох днів після його повторного подання.

Проєкт закону про Державний бюджет України може пройти три читання.

Після прийняття до розгляду представленого проєкту закону про Державний бюджет України не пізніше 1 жовтня (6 жовтня, якщо проєкт був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України), він розглядається народними депутатами України, а також у комітетах, депутатських фракціях і групах Верховної Ради України. Комітети Верховної Ради України

формують свої пропозиції до проекту закону про Державний бюджет і передають їх до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та призначають представників для участі у роботі цього бюджету. Після 1 жовтня (6 жовтня) прийняття пропозицій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету припиняється.

Не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо проект був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів України розглядає пропозиції до проекту закону про державний бюджет і готує висновки та пропозиції до нього, а також таблиці пропозицій. Вони розповсюджуються серед народних депутатів України не пізніше ніж за два дні до розгляду проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні.

Верховна Рада України приймає проект закону про державний бюджет у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передує плановому.

Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні Кабінет Міністрів у двотижневий термін готує і подає не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) доопрацьований, відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради, проект бюджету України і порівняльну таблицю щодо їх урахування з вмотивованими поясненнями неврахованих пропозицій.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету протягом трьох днів після внесення проекту закону про Державний бюджет, підготовленого Кабінетом Міністрів до другого читання, готує висновки щодо розгляду цього проекту в другому читанні.

При розгляді проекту закону про Державний бюджет у другому читанні пропозиції народних депутатів України, комітетів Верховної Ради, депутатських груп і фракцій щодо його змін не розглядаються, крім висновків Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо розгляду проекту закону про державний бюджет у другому читанні, у тому числі щодо врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради при підготовці проекту закону про Державний бюджет України до другого читання.

Друге читання проекту закону про Державний бюджет України передбачає, передусім, затвердження загального обсягу дефіциту (профіци-ту), доходів і видатків Державного бюджету з подальшим

постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України, що був поданий Кабінетом Міністрів на друге читання.

Друге читання проекту закону про Державний бюджет України завершується не пізніше 20 листопада року, що передує плановому. При цьому загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків державного бюджету України на наступний бюджетний період, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду в третьому читанні.

Статті проекту закону про Державний бюджет України, не прийняті у другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні не пізніше 25 листопада року, що передує плановому. У третьому читанні Верховна Рада України проводить голосування за пропозиціями Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України, що не були прийняті у другому читанні, та за проектом закону загалом.

Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо до початку нового бюджетного періоду закон про Державний бюджет України не набрав чинності, *Кабінет Міністрів України має право здійснювати витрати державного бюджету з такими обмеженнями:*

1. Витрати державного бюджету можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період і одночасно передбачені у проекті закону про Державний бюджет на наступний бюджетний період.

2. Щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків попереднього державного бюджету.

3. До прийняття закону про Державний бюджет на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з уведенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період запозичення можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу. Також до прийняття цього закону на поточний бюджетний період податки, збори (обов'язкові платежі) та інші надходження справляються відповідно до закону про Державний бюджет України на попередній бюджетний період та інших нормативно-правових актів.

Виконання бюджету

Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються: встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису; затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів; взяття бюджетних зобов'язань; отримання товарів, робіт та послуг; здійснення платежів; використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі: наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України; відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню; наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Зміни до Закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених Бюджетним кодексом. Міністерство фінансів України проводить щомісячне оцінювання відповідності прогнозу надходжень показникам, установленим Державним бюджетом України.

Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету

Бюджетним кодексом передбачена місячна, квартальна та річна звітність.

Квартальна звітність про виконання Державного бюджету України включає такі частини:

- звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- звіт про рух грошових коштів;
- звіт про виконання Державного бюджету України;
- інформацію про стан державного боргу;
- зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань.

Річний звіт про виконання Закону про Державний бюджет України включає такі частини:

- звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- звіт про виконання Державного бюджету України;
- звіт про рух грошових коштів;

- інформацію про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;
- звіт про бюджетну заборгованість;
- звіт про використання коштів із резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- інформацію про стан державного боргу;
- звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань; зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- інформацію про виконання місцевих бюджетів;
- іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

Підсумки теми

1. Конкретні заходи держави в напрямку скорочення бюджетного дефіциту зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету.

2. Бюджет складається із загального та спеціального фондів.

3. Бюджетний процес – це регламентована нормами бюджетного права діяльність держави та територіальних громад зі складання, розгляду та затвердження бюджету, його виконання, а також зі складання та затвердження звіту про його виконання або це – це встановлений законодавством порядок складання, розгляду, затвердження бюджетів та їх виконання.

4. Бюджетний кодекс України виділяє такі стадії бюджетного процесу, як складання проєктів бюджетів, розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) та підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

5. Проєкт Основних напрямів бюджетної політики містить головні пріоритети бюджетної політики на плановий рік та є орієнтиром для уряду та Верховної Ради України під час розгляду і затвердження бюджету.

6. Закон України «Про державний бюджет» приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

7. Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису; затвердження кошторисів бюджетних коштів; взяття бюджетних

зобов'язань; отримання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

Терміни і поняття для словника

Збалансованість державного бюджету
Загальний та спеціальний фонди державного бюджету
Бюджетний процес
Стадії бюджетного процесу
Бюджетне планування
Складання проектів бюджетів
Проект Основних напрямів бюджетної політики
Стадії виконання Державного бюджету України

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте концепції збалансованості державного бюджету.
2. Розкрийте сутність збалансованості державного бюджету.
3. Опишіть особливості розвитку економіки України, що зумовлюють дефіцит бюджету.
4. Проаналізуйте, які основні заходи застосовуються державою щодо скорочення бюджетного дефіциту.
5. Опишіть характерні риси та складові частини загального та спеціального фондів державного бюджету.
6. Які стадії бюджетного процесу? Охарактеризуйте їх.
7. Розкрийте принципи бюджетного процесу.

Теми рефератів

1. Сутність та концепції збалансованості державного бюджету.
2. Загальний та спеціальний фонди державного бюджету.
3. Стадії бюджетного процесу та їх характеристика.
4. Процес складання проектів бюджетів.
5. Процес підготовки та розгляду звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Тести

1. Яка концепція збалансування бюджету знижує або зовсім виключає ефективність фіскальної політики держави, оскільки суперечить антициклічній та стабілізуючій її спрямованості?
  - а) концепція «функціональних фінансів»;

- б) концепція збалансування бюджету в процесі економічного циклу;
  - в) концепція на циклічній основі;
  - г) концепція збалансування бюджету на щорічній основі.
2. Зміст якої концепції полягає в тому, що держава повинна турбуватися не про збалансованість бюджету, а про макроекономічну стабільність економіки в країні?
- а) концепції «функціональних фінансів»;
  - б) концепції збалансування бюджету в процесі економічного циклу;
  - в) концепції на циклічній основі;
  - г) концепції збалансування бюджету на щорічній основі.
3. Перевищення доходів бюджету над його видатками називається:
- а) фінансуванням бюджету;
  - б) дефіцитом бюджету;
  - в) надлишком бюджету;
  - г) профіцитом бюджету.
4. Фінансування видатків держави, які перевищують її поточні доходи за рахунок збільшення грошей в обігу, – це:
- а) заходи антиінфляційної політики;
  - б) монетаризація дефіциту;
  - в) інфляція витрат;
  - г) інфляція попиту.
5. На які групи поділяються власні надходження бюджетних установ?
- а) надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством;
  - б) надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю;
  - в) джерела власних надходжень бюджетних установ;
  - г) надходження бюджетних установ від реалізації майна.
6. Регламентована нормами бюджетного права діяльність держави та територіальних громад зі складання, розгляду та затвердження бюджету, його виконання – це:
- а) стадія бюджетного процесу;
  - б) бюджетний процес;
  - в) процес збалансованості державного бюджету;
  - г) процес розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України.

7. Наявність бюджетного дефіциту вимагає встановлення джерел його покриття, якими можуть бути:
- а) державний кредит;
  - б) рівновага доходів і видатків;
  - в) трансфертні платежі;
  - г) емісія грошей.
8. Учасниками бюджетного процесу є:
- а) розпорядники бюджетних коштів;
  - б) уповноважені юридичні особи (бюджетні установи);
  - в) органи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями;
  - г) учасники бюджетних правовідносин.
9. Дефіцит, викликаний касовими розривами у виконанні бюджету або непередбачуваними подіями та обставинами, називається:
- а) стійким дефіцитом бюджету;
  - б) тимчасовим дефіцитом бюджету;
  - в) активним дефіцитом бюджету;
  - г) пасивним дефіцитом бюджету.
10. Спеціальний фонд бюджету включає:
- а) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
  - б) гранти або дарунки, одержані на конкретну ціль;
  - в) різницю між доходами та видатками;
  - г) доходи за рахунок фінансування.

Тема 4. Сутність та види податків

План лекції:

- 4.1. Історичні аспекти розвитку оподаткування.
- 4.2. Поняття і функції податків.
- 4.3. Принципи та елементи оподаткування.
- 4.4. Класифікація податків та їх характеристика.

4.1. Історичні аспекти розвитку оподаткування

Історія розвитку податкової системи знаходиться в прямій залежності від історії розвитку цивілізації. Поступово податкова система стає головним інструментом держави. Аналіз історичних даних дає змогу стверджувати, що розвиток та зміна державного устрою завжди супроводжується зміною податкової системи.

Податкова система виникла і розвивалась разом із державою. Початковою формою оподаткування вважають жертвоприношення, яке наділяли силою закону, і яке носило обов'язковий характер. Ці жертвоприношення мали фіксований відсоток, так звана «десятина». Спочатку це була десята частина зібраного врожаю, вирощеної худоби, пізніше її замінили грошовим еквівалентом.

Одним із найдавніших джерел доходів були домени, або державне майно, землі, ліси. Спочатку вони належали до власності монарха. Доходи з якої надходили до скарбниці монарха, яка була одночасно і державною скарбницею. Іншим джерелом доходів виступають регалії – це виключне право казни займатися певним видом виробництва, діяльності, мати зиск з природних явищ.

У III ст. до н. е. Римська держава змінює стратегію своєї діяльності й податкову систему. Податки поділяються на громадянські та провінційні. Громадянський стягувався у вигляді майнового податку. Провінційний ділився на поземельний та особистий. Таким чином, податкова система поділялась на державні та місцеві податки (перші форми комунального податку). У подальшому податковій системі змінювались, кількість податків зменшувалась (або збільшувалась). На початку I тисячоліття в Римській імперії, крім державних і поземельних податків, встановлювалась плата за фруктові дерева, винограду лозу та ін. Існувала також подушна подать. Це були прямі податки. Але в той же час стягувались і непрямі податки – наприклад,

податок з обігу (ставка 1 %), з обігу в торгівлі рабами (4 %), на звільнених рабів (5 %) тощо.

Оподаткування у грошовому вигляді, як правило, стимулювало продаж виробниками залишків своєї продукції, тобто податки виконували ще й функцію стимулювання розвитку господарства.

Фінансова система Київської Русі стала формуватися наприкінці IX ст. У той же час почала складатися і податкова система, яка була практично єдиним джерелом доходу великого князя Русі.

Податкову систему, що існувала в Римській імперії, в подальшому застосовували і в інших європейських країнах. Наприклад, у Візантії існував 21 прямий податок, куди входили подушна подать, земельний податок, на утримання армії, на купівлю коней. Був податок на рекрутів, який давав змогу тим, хто його сплачував, не служити в армії. Уперше було введено мито на видачу державних актів (прообраз сучасного мита). Особисті податки сплачували сенатори й інші чиновники та військовослужбовці, які дістали посадове підвищення. Тобто застосовувався прогресивний принцип обкладання прибутковим податком. Часто у Візантії практикувалися й різні надзвичайні податки – на будівництво флоту, утримання військових контингентів та ін. Загалом кількість податків та їх розміри були досить великими, що часто призводило до зменшення податкової бази платника, а в кінцевому підсумку – до фінансових криз та ослаблення держави.

Податкова політика та податкові системи в Європі будувались за прикладом Римської імперії, але поступово вони змінювались.

У Франції стягненням податків та їх розподілом займалися громади. Контроль за цими процесами здійснювали чотири комісари на підлеглих їм територіях. Вища законодавча влада належала парламенту. У той же час деякі міські або сільські громади мали можливість викуповувати собі автономні права на стягнення та розподіл податків. Але пізніше всі проблеми, пов'язані з системою оподаткування, перейшли до короля, який встановлював податки і контролював їх розподіл. Подальші зміни у податковій системі призводили до погіршення організації стягнення податків (невизначеність конкретної дати зборів, постійні зміни розміру податків та ін.). Крім того, з'явилися нові податки, наприклад, прибуткове обкладання, поголовна подать тощо. Керівництво фінансовою діяльністю і податкова політика держави сконцентрувались у парламенті та у короля.

В Англії головою фінансового управління був король. Але для встановлення нових податків він повинен був одержати згоду парламенту (ця система збереглася в Англії й донині). Кількість

податків та їх склад були такими ж, як і у Франції. До того ж в Англії вперше було введено прогресивну шкалу прибуткового оподаткування, яка складалася з різних рівнів, та акцизи, хоча їх дія була обмежена тільки одним роком.

Але найпоширенішими акцизи стали в Німеччині. Наприклад, 1810 року уже існували акцизи більш як на 500 товарів. Особливістю податкової системи було зниження митних тарифів, що сприяло зростанню темпів розвитку вільної торгівлі.

Із кінця XVIII ст. починається нова епоха в оподаткуванні. До цього часу правила оподаткування уже виробилися, уявлення про постійність податків укоренилося. Сформувалося переконання, що маса різноманітних податків не тільки не відповідає своєму призначенню, а й зупиняє прогрес промислового розвитку і, спричиняючи шкоду народному господарству, наносить збиток казні.

Наступний період в історії податків (XIX ст.) відрізняється значно меншою їх кількістю і більшою одноманітністю. Форми податків стають більш визначеними, правила адміністрування більш виваженими, і під час вибору віддається перевага таким податковим джерелам, які обіцяють мільйонний дохід. В Англії із початку XIX ст. до інтересів двох пануючих класів починають приєднуватися і заявляти про себе інтереси робітників: постають питання про скасування всіх тих податків, які пригноблюють бідніші класи населення (скасується податок на сіль у 1825 р., на хліб у 1846 р., у 1842 р. знову запроваджується прибутковий податок).

У Росії протягом XVIII-XIX ст. головним податком залишався подушний, який відмінили тільки 1882 року. Для деяких верств населення (наприклад, міщан) подушний податок 1868 року був замінений на податок з міських споруд. Серед прямих податків найважливішим був оброк, який сплачували казенні селяни за користування землею (прообраз сучасного земельного податку). Його розмір залежав від розташування (у різних губерніях ставки були різні) та від якості землі.

На торгівлю та промислове виробництво була запроваджена патентна система, коли на кожне торговельне місце або заклад вводився особистий білет, який купувався в державних органах. У цей час вводяться різні податкові надбавки цільового призначення, наприклад, на будівництво державних великих шляхів, різних водних сполучень (затоки, порти) та ін.

Крім державних прямих податків, існували й місцеві (земські) збори. Розмір та об'єкт оподаткування встановлювали безпосередньо земські установи та органи.

У початковий період промислового капіталізму XIX ст. податкова система складалася з прямих податків, з одного боку, і безлічі податків на споживання – з іншого. Наприкінці XIX ст. у найбільш розвинутих капіталістичних країнах до податкової системи включають прибутковий податок як фундамент і податок на спадщину. Реальні податки відходять на другий план, але зберігається деяка частина найбільш доходних податків на споживання.

У 20-ті роки XX ст. діяли реальні (прямі) форми оподаткування, саме вони історично були першими. До них належать поземельний, домовий, промисловий податок і податок на грошовий капітал.

Поземельним податком називається такий податок, який падає на землевласника і передбачає обкладання доходу від землі. Об'єктом цього податку є земля, суб'єктом – землевласник, джерелом – дохід від землі (поземельна рента). Так будувався поземельний податок у всіх західноєвропейських державах.

Другим реальним податком був домовий податок, який з'явився у практиці європейських країн у XVI ст., коли стали розвиватися міста. Як зрозуміло з назви, суб'єкт податку – власник будинку.

Третій реальний податок – промисловий. Його об'єктом був промисел, за винятком сільськогосподарського. Це податок на будь-яку господарську діяльність у вигляді промислу, яка передбачає одержання прибутку. Сюди належали промисли у галузі промислової переробки сировини, промисли у галузі торгівлі й транспорту та різні види вільних професій (лікарі, адвокати, літератори та ін.).

Останній реальний податок – податок на грошовий капітал. Його об'єктом є вільний грошовий капітал. Цим податком обкладалися особи, що мали капітал, який вони або накопичили самі, або одержали у спадщину і який має грошовий вираз.

Скорочення частки непрямого оподаткування у загальному обсязі податків, що намітилося на початку XX ст., дозволило розглядати зміни у розподілі податкового тиску. Регресивний характер податкової системи, зумовлений переважанням у ній непрямих податків, почав трансформуватися в пропорційний характер, у зв'язку з переходом до прогресивного прибуткового оподаткування.

Але впровадження подальшої податкової реформи були перервані Першою світовою війною. Її ведення вимагало великого додаткового фінансування на військові операції та додаткових джерел поповнення державного бюджету. Тому виникла необхідність введення нових податків, але відчутного ефекту це не дало.

Ще більше зниження, а потім і практичне знищення чинної фінансової системи настало після 1917 р. Майже повністю була

знищена податкова система держави. Хаос, характерний для 1917-1918 рр., призвів до того, що податки перестали надходити до державного бюджету. Була зруйнована і податкова система України. У 1917-1918 рр., у період невизначеності політичної ситуації в Україні, влада належала Центральній Раді, яка не змогла швидко й чітко визначитися з економічною політикою. Фінансові реформи гальмувались відсутністю обігових коштів, невизначеністю державного бюджету. Податки практично не надходили до казни. У цей час тільки підвищили ставки акцизів і ввели податок на вино. У державі не складався не тільки податковий, а й фінансовий план. Знищення старих та введення нових податків проводилось несистематично і мало хаотичний характер. Так, були підвищені тарифи на поштово-телеграфні послуги, введені податок на телефонні апарати та акцизний збір на пиво, коньяк, виноградні вина. Планувалося ввести державну винну монополію.

Тимчасова втрата влади Центральною Радою в січні-лютому 1918 р. ще більше погіршила економічний та фінансовий стан держави. Практично з березня 1918 р. вся робота починалась спочатку. Проведення фінансової політики почали з грошової реформи, обміну грошей.

У 1923-1925 рр. уся система оподаткування складалась як з прямих, так і з непрямих податків. Серед прямих податків головними були сільськогосподарський, промисловий, прибутково-майновий, релігійний, гербовий збір, а також державне мито та мито на спадщину, а основними, непрямими – акцизи та мито. Крім традиційних підакцизних товарів (алкоголь, сіль, тютюнові вироби, нафтопродукти), вводяться акцизи на чай, сірники.

Податкова система часів Радянського Союзу пішла шляхом, протилежним світовому. Вона мала яскраво виражений фіскальний характер, її мета – збільшення дохідної частини державного бюджету будь-якими методами та засобами. Планування та збирання податків мало адміністративно-командний характер і відбувалось на директивній основі. Уся робота та фінансова діяльність підприємств була жорстко регульована та регламентована. Вони не мали господарської самостійності та зацікавленості у збільшенні результатів своєї діяльності, отриманні більшого прибутку. Ініціатива господарюючих суб'єктів була знищена. Отримані доходи розподілялись державою в централізованому порядку, незалежно від ефективності діяльності, а податкова політика будувалась на відносно постійній основі за відсутності розподільчої та стимулюючої функції.

Кардинально змінилася податкова політика в Україні лише в 1991 р., коли був прийнятий Закон України «Про систему оподаткування».

Найбільшого розквіту податки отримали за умов розвиненої ринкової економіки. Саме вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. За допомогою податків здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту в територіальному та галузевому аспектах, а також між різними соціальними групами. Цей перерозподіл згладжує вади ринкового саморегулювання, створює додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації праці, підтримання рівня зайнятості. І хоча продовжуються зміни не тільки видів і форм справляння податків, а й саме ставлення до них, нині ми спостерігаємо завершення формування моделі податкової системи деяких держав. Ця модель включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, терміни їх сплати, контроль за надходженням та витрачанням.

Отже, починаючи з моменту формування, пройшовши довгий шлях розвитку та трансформації, податки залишаються ефективним знаряддям втілення державної політики з питань економіки та соціального розвитку. Процес формування податкової системи є безперервним. Саме тому виникає необхідність внесення змін до правової бази податкової системи з метою приведення її у відповідність тим соціально-економічним умовам, які виникають у державі.

4.2. Поняття і функції податків

Під **податком і збором (обов'язковим платежем)** до бюджетів та до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в певному розмірі, у чітко визначені строки і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податкам характерні такі риси:

- а) примусовість і обов'язковість, тобто відсутність у платника вибору щодо сплати податку (платити чи не платити), і встановлення юридичної відповідальності за ухилення від його сплати;
- б) безоплатність, тобто спрямованість коштів від платника до держави за відсутності зустрічних зобов'язань із боку держави;
- в) безумовність, тобто сплата податку без виконання будь-яких дій із боку держави;
- г) нецільовий характер, а саме відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку;

г) розподіл коштів від конкретних податків між бюджетами різних рівнів і державними цільовими фондами;

д) безповоротність, тобто кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників;

е) регулярність стягнення, що полягає в безперервності бюджетного процесу та необхідності наповнення фондів коштів.

Сутність податків як економічної категорії відображається в їх функціях:

а) **фіскальна** (лат. *fiscus* – державна казна) – наповнення доходної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства;

б) **регулююча** – як через регулювання галузей суспільного виробництва, так і через регулювання споживання;

в) **контрольна** – шляхом регламентування державою фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, отримання доходів громадянами, використання ними належного їм майна та дотримання фінансової дисципліни;

г) **розподільча** – є продовженням фіскальної: наповнення доходної частини бюджету, з наступним розподілом отриманих коштів для фінансування функцій та завдань держави та органів місцевого самоврядування;

г) **стимулююча** – шляхом запровадження окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих галузей народногосподарського комплексу або здійснює підтримку незахищених верств населення країни.

Податки, збори та мито складають обов'язкові платежі, які визначають як обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених чинним законодавством.

Законодавство України про оподаткування не визначає різниці між податком, збором (обов'язковим платежем) і митом, при цьому воно засноване на єдності їхніх основних ознак (обов'язковість сплати, примусовий характер, здійснення контролю за їх надходженням із боку єдиного органу державної податкової служби).

Проте поряд зі спільними ознаками між ними існують і певні відмінності:

а) **податок** – це узаконена форма відчуження власності юридичних та фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (у розмірах і в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності;

б) **збори** – це платежі, які стягуються з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як

матеріальні, так і нематеріальні об'єкти. Наприклад, право на припаркування автотранспорту, використання місцевої символіки тощо;

в) **мито** стягується з юридичних та фізичних осіб за здійснення спеціально уповноваженими органами дії і видачу документів, що мають юридичне значення. Так, митними органами стягується платіж за ввезення та вивезення товарів (перевезення через митний кордон держави), судами – за подання возову тощо.

Податки, на відміну від зборів та інших обов'язкових платежів, мають головне значення для формування бюджету, оскільки вони забезпечують близько 80 % надходжень до його дохідної частини. Мета податків – задоволення потреб держави, тоді як збори і мито спрямовані на задоволення потреб або видатків окремих установ. Податками є безумовні платежі, тоді як збори чи мито сплачуються у зв'язку з наданням платникові послуги з боку державної установи, що виконує свої владні повноваження. Збори та мито здебільшого мають разовий характер, тоді як податки сплачуються з певною періодичністю.

4.3. Принципи та елементи системи оподаткування

Загальні принципи побудови системи оподаткування знаходять конкретний вираз у загальних елементах оподаткування.

До елементів системи оподаткування належать: суб'єкт оподаткування або платник податків, зборів та обов'язкових платежів; об'єкт оподаткування; база оподаткування (оподатковуваний оборот); одиниця оподаткування; джерело сплати податку, збору та обов'язкового платежу; податкова ставка (норматив); податкова пільга; податкова квота; строки сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Суб'єкти оподаткування або платники податків, зборів та обов'язкових платежів – це особи, на яких Конституцією України та податковим законодавством покладено обов'язки: а) сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі; б) нараховувати, утримувати та перераховувати податки, збори та обов'язкові платежі до бюджетів і до державних цільових фондів.

Суб'єктами оподаткування або платниками податків, зборів та обов'язкових платежів є юридичні або фізичні особи, банки, бюджетні організації, міжнародні об'єднання та організації, які відповідно до чинного податкового законодавства безпосередньо зобов'язані

нараховувати, утримувати та сплачувати податки, збори та інші обов'язкові платежі. Податкове законодавство завжди розпочинається з визначення суб'єктів оподаткування або платників податків, зборів та обов'язкових платежів, оскільки необхідно чітко знати, хто повинен платити той чи інший вид платежу до бюджету чи до державного цільового фонду та хто несе перед державою відповідальність за несплату або несвоєчасну сплату цього платежу.

Об'єкт оподаткування – це те, що підлягає оподаткуванню тим чи іншим податком, збором або обов'язковим платежем, – доходи, прибуток, майно, операції з продажу товарів, робіт, послуг та інші визначені чинним податковим законодавством об'єкти. Кожен податок, збір та обов'язковий платіж має самостійний об'єкт оподаткування, який визначається чинним податковим законодавством. Об'єкт оподаткування повинен бути стабільним, чітко визначеним, мати безпосереднє відношення до платника податку.

База оподаткування (оподатковуваний оборот) – це вартісний, фізичний або інший характерний вираз об'єкта оподаткування, законодавчо закріплена частина доходів або майна платника, яка враховується при розрахунку податку, збору та обов'язкового платежу.

Одиниця оподаткування – одиниця виміру об'єкта оподаткування. Це, зокрема, грошова одиниця для податку на доходи фізичних осіб, одиниця виміру площі (га, м²) для податку на землю, одиниця виміру потужності двигуна (кВт) для податку з власників транспортних засобів та самохідних машин та механізмів тощо.

Джерело сплати податку, збору та обов'язкового платежу – це дохід платника податку, збору та обов'язкового платежу, з якого він сплачує податок, збір та обов'язковий платіж.

Податкова ставка (норматив) – це законодавчо встановлена величина податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування. Податкові ставки (нормативи) можуть встановлюватись єдині для всіх платників або бути диференційованими, коли встановлюється основна ставка (норматив) для всіх платників та понижені або підвищені ставки (нормативи) для окремих платників. При цьому переслідуються мета створення або однакових, або різних умов оподаткування для платників податків.

В одних випадках єдина ставка податку (нормативу) ставить усіх платників у рівні умови, а диференціація створює одним пільгові, а іншим – більш жорсткі умови оподаткування.

Встановлення податкових ставок (нормативів) базується на наявному досвіді в оподаткуванні з урахуванням необхідності забезпечити видатки держави. При проведенні розрахунків

враховується також і такий фактор, як вплив податку на фінансові ресурси платника. Ставки податків, зборів та обов'язкових платежів можуть корегуватись. При встановленні податкових ставок (нормативів) звертається увага й на можливу поведінку платника податку, збору та обов'язкового платежу.

Податкові ставки (нормативи) бувають: **адвалорні** (у процентах до бази оподаткування); **специфічні** (у твердих сумах з одиниці виміру ваги, об'єму, кількості або іншого натурального показника); **змішані** (одночасно у процентах до бази оподаткування та у твердих сумах).

Адвалорні ставки (нормативи) встановлюються у процентах до бази оподаткування (оподатковуваного обороту), яка має грошовий вираз. Вони поділяються на три види:

– *пропорційні*, тобто єдині ставки (нормативи), які не залежать від розміру об'єкта оподаткування (вони спрощують податкову роботу та більш за все відповідають принципу рівнонапруженості в оподаткуванні);

– *прогресивні*, тобто ставки (нормативи), розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування;

– *регресивні* – це ставки (нормативи), які, на відміну від прогресивних, зменшуються в міру зростання об'єкта оподаткування, і вони необхідні тоді, коли держава хоче стимулювати такий ріст.

Податкова пільга – законодавчо закріплене повне або часткове звільнення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Податкові пільги можуть бути встановлені шляхом зменшення бази оподаткування або об'єкта оподаткування; запровадження знижених податкових ставок; зменшення нарахованих сум податків, зборів та обов'язкових платежів; звільнення від їх сплати окремих категорій платників; надання відстрочення або розстрочення у їх сплаті. Платники податків, зборів та інших обов'язкових платежів мають право використовувати податкові пільги або відмовитись від їх використання. Податкові пільги, які платник податків, зборів та інших обов'язкових платежів не використав, не можуть бути перенесені на інші податкові періоди, зараховані у рахунок майбутніх платежів або відшкодовані з бюджету.

Податкова квота – встановлена доля податку в доході платника в абсолютному та відносному виразі. Її величина характеризує допустимий рівень оподаткування. Якщо законодавчо встановити податкову квоту, це означатиме встановлення граничної величини вилучення доходу платника. В Україні поняття податкової квоти сьогодні не застосовується. Строки сплати податків, зборів та обов'язкових платежів встановлюються законодавством з питань оподаткування окремо для кожного з них.

Принципи податків та податкової системи

Як відомо, **принципи** (від лат. principium – основа, першопочаток) – це основоположні й керівні ідеї, провідні положення, фундаментальні начала певної сфери. Тому **принципами оподаткування слід вважати базові ідеї та положення, що лежать в основі податкової сфери.**

Економічні принципи оподаткування вперше були сформульовані у 1776 р. класиком політичної економії А. Сміто. Суть цих принципів зводиться до такого:

1. Всі громадяни повинні сплачувати податки відповідно до своїх можливостей і доходів (обов'язковість, всеохоплюючий характер, платоспроможність платників, справедливість).

2. Кожен податок має бути чітко визначений і відомий всім (чіткість і прозорість).

3. Податок повинен сплачуватися в зручний час і спосіб (зручність для платника).

4. Система мобілізації податку має будуватися в такий спосіб, щоб мінімізувати витрати держави (фіскальна ефективність для держави).

Стосовно законодавчого закріплення принципів оподаткування в Україні, то відповідно до положень статті 3 Закону України «Про систему оподаткування» **принципами побудови системи оподаткування в Україні є:**

– стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

– стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

– обов'язковість впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

– рівнозначність і пропорційність – справляння податків з юридичних осіб здійснюється в певній частці від отриманого прибутку й забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутки і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) – на більші доходи;

– рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи

нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

– соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого й прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

– стабільність – забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

– економічна обґрунтованість – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

– рівномірність сплати – встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), з огляду на необхідність забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

– компетенція – встановлення й скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами;

– єдиний підхід – забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

– доступність – забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

4.4. Класифікація податків та їх характеристика

В Україні податки за формою оподаткування бувають:

– *прямі* – податки, що стягуються безпосередньо з доходів і майна платника податків. До прямих податків належать прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток, податок на майно;

– *непрямі* – податки на товари й послуги, установлені центральними й місцевими органами влади у вигляді надбавок до ціни

товарів або тарифу на послуги й незалежні від доходів платників податків. Виробники й продавці виступають у ролі збирачів непрямих податків, уповноважених на те державою, а покупець стає платником непрямих податку. Найпоширеніші непрямі податки у вигляді акцизів, податку із продажів, мит, митних зборів.

Прибуткові податки на Україні діляться на три типи:

– **прогресивні податки** – податки, у яких середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу. Таким чином, якщо дохід агента збільшується, то росте й податкова ставка. Якщо ж, навпаки, падає величина доходу, то ставка так само падає;

– **регресивні податки** – податки, у яких середня ставка податку знижується при збільшенні рівня доходу. Це означає, що при збільшенні доходів економічного агента, ставка падає, і, навпаки, росте, якщо дохід зменшується;

– **пропорційні податки** – податки, ставка яких не залежить від величини оподаткованого доходу.

Податки класифікують за кількома ознаками.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на податки на доходи (податок з доходів фізичних осіб, податок з прибутку); податки на споживання (ПДВ, акцизний збір); податки на майно (податок з власників транспортних засобів, податок на нерухомість).

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні і місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюються вищими органами влади, їх стягнення є обов'язковим на всій території країни. Вони можуть розподілятися таким чином між ланками бюджетної системи:

- повністю надходити до державного бюджету;
- повністю надходити до місцевих бюджетів;
- розподілятися у визначених пропорціях між державним і місцевими бюджетами.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади. Існують кілька варіантів повноважень місцевих органів влади щодо їх встановлення:

1) місцеві органи влади мають право встановлювати надбавки до загальнодержавних податків;

2) встановлення місцевими органами місцевих податків у межах переліку, затвердженого вищими органами влади;

3) встановлення місцевими органами влади будь-яких податків без обмежень. Цей варіант суто теоретичний, який на практиці не застосовується.

Залежно від напрямку використання податки бувають загальні і цільові.

Цільові податки – форма мобілізації державою заходів на проведення певних заходів або для цільового фінансування деяких задалегідь зазначених витрат.

Загальні податки – не мають особливого призначення і можуть бути використані для покриття будь-яких видів витрат державного і місцевих бюджетів.

Вплив податків на економіку

Держава може встановлювати податки з різних причин: від перерозподілу доходів населення до усунення зовнішніх економічних ефектів. Вплив податків можна розглядати як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

З погляду макроекономіки

Зниження податків стимулює ріст як сукупного попиту, так і сукупної пропозиції.

Чим менше податків потрібно платити, тим більше очікуваного доходу в домогосподарств для споживання. Таким чином, росте сукупне споживання, а отже, і сукупний попит. Тому уряди знижують податки, коли проводять *стимулюючу економічну політику*, тобто коли метою держави є вивести країну із дна економічного циклу. Відповідно, *стримуюча економічна політика* має на увазі підвищення податків, з метою усунення «перегріву економіки».

Фірми сприймають підвищення податків як додаткові витрати, що призводить до того, що вони скорочують пропозицію свого товару. Загалом, скорочення пропозицій фірм веде до скорочення сукупної пропозиції. Таким чином, розмір податку обернено пропорційний величині сукупної пропозиції. Залежність між впровадженням податків і станом сукупної пропозиції докладно описав у своїх роботах економічний радник Президента США Рональда Рейгана Артур Лаффер, що став засновником теорії «економіки пропозиції» («supply-side economics»).

Підсумки теми

1. Податки та збори являють собою обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, який здійснюється платниками в певному розмірі, у чітко визначені строки і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

2. Сутність податків як економічної категорії відображається в їх функціях: фіскальній, регулюючій, контрольній, розподільчій та стимулюючій.

3. Митом є платіж, що стягується з юридичних та фізичних осіб за здійснення спеціально уповноваженими органами дії і видачу документів, що мають юридичне значення.

4. До елементів системи оподаткування належать: суб'єкт оподаткування або платник податків, зборів та обов'язкових платежів; об'єкт оподаткування; база оподаткування (оподатковуваний оборот); одиниця оподаткування; джерело сплати податку, збору та обов'язкового платежу; податкова ставка (норматив); податкова пільга; податкова квота; строки сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

5. Податки за формою оподаткування бувають прямі (що стягуються безпосередньо з доходів і майна платника податків) та непрямі (податки на товари і послуги, установлені центральними і місцевими органами влади у вигляді надбавок до ціни товарів або тарифу на послуги й незалежні від доходів платників податків).

6. Прибуткові податки на Україні поділяються на такі три типи: прогресивні податки, регресивні податки та пропорційні податки.

Терміни і поняття для словника

Податки

Функції податків

Мито

Елементи системи оподаткування

Принципи податків та податкової системи

Прямі податки

Непрямі податки

Прогресивні податки

Регресивні податки

Пропорційні податки

Місцеві податки

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте історичні аспекти розвитку оподаткування.
2. Які характерні риси властиві податкам?
3. Розкрийте сутність податків та зборів. Опишіть їх функції.
4. Які спільні та відмінні риси між податками та зборами?
5. Вкажіть основні принципи системи оподаткування.
6. Які основні елементи системи оподаткування?

7. Які бувають податки за формою оподаткування?
8. Як податки поділяються за економічним змістом об'єкта оподаткування?
9. У чому полягає вплив податків на економіку?

Теми рефератів

1. Історія розвитку системи оподаткування.
2. Характерні риси та функції податків.
3. Елементи системи оподаткування.
4. Загальнодержавні податки і збори України.
5. Вплив податків на економіку.

Тести

1. Закон України «Про систему оподаткування» був прийнятий у:
  - а) 1990 році;
  - б) 1991 році;
  - в) 1996 році;
  - г) 2001 році.
2. Сутність фіскальної функції податків полягає в:
  - а) регулюванні галузей суспільного виробництва;
  - б) наповненні бюджетів всіх рівнів;
  - в) запровадженні окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих галузей народно-господарського комплексу;
  - г) наповненні доходної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства.
3. Платежі, які стягуються з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти – це:
  - а) збори;
  - б) мито;
  - в) податкові платежі;
  - г) цільові платежі.
4. Вартісний, фізичний або інший характерний вираз об'єкта оподаткування, законодавчо закріплена частина доходів або майна платника, яка враховується при розрахунку податку, збору та обов'язкового платежу – це:
  - а) об'єкт оподаткування;
  - б) база оподаткування;
  - в) податкова ставка;
  - г) податкова пільга.

5. Специфічні податкові ставки вираховуються:
  - а) у процентах до бази оподаткування;
  - б) одночасно у процентах до бази оподаткування та у твердих сумах;
  - в) у твердих сумах з одиниці виміру ваги, об'єму, кількості або іншого натурального показника;
  - г) незалежно від розміру об'єкта оподаткування.
6. Стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції – це:
  - а) один з принципів оподаткування, що сформульований А. Смітом;
  - б) функція податкової системи;
  - в) елемент системи оподаткування;
  - г) один з принципів побудови системи оподаткування в Україні.
7. За формою оподаткування податки бувають:
  - а) прогресивні та регресивні;
  - б) пропорційні та змішані;
  - в) загальнодержавні та місцеві;
  - г) прямі та непрямі.
8. Як за економічним змістом об'єкта оподаткування поділяються податки?
  - а) податки на доходи та податки на споживання;
  - б) загальнодержавні та місцеві податки;
  - в) податки на доходи, податки на споживання та податки на майно;
  - г) прогресивні та регресивні податки.
9. Залежно від напрямку використання податки бувають:
  - а) пропорційні та змішані;
  - б) цільові та загальні;
  - в) загальнодержавні та місцеві;
  - г) прямі та непрямі.
10. Частина прибутку, яку необхідно відрахувати до бюджетів, цільових фондів, згідно із діючим податковим законодавством – це:
  - а) ставка оподаткування;
  - б) одиниця оподаткування;
  - в) квота;
  - г) податкова пільга.

Тема 5. Податкова система і податкова політика

План лекції:

- 5.1. Суть, значення та роль податкової системи у складі державних доходів.
- 5.2. Податкова політика та її характеристика.
- 5.3. Склад податкової системи України.
- 5.4. Порівняльна характеристика податкових систем в економічно розвинутих державах світу.

5.1. Суть, значення та роль податкової системи у складі державних доходів

У науковій літературі немає єдиного підходу до визначення змісту поняття «податкова система». Найважливіші підходи, що розкривають зміст цього поняття, містять такі положення.

1. До складу податкової системи входять всі види податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які встановлено чинним законодавством і запроваджено в країні.

2. Податковою системою визначається перелік суб'єктів, на яких покладається виконання функцій у сфері оподаткування.

3. Податкова система установлює порядок проведення операцій з оподаткування.

Отже, податкова система – це, з одного боку, сукупність податків і зборів, що утворюють систему, побудовану згідно з визначеними принципами, прийнятими в країні з метою реалізації функцій оподаткування. З іншого – вона регламентує порядок проведення операцій з оподаткування відповідно до прийнятої системи.

До суб'єктів оподаткування належать, з одного боку, держава, з іншого – платники податків. **Платниками** є фізичні та юридичні особи, на яких, згідно із законодавством, покладено обов'язки утримувати та сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції.

Податкова система характеризується такими елементами:

- порядком встановлення і введенням в дію податків і зборів та їх скасування;
- класифікацією податків;
- правами та обов'язками платників податків;

- порядком розподілу податків між бюджетами різних рівнів;
- по-п'яте – відповідальністю учасників податкових відносин.

Побудова податкової системи повинна відповідати таким вимогам:

- **системність** – полягає в тому, що податки повинні бути взаємопов'язані між собою й органічно доповнювати один одного;

- **встановлення визначальної бази податкової системи** – визначальною базою побудови податкової системи є обсяг коштів, якого потребує держава для виконання покладених на неї функцій;

- **формування правової основи** – правову основу системи становлять відносини власності, адже форма власності відбивається на формуванні доходів відповідних юридичних і фізичних осіб, а особливості формування доходів повинні враховуватись при встановленні об'єкта оподаткування;

- **формування вихідних принципів.**

Класичні принципи побудови податкової системи були сформульовані їх основоположником, шотландським економістом і філософом А. Смітом. Вони викладені у чотирьох основних правилах:

- **справедливості**, яке стверджує загальність оподаткування і рівномірність його розподілу відповідно до доходів;

- **визначеності**, коли час оплати податку, спосіб і сума платежу повинні бути з точністю і заздалегідь відомі платнику і не залежати від суб'єктивних факторів;

- **зручності**, тобто кожен податок повинен стягуватись у такий час і такий спосіб, які найбільш зручні для платника;

- **економії** (раціональності), коли будь-який податок повинен стягуватись таким чином, щоб із доходів платника вилучалось якомога менше понад те, що надходить до державної скарбниці.

Основу побудови сучасних податкових систем, поряд із принципами А. Сміта, визначають також принципи, розроблені німецьким економістом А. Вагнером, який систематизував їх в чотири окремі групи:

1-ша група – **фінансові принципи**, серед яких достатність та еластичність (рухомість) обкладення.

2-га група – **народногосподарські принципи** – належний вибір джерела обкладення, правильна комбінація різних податків у таку систему, яка б зважала на наслідки і умови їх перекладення.

3-тя група – **етичні принципи, принципи справедливості** – загальність оподаткування та рівномірність.

4-та група – **принципи податкового управління** (сукупність адміністративно-технічних правил) – визначеність обкладення,

зручність сплати податку та максимальне зменшення витрат на стягнення.

Сучасна податкова система України ґрунтується на принципах, що викладені в податковому законодавстві:

1. **Загальність оподаткування** – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені законодавством податки та збори, платником яких вона є.

2. **Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації** – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу.

3. **Невідворотність настання визначеної законом відповідальності** у разі порушення податкового законодавства.

4. **Презумпція правомірності рішень платника податку** в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу.

5. **Фіскальна достатність** – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями.

6. **Соціальна справедливість** – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків.

7. **Економічність оподаткування** – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування.

8. **Нейтральність оподаткування** – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків.

9. **Стабільність** – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

10. **Рівномірність та зручність сплати** – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками.

11. Єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

5.2. Податкова політика та її характеристика

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формування податкової політики держави шляхом збільшення або скорочення маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок може сприяти зростанню чи спаду господарської активності, створенню необхідної кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки.

Вся історія податкової політики зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування. З одного боку, податки мають забезпечити сталу фінансову базу держави, з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам і громадянам з метою збереження максимальної заінтересованості в результатах діяльності. При цьому держава не може задовільнитися лише загальними пропорціями розподілу валового національного продукту. Вона повинна враховувати інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства.

Податкова політика повинна забезпечити вирішення двоєдиного завдання. **З одного боку** – це встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, а **з іншого** – забезпечити надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб.

Тому основне завдання держави і її органів полягає в тому, щоб створити настроюваний податковий механізм впливу на господарську поведінку юридичних і фізичних осіб.

У широкому плані податкова політика охоплює питання формування державних доходів за рахунок постійних джерел (податків) і тимчасових (позик). Оскільки кожна держава не може встановлювати надто високий рівень оподаткування, бо цьому протидіє суспільство, то вона змушена використовувати державні позики для покриття державних видатків.

Податкова політика ведеться з огляду на певні принципи, що відображають її завдання. Основне завдання полягає у встановленні такого рівня оподаткування в державі, за якого

розвиватиметься підприємницька діяльність, і надходження до бюджету коштів буде достатнє для задоволення державних потреб. А ефективність проведення податкової політики, у свою чергу, залежить від ступеня її відповідності потребам соціально-економічного розвитку країни та інтересам широкого загалу. Тому **основні принципи податкової політики полягають у наступному:**

1. Рівень податкової ставки повинен установлюватися з урахуванням можливостей платника податку, тобто рівня його доходів.

Оскільки можливості різних фізичних і юридичних осіб неоднакові, в ідеалі у них мають бути встановлені диференційовані податкові ставки. Це насамперед повинно стосуватися прибуткового і майнового оподаткування. При оподаткуванні доходів фізичних і юридичних осіб необхідно враховувати майновий стан платника податку.

2. Оподаткування доходів повинно мати однократний характер. Багатократне обкладення доходу або капіталу є недопустимим.

3. Сплата податків має бути обов'язковою. Податкова система не повинна залишати сумнівів у платника податків у неминучості платежу. Система штрафів, санкцій і громадська думка в країні повинні бути сформовані таким чином, щоб несплата або невчасна сплата податків були ще менш вигідні платникові, ніж вчасне і чесне виконання зобов'язань перед бюджетом.

4. Система і процедура сплати податків повинні бути простими, зрозумілими і зручними для платників податків і податкової адміністрації.

Тобто оподаткування повинно проводитись з мінімальними адміністративними витратами, а законодавчі акти з податків і податкових платежів повинні бути прості і зрозумілі як для податкоплатників, так і для контролюючих органів.

5. Податкова система має бути гнучкою і такою, що швидко адаптується до мінливих економічних і суспільно-політичних потреб.

6. Податкова система має забезпечувати перерозподіл створюваного валового внутрішнього продукту і бути ефективним інструментом державного регулювання економічної політики.

5.3. Склад податкової системи України

Законодавством встановлюються як перелік податків, такі суб'єкти їх стягнення. Регламентуються також права і обов'язки платників, повноваження органів, за якими закріплюються функції держави зі справляння податків і зборів. Податковою системою регулюються відносини між платниками та органами державної виконавчої влади зі

стягування податків. Передбачаються умови надання пільг і застосування санкцій у сфері оподаткування. Визначаються важелі податкового стимулювання напрямів економічної діяльності та пріоритетних соціальних програм.

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки і збори.

До загальнодержавних належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на всій території України, крім випадків, передбачених законодавством.

Загальнодержавні збори:

- збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- збір за спеціальне використання води;
- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності;
- утилізаційний збір;
- плата за використання інших природних ресурсів.

Митні платежі:

- мито;
- акцизний збір;
- ПДВ;
- інші види надходжень.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених податковим законодавством, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До місцевих податків належать:

- податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок;
- єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб.

До місцевих зборів належать:

- збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

5.4. Порівняльна характеристика податкових систем в економічно розвинутих державах світу

В умовах ринкових відносин податкова система виступає важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективність її функціонування визначається найрізноманітнішими чинниками і, перш за все, економічним положенням, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки.

Податкова система Франції

Податкова система Франції – сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів Франції, що стягуються в установленому порядку.

Від інших країн Західної Європи національна податкова система Франції вирізняється лише деякими, але помітними особливостями. По-перше, для Франції властиві високі соціальні податки – платежі та внески у фонди соціального призначення (більше 40 % загальної суми обов'язкових платежів і податків порівняно з близько 30 % в середньому по країнах Європейського Союзу). По-друге, структура французької податкової системи історично склалася таким чином, що фіскальне значення непрямого оподаткування (податків на споживання) у загальній сумі державних доходів перевищують долю прямих. По-третє, в основі бюджетного процесу знаходиться принцип пріоритету ресурсів. На відміну від багатьох інших країн, це означає затвердження парламентом спочатку доходної частини бюджету, а потім видаткової. По-четверте, відповідно до вимог уніфікації податкових систем в рамках Європейського Союзу протягом останнього десятиліття спостерігається зниження ставок оподаткування з одночасним розширенням податкової бази за рахунок скасування пільг.

Усі закони Франції, які стосуються введення нових або знищення старих податків, сфери їх застосування, щорічно затверджуються парламентом при прийнятті державного бюджету. Крім законів, діють різні декрети й розпорядження, які приймаються з метою доповнення, деталізації та пояснень до чинних законів.

Загалом податки та збори у Франції становлять близько 90 % доходної частини бюджету. При досить централізованій системі законодавства у сфері оподаткування місцевим органам самоврядування належить відносна автономія. Вони мають можливість самостійно встановлювати місцеві податки, їх ставки та порядок стягнення. У Франції діє досить чітка система розподілу податків за надходженням до центрального та місцевих бюджетів, що пов'язано з

розширенням прав місцевих органів влади у питаннях благоустрою, екології, містобудування, професійної підготовки фахівців тощо, що потребує додаткових надходжень до місцевих бюджетів.

Основні податки Франції:

– податок на додану вартість (запроваджений з 1954 року на операції виробничого та комерційного характеру);

– податок на прибутки (поширюється на сукупність доходів, одержану фізичною особою протягом року з джерел як у самій Франції, так і за кордоном, а саме: заробітну плату, пенсію, ренту, доходи від усіх видів комерційної й некомерційної діяльності, винагороди; цей податок справляється із осіб, дохід яких перевищує неоподатковуваний мінімум (25610 євро на рік), за шестирозрядною прогресивною шкалою, мінімальна ставка податку – 10,52 %, максимальна – 47 %);

– податки на операції з нерухомістю, цінними паперами та іншим рухомим майном (дохід, одержаний у результаті продажу нерухомого майна, вважається оподатковуваним доходом у рік продажі; диференціація ставок залежить від терміну знаходження будівель у власності продавця. За максимальною ставкою оподатковуються доходи від реалізації нерухомості, проданої в перші 2 роки після її придбання; прибуток одержаний від операцій із цінними паперами, оподатковуються за ставкою 16 % у випадку, якщо величина прибутку перевищує 307 600 євро; прибуток, одержаний від операцій з іншим рухомим майном, (крім цінних паперів), оподатковується у випадку, коли сума угоди перевищує 20 000 євро; для витворів мистецтва встановлені дві ставки: 4,5 % і 7 % – для предметів мистецтва, для виробів із дорогоцінних металів – 7,5 %;

– податок на заробітну плату (до нього належать цільові податки соціального характеру: податок на заробітну плату, податок на розвиток професійної освіти (учнівство), цільовий збір на професійну підготовку, збір на будівництво житла);

– податок на професійну освіту (його основна мета – знаходження коштів на фінансування професійно-технічної освіти у країні. Він стягується з фонду оплати праці за ставкою 0,5 % річного фонду оплати праці підприємства загалом плюс 0,1 %. Якщо на підприємстві працює понад 10 осіб, то воно переходить на фінансування довгострокової професійної освіти. У цьому разі ставка підвищується до 1,2 % загального фонду заробітної плати);

– акцизний збір (є другим за питомою вагою непрямим податком після ПДВ. До підакцизних товарів належать алкогольні напої, тютюнові вироби, сірники, вироби з дорогоцінних металів, цукор,

кондитерські вироби тощо. Акцизи є джерелом поповнення не тільки державного бюджету, а й місцевих);

- податок на спадщину (запроваджений з 1798 р.; суб'єкти податку: резиденти (спадкоємці та реципієнти) в усіх випадках переходу права власності, а також нерезиденти при переході права власності на майно, що знаходиться на території Франції;

- податок на корпорації (поширюється на прибутки, одержані від діяльності на території Франції як резидентами, так і нерезидентами. База оподаткування – задекларований прибуток за звітний (минулий) рік, дані про який подаються податковому відомству не пізніше 1 квітня поточного року);

- податки на власність (оподаткуванню підлягають: нерухоме майно (будівлі та споруди, обладнання промислових і сільсько-господарських підприємств), рухоме майно (акції та облігації, кошти на поточних рахунках), права власності. Згідно з установленим обмеженням, загальна сума податку на власність і прибуткового податку не повинна перевищувати 85 % доходу платника).

Податкова система Російської Федерації

Податкова служба Російської Федерації була створена в 1991 р. Структурно вона складається з 82 податкових управлінь по суб'єктах Російської Федерації та 1600 інспекцій. У 1993 р. дане управління виділили в окрему правоохоронну структуру – Федеральну податкову поліцію, яку ліквідували з 2003 року. З 2004 р. функції колишньої податкової поліції виконують працівники оперативного-розшукового бюро Головного управління з боротьби з податковими злочинами Федеральної служби по економічних і податкових злочинах у складі Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації.

Податкове відомство наділене певними правами: проводити перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, декларацій, кошторисів та інших документів, пов'язаних з оподаткуванням; отримувати необхідні довідки та інформацію з питань, які виникли під час перевірки, за винятком інформації, яка є комерційною таємницею згідно з законодавством; контролювати дотримання законодавства особами, що займаються підприємницькою діяльністю, видавати на основі рішень органів виконавчої влади їм патенти та реєстраційні посвідчення; отримувати від підприємств, організацій та установ, громадян довідки, документи та копії з них, стосовно господарської діяльності платника податку та необхідні для правильного справляння податків; вимагати від керівників та інших посадових осіб юридичних осіб і громадян ліквідації виявлених

недоліків, контролювати їх виконання; призупинити операції в банках та інших фінансово-кредитних установах у випадках непред'явлення відповідних документів; застосовувати до підприємств штрафні санкції (пені, штрафи); ініціювати клопотання щодо заборони у встановленому порядку займатися підприємницькою діяльністю; клопотати через суд та арбітраж про ліквідацію підприємств будь-якої форми власності, проведення санації та оголошення банкрутом; про визнання недійсними угод та перерахування до бюджету доходів, отриманих за такими угодами.

Основні податки в Російській Федерації

Податок на додану вартість (ПДВ) запроваджений у Росії в 1992 р. У визначенні доданої вартості за російським законодавством немає нічого незвичного: додана вартість створюється на всіх стадіях виробництва та обігу; визначається як різниця між вартістю реалізованих товарів, робіт та послуг і вартістю матеріальних затрат, віднесених на витрати виробництва і обігу.

ПДВ справляється за такими ставками: 10 % – для продовольчих товарів (крім підакцизних) і товарів для дітей за переліком, установленим урядом Російської Федерації; при реалізації для промислової переробки і промислових потреб продукції борошномельної, круп'яної та харчової галузей (за виключенням підакцизних товарів); 18 % (з 1.01. 2004 р.) – з інших товарів, робіт, послуг, у тому числі і з підакцизних товарів.

Податок на прибуток підприємств і організацій запроваджений у 1991 р.

Об'єкт оподаткування – валовий прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів та іншого майна; доходи від позареалізаційних операцій, зменшені на суму витрат цих операцій. Прибуток від реалізації визначається як різниця між виручкою без ПДВ та акцизів і затратами на виробництво та реалізацію (собівартістю) продукції. Прибуток від реалізації цінних паперів – як різниця між ціною реалізації та ціною придбання за мінусом операційних видатків (оплата послуг). Ставка даного податку знижена з 35 до 24 % оподатковуваного прибутку.

Акцизи. Платники податку є виробниками, які реалізують високорентабельні підакцизні товари, а об'єктом оподаткування – обороти від реалізації підакцизних товарів власного виробництва.

Прибутковий податок із фізичних осіб. Платниками прибуткового податку є фізичні особи: громадяни Росії; громадяни інших держав та особи без громадянства, котрі як мають, так і не мають постійного

місяця проживання в РФ. Об'єктом оподаткування в громадян, які мають постійне місце проживання в РФ, є зменшений на суму пільг сукупний дохід, отриманий у календарному році на території РФ, континентальному шельфі, в економічній зоні РФ та за межами РФ як в грошовій (рублі, валюта), так і натуральній формах.

Податок на майно, що переходить в порядку спадщини або дарування. Суб'єктами цього федерального податку є громадяни, у власність яких переходить майно згідно з актом спадщини або дарування. Об'єкти оподаткування: житлові будинки, дачі, приватні квартири, витвори мистецтва та антикваріат, автомобілі, ювелірні вироби, вклади на депозитах у банках, цінні папери. Податок стягується в разі, якщо вартість майна, що переходить у спадщину, перевищує 850-кратну величину офіційно установлені мінімальної місячної оплати праці, а при даруванні – 80-кратну.

Єдиний соціальний податок (ЄСП) введений у податкову систему Росії з 2001 р. Базова ставка ЄСП складає 35,6 % від фонду оплати праці. Надходження від ЄСП розподіляються в таких пропорціях між позабюджетними фондами: 28 % відраховуються в Пенсійний фонд, із них 14 % – на виплату базових пенсій, 10 % – на страхову частину, 4 % – на нагромаджену частину пенсії; фонд соціального страхування – 4 %; фонд обов'язкового медичного страхування – 0,2 %; територіальні фонди медичного страхування – 3,4 %.

Податкова система Китаю

На сьогодні в Китаї налічується **25 видів** податків, які, залежності від їхньої природи і виконуваних функцій, можуть бути об'єднані у 8 груп.

1. **Податки з обороту.** Ця група включає 3 види податків, а саме: ПДВ, податок на споживання (податок з продажів), податок на підприємницьку діяльність. Збирання цих податків залежить від обсягу товарообігу або збуту в сферах виробництва, обігу та послуг.

2. **Податки на прибуток (доходи).** Сюди належать: податок на прибуток вітчизняних підприємств, податок на прибуток підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств і податок з фізичних осіб. Надходження від цієї групи податків залежать від суми прибутку, отриманого юридичними особами, або від розміру доходу фізичної особи.

3. **Ресурсні платежі,** що включають ресурсний податок і земельний податок (плата за користування землями міст і районів). Ці податки стягуються з природокористувачів, а також з користувачів міських і районних земель. Ресурсними платежами оподатковуються

використання природних ресурсів, що перебувають у державній власності.

4. **Цільові податки і збори:** податок на утримання і будівництво міст, податок за користування сільгоспугіддями, податок на інвестиції в основний капітал, податок на реалізацію землі.

5. **Майнові податки:** податок на майно, податок на нерухомість, податок на спадщину (поки не введений).

6. **Податки з операцій (дій).** До цієї групи належать: податок за користування автотранспортними засобами та водними судами, гербовий збір, податок на передачу майна, податок на обіг цінних паперів (поки не введений). Цими податками оподатковуються певні операції (дій).

7. **Сільськогосподарські податки:** податок на землеробство і податок на утримання і розведення худоби. Платниками податків виступають юридичні та/або фізичні особи, які отримують дохід від землеробства або тваринницької діяльності.

8. **Мита.** Ними обкладаються товари, що ввозяться/вивозяться на/з території Китаю.

Податкова система Великої Британії

У державний бюджет Великої Британії поступають **прямі податки:** особистий прибутковий; корпоративний прибутковий; на доходи від нафти; на спадщину; на капітал; внески на соціальне страхування; непрямі податки (на споживання): податок на додану вартість; акцизи; мито; гербові податки; податок із грального бізнесу. **Місцеві бюджети формуються за рахунок муніципального податку на нерухоме майно.**

Прибутковий податок – фінансово й соціально найбільш важливий податок у Великій Британії. Був запроваджений у 1842 р. у розмірі 7 пенсів із кожного фунта стерлінгів оподаткованого доходу.

Британський прибутковий податок має так звану шедулярну форму, що означає групування оподатковуваних доходів за певною ознакою. Шедули названі за літерами англійського алфавіту: А, С, D, E, F. Названі шедули передбачають оподаткування таких видів доходів:

Шедула А – доходи від власності та орендованого майна (землі, будинку, квартири, якщо це буде навіть автофургон чи яхта, пристосовані для постійного проживання);

Шедула С – доходи від облігацій державних позик;

Шедула D – доходи від виробничо-комерційної діяльності (наприклад, прибуток власника магазину), від надання послуг особами вільних професій (адвокатами, лікарями і т. д.), аліменти, гонорари, доходи

британських підданих від цінних паперів і майна, що знаходиться за кордоном);

Шедула Е – заробітна плата, пенсії з приватних пенсійних фондів, оподатковувані соціальні допомоги;

Шедула F – дивіденди та інші виплати, здійснювані компаніями.

Податок на спадщину – різновид податку на багатство, яким у кумулятивній сумі оподатковується все майно (власність) небіжчика, залишене на момент смерті з урахуванням вартості дарувань, зроблених в останні сім років життя.

Оподаткування дарувань установлене з метою попередити можливе ухилення від податку шляхом розподілу майна між родичами у формі дарунків. При цьому вартість дарувань, одержаних протягом року, не повинна перевищувати 3 тис. ф. ст.

Внески на соціальне страхування, маючи характер соціальних цільових податків, витрачаються на виплату пенсій і соціальних допомог. У Великій Британії суб'єкти цієї форми оподаткування діляться на чотири класи. До першого класу належать особи найманої праці та їх роботодавці; до другого – особи, які не перебувають у відношеннях найму (так звані самозайняті: фермери, професійні спортсмени, митці і т. д.); до третього – непрацюючі або ті, хто не відноситься до перших двох класів; до четвертого – особи другого класу з підвищеними доходами.

Податок на додану вартість був запроваджений у 1973 р. як фіскальна умова членства Великої Британії в Європейському Союзі. Ставки податку: 0,8, 17,5 %. Звільнені від ПДВ земля, поштові, страхові та фінансові послуги, освіта і охорона здоров'я, гральний бізнес і лотереї, професійні спілки (тред-юніони), спортивні змагання, твори мистецтва, ритуальні послуги.

Основу місцевого оподаткування складає муніципальний податок – податок на майно, що замінив собою в 1993 р. непопулярний суспільний збір подушного типу. Справляється з власників і орендарів нерухомого майна, вартість якого оцінюється один раз у 10 років, та залежно від кількості членів родини, які проживають за однією адресою. У кожному з регіонів країни установлені свої норми оподаткування, тому ставки податку значно диференційовані.

Податкова система Сполучених Штатів Америки

Федеральний бюджет США формується здебільшого за рахунок прямих податків. У той же час основними джерелами поповнення місцевих бюджетів є непрямі податки.

Найбільшу питому вагу в загальному федеральному бюджеті США має прибутковий податок з фізичних осіб. Він може розраховуватись двома способами: дохід окремого громадянина або дохід сім'ї (дохід сім'ї складається з доходів усіх її членів).

Цей податок забезпечує близько 49 % податкових надходжень до федерального бюджету.

Мінімальна ставка індивідуального прибуткового податку – 10 %, а максимальна – 38,6 %.

Податок на спадщину і дарування – податок на майно, яке переходить до спадкоємців (посмертний податок) і/або роздаровується при житті. Лише 2 % громадян США підпадають під дію цього податку, оскільки майно вартістю менше 675 тис. дол. не оподатковується.

Податкова система Канади

Канадська податкова система функціонує на федеральному, провінційному, місцевому рівнях. У відповідних бюджетах зосереджується відповідно 48 %, 42 % і 10 % податкових надходжень.

Федеральні податки – податок на індивідуальний дохід, який передбачає оподаткування доходу платника як сукупності всіх його матеріальних вигод, джерелом яких є трудова і підприємницька діяльність, власність на майно та інші надходження в грошовій і натуральній формі (в т. ч. пенсії, соціальні допомоги, доходи з капіталу, доходи від фермерства і риболовства та ін.).

Податок на прибуток корпорацій. База цього податку складається з валового доходу фірми з усіх джерел за мінусом витрат, понесених у процесі одержання доходу (заробітна плата; вартість використуваних у виробництві матеріалів, енергії і т. д.; процентів на позичений капітал; вартість основних фондів за мінусом амортизації). Ставки податку на доходи корпорацій диференційовані залежно від статусу і категорії платника. Загальна ставка – 28 % чистого доходу (прибутку); ставка для виробничих підприємств – 24 %; для дрібних корпорацій, які знаходяться у власності канадців, – 12 %. Податок на корпорації сплачується щомісячно.

Податок на товари і послуги (GST) – 7 % канадський аналог податку на додану вартість, запроваджений у 1991 р. Поширюється на всі товари і послуги за винятком неоподатковуваних (нульова ставка) та звільнених від податку.

Акцизи мають форму податків із одиниці продукції або її вартості. Основні підакцизні товари: тютюнові вироби, годинники та коштовності, вино, авіаперевезення, бензин та інші нафтопродукти.

У систему провінційних податків на споживання включають: податок із роздрібних продаж, а також податки на продукти харчування, спиртні напої, цигарки, тютюн, бензин, дизельне паливо, телефон, готельні послуги.

До місцевих (муніципальних) доходів у Канаді належить податок на майно, податки на підприємства, інші податки і збори.

База муніципального податку на майно – оціночна вартість нерухомого майна (землі та будівель) без будь-якого зв'язку з платоспроможністю власника. Від цього податку звільнена власність, що належить державі, церкві, школам, благодійним організаціям.

Податкова система Італії

Найбільш значними подіями в розвитку сучасної податкової системи Італії стали реформи 1973-1974 рр. та 1988 р. Перша була проведена з метою модернізувати структуру й адміністрування національної податкової системи відповідно до вимог Європейського Союзу, друга внесла зміни в оподаткування доходів фізичних і юридичних осіб.

Прибутковий податок з фізичних осіб резиденти сплачують із усіх видів доходів, одержаних в Італії і за кордоном, нерезиденти – лише з доходів, одержаних в Італії. Залежно від свого походження джерела доходів поділені на п'ять категорій, кожній з яких властиві свої особливості оподаткування: нерухоме майно (земля і будівлі), капітал, підприємництво, трудові доходи від роботи за наймом і в порядку самостійної зайнятості осіб вільних професій, інші джерела. Під одною назвою, по суті, справляються п'ять різних податків.

Податок на нерухоме майно справляється на основі кадастрових оцінок, котрі переглядаються кожні 10 років. Норми оподаткування диференційовані залежно від характеру експлуатації майна.

Прибутковий податок на капітал справляється в момент і за місцем одержання доходу. Він поширюється на депозитні рахунки в банках, проценти по позиках, доходи від цінних паперів, лотерейні виграші.

Податок на трудові доходи осіб працюючих за наймом поширюється на заробітну плату, компенсації, винагороди, доплати та ін.; осіб вільних професій – на гонорари, доходи від оплати послуг, виручку від продажу витворів мистецтва і т. ін.

Податок на додану вартість справляється в Італії за диференційованою шкалою ставок: 2 % (пільгова), 9 % (основна), 18 % і 38 % (підвищені), 0,8 % (експортна). Пільгова ставка поширюється на продукти харчування першої необхідності (хліб, молоко та ін.), а також газети і журнали, підвищена – на предмети розкоші (ювелірні вироби, спортивні автомобілі, хутра).

Акцизи поширюються на звичайне коло товарів: нафтопродукти, тютюнові вироби, сірники, алкогольні напої, цукор, електроенергію.

Об'єкт податку зі спадщини та дарувань – ринкова вартість майна, що змінює власника у випадку смерті або в результаті дарування.

Гербовий податок справляється в формі збору від продажу державними установами гербових видів продукції (бланків, марок, квитанцій, чеків і т. п.). Тому всі нотаріальні операції оподатковуються гербовим збором.

Реєстраційний збір справляється при складанні угоди або реєстраційного акту щодо переходу прав власності в розмірі 0,5-0,8 %.

Підсумки теми

1. Податковою системою є сукупність податків і зборів, що утворюють систему згідно з визначеними принципами, прийнятими в країні з метою реалізації функцій оподаткування.

2. Податкова система повинна відповідати таким вимогам, як системність, встановлення визначальної бази податкової системи, формування правової основи, формування вихідних принципів.

3. Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

4. До загальнодержавних належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на всій території України, крім випадків, передбачених законодавством.

5. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених податковим законодавством, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Терміни і поняття для словника

Податкова система

Принципи податкової системи

Податкова політика

Принципи податкової політики

Загальнодержавні податки та збори

Місцеві податки та збори

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте роль податкової системи у складі державних доходів.
2. Які основні елементи податкової системи?
3. Який вимогам повинна відповідати побудова податкової системи?
4. Опишіть принципи податкової системи, що викладені в податковому законодавстві.
5. Що таке податкова політика та які її характерні риси?
6. Охарактеризуйте принципи та завдання податкової політики.
7. Які загальнодержавні податки та збори існують в Україні?
8. Які місцеві податки та збори є в Україні?
9. Охарактеризуйте податкову систему Франції та Італії.
10. Розкрийте характерні риси податкової системи Російської Федерації.
11. Опишіть податкову систему Китаю, Великої Британії.
12. Охарактеризуйте податкову систему Сполучених Штатів Америки та Канади.

Теми рефератів

1. Економічний зміст податкової системи.
2. Принципи та елементи податкової системи.
3. Характерні риси податкової політики та її сутність.
4. Склад податкової системи України.
5. Податкові системи економічно розвинутих країн.

Тести

1. Кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені законодавством податки та збори, платником яких вона є. Це принцип:
  - а) податкового управління;
  - б) фінансовий, що розроблений німецьким економістом А. Вагнером;
  - в) сформульований А. Смітом;
  - г) податкової системи, що викладений у податковому законодавстві.
2. Діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави – це:
  - а) принцип оподаткування;
  - б) податкова система;
  - в) податкова політика;
  - г) єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

3. Сукупність податків і зборів, які справляються в державі – це:
  - а) податкова політика;
  - б) податкова робота;
  - в) податкова система;
  - г) податкова служба.
4. Заміна зношених та частково знищених грошових знаків на нові, але в незмінному номіналі, називається:
  - а) виправданою емісією;
  - б) грошовою емісією;
  - в) емісією, що створює додаткову грошову масу;
  - г) плановою емісією.
5. Достатня сума доходів та мінімізація видатків на збирання доходів є елементами:
  - а) економічної ефективності;
  - б) соціальної справедливості;
  - в) фіскальної ефективності;
  - г) податкової політики.
6. Сукупність форм і методів діяльності у сфері оподаткування з боку як держави, так і платників податків – це:
  - а) податкова політика;
  - б) податкова робота;
  - в) податкова система;
  - г) податкова служба.
7. Запобігання ухиленню від сплати платежів до бюджету та еластичність податкової системи є елементами:
  - а) соціальної справедливості;
  - б) фіскальної ефективності;
  - в) економічної ефективності;
  - г) податкової політики.
8. До основних напрямів залучення коштів до бюджетів та фондів належать:
  - а) оподаткування фізичних та юридичних осіб;
  - б) штрафи та пені;
  - в) відрахування і внески до цільових фондів;
  - г) відносини між державою і податковими службами.
9. Запозичення коштів у фізичних і юридичних осіб державою відбувається:
  - а) за допомогою вимоги системності;

- б) у формі державних позик;
  - в) у формі розміщення державних цінних паперів;
  - г) за допомогою державних принципів.
10. Пряме вилучення доходів підприємства застосовується:
- а) у вигляді платежів за використання ресурсів;
  - б) у виглядів штрафів;
  - в) у вигляді запозичення коштів;
  - г) в умовах панування державної форми власності.

Тема 6. Державна податкова служба України

План лекції:

- 6.1. Завдання, принципи та функції державної податкової служби.
- 6.2. Права та обов'язки працівників органів державної податкової служби.
- 6.3. Службові особи державних податкових інспекцій та їх правовий і соціальний захист.
- 6.4. Податкова робота та її характеристика.
- 6.5. Податкова міліція.

6.1. Завдання, принципи та функції державної податкової служби

Подальший розвиток державної податкової служби України в умовах перетворень, що проходять у нашому суспільстві, має здійснюватись на усвідомленні необхідності докорінної зміни філософії спілкування з платниками податків з фіскальної на добровільну сплату податків, що потребує переходу до світових норм в оподаткуванні.

Податкова служба в сучасних умовах повинна стимулювати економічний розвиток країни, сприяти створенню умов для залучення інвестицій, розвитку приватного бізнесу, сприяти зниженню податкового тягара, отриманню сталих доходів до державного бюджету.

Завдання органів державної податкової служби

1. Здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством (далі – податки, інші платежі).

2. Внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства.

3. Прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування.

4. Формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб.

5. Надання податкових консультацій.

6. Запобігання злочинам та іншим правопорушенням, що за законом належить до компетенції податкової міліції, їх розкриття,

припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Принципи державної податкової служби

Принцип єдності податкової політики – тобто для забезпечення єдиного тлумачення податкового законодавства необхідна наявність консолідуючого органу управління. Державна податкова служба здійснює свої повноваження щодо адміністрування місцевих і державних податків.

Принцип незалежності забезпечує невтручання в професійну діяльність ДПА і ДПІ місцевих органів влади. Ця умова – конкретний прояв принципу розподілу влади, системи утримань і противаг. Місцеві органи влади і адміністрація не мають права змінювати або відмінити рішення податкових органів, а також давати їм оперативні керівні вказівки.

Принцип централізації – тобто державна податкова служба є централізованою системою податкових органів. Система Державної податкової служби *умовно ділиться на три рівні*: *вищий рівень* – Державна податкова адміністрація України, *середній рівень* – державна податкова адміністрація в АРК, областях, містах Київ і Севастополь, *базовий рівень* – державні податкові інспекції в районах областей, районах у містах, міжрайонні, міські і об'єднані.

Державна податкова служба України здійснює такі функції:

– виконує безпосередньо, а також організовує роботу державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану із здійсненням контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), контролю за валютними операціями, контролю за дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку та пов'язану з обліком платників податків, інших платежів;

– видає у випадках, передбачених законом, нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування, які підлягають обов'язковому опублікуванню;

– затверджує форми податкових розрахунків, звітів, декларацій та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, а також форми звітів про роботу, проведену органами державної податкової служби;

– в порядку, встановленому законом, надає податкові роз'яснення, організовує виконання цієї роботи органами державної податкової служби;

- здійснює заходи щодо добору, розстановки, професійної підготовки та перепідготовки кадрів для органів державної податкової служби;
- подає органам державної податкової служби методичну і практичну допомогу в організації роботи, проводить обстеження та перевірки її стану;
- організовує роботу щодо створення інформаційної системи автоматизованих робочих місць та інших засобів автоматизації та комп'ютеризації робіт органів державної податкової служби;
- розробляє проекти законів України та інших нормативно-правових актів щодо форм та методів проведення планових та позапланових виїзних перевірок у рамках контролю за дотриманням законодавства;
- подає Міністерству доходів і зборів України та Державній казначейській службі України звіт про надходження податків, інших платежів;
- вносить пропозиції та розробляє проекти міжнародних договорів стосовно оподаткування, виконує в межах, визначених законодавством, міжнародні договори з питань оподаткування;
- надає фізичним особам – платникам податків та інших обов'язкових платежів – ідентифікаційні номери і направляє до державної податкової інспекції за місцем проживання фізичної особи або за місцем отримання нею доходів чи за місцезнаходженням об'єкта оподаткування картку з ідентифікаційним номером та веде Єдиний банк даних про платників податків – юридичних осіб;
- прогнозує, аналізує надходження податків, інших платежів, джерела податкових надходжень;
- вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;
- організовує у межах своїх повноважень роботу щодо забезпечення охорони державної таємниці в органах державної податкової служби.

У 2012 році роботи за проектом «Модернізація державної податкової служби України» є складовою частиною реформування системи оподаткування, одним із пріоритетних завдань інституційного розвитку системи державного управління в Україні.

Результатом комплексного впровадження Програми модернізації державної податкової служби України стане трансформація моделі нинішньої податкової служби в податкову службу нового зразка, яка передбачає кардинальну зміну філософії служби: перебудувати з фіскальної на стимулюючу до добровільної сплати податків.

6.2. Права та обов'язки працівників органів державної податкової служби

В Україні права та обов'язки працівників органів державної податкової служби закріплені в Кодексі професійної етики працівника державної податкової служби, що затверджений наказом Державної податкової адміністрації України № 59 від 07.02.2006 року.

Посадовою особою органу державної податкової служби може бути особа, яка має освіту за фахом та відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, якщо інше не передбачено законом «Про державну службу». Посадові особи органів державної податкової служби є державними службовцями.

Посадові особи органів державної податкової служби України, які вперше зараховуються на службу до податкових органів і раніше не перебували на державній службі, складають присягу відповідно до Закону України «Про державну службу».

Працівникам та посадовим особам органів державної податкової служби видається службове посвідчення, зразок якого затверджує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

При взятті працівника та роботу в органи державної податкової служби передбачається конкурсний відбір. В Україні передбачається якісна зміна підходу до проведення конкурсу шляхом складання іспитів (тестування) та проходження співбесіди, а не складання іспиту на знання Конституції України, Законів України «Про державну службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції». Рішення про призначення або про відмову у призначенні на посаду державної служби приймається після проведення спецперевірки не пізніше 30 календарних днів після оприлюднення інформації про переможця конкурсу.

Працівник у своїй діяльності повинен керуватися загальними морально-етичними нормами поведінки у суспільстві.

У межах своєї компетенції працівник органів державної податкової служби зобов'язаний діяти в інтересах держави та відстоювати національні інтереси, своїми вчинками та діями, він повинен зміцнювати віру громадян у законність дій та рішень органів державної податкової служби, сприяти добровільному дотриманню ними вимог податкового законодавства. Також він не повинен допускати впливу на виконання своїх обов'язків особистих інтересів, якщо ці інтереси не співпадають із завданнями органів державної податкової служби.

Працівник органів державної податкової служби не має права займатися підприємницькою діяльністю, а також виконувати роботу на умовах сумісництва (крім наукової, викладацької та творчої діяльності). У процесі виконання своєї роботи, він зобов'язаний дотримуватися комерційної та службової таємниці.

Права працівників органів державної податкової служби

Права працівників органів державної податкової служби закріплені в статті 20 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI (Редакція станом на 01.04.2013). Основні з них такі:

1) запрошувати платників податків або їх представників для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати податків та зборів, дотримання вимог іншого законодавства, здійснення контролю за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби;

2) під час проведення виїзних перевірок отримувати у платників податків (представників платників податків) копії документів (засвідчені підписом платника податків або його посадовою особою та скріплені печаткою (за наявності), що свідчать про порушення вимог податкового законодавства або іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби;

3) одержувати безоплатно від платників податків, а також від установ Національного банку України, комерційних банків та інших фінансових установ довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків, а на підставі рішення суду – інформацію про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності;

4) проводити перевірки платників податків (крім Національного банку України);

5) вимагати від платників податків, що перевіряються в ході перевірок, проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, у тому числі зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки;

6) для здійснення функцій, визначених податковим законодавством, отримувати безоплатно від платників податків інформацію, довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримувати доходи, видатки платників податків та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням та сплатою податків, дотриманням вимог іншого законодавства, здійснення контролю за яким покладено на

органи державної податкової служби, а також фінансову та статистичну звітність;

7) під час проведення перевірок вивчати та перевіряти первинні документи, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку, інші реєстри, фінансову, статистичну звітність, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби.

Обов'язки працівників органів державної податкової служби

Посадові особи органів державної податкової служби зобов'язані дотримувати Конституції і законів України, інших нормативних актів, прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, забезпечувати виконання покладених на органи державної податкової служби функцій та повною мірою використовувати надані їм права. За невиконання або неналежне виконання посадовими особами органів державної податкової служби своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Також посадова особа органів державної податкової служби зобов'язані дотримувати комерційної та службової таємниці.

6.3. Службові особи державних податкових інспекцій та їх правовий і соціальний захист

У Законі України «Про державну службу» від 17.11.2011 № 4050-VI (набрав чинності 01.01.2013) застосований новий підхід до класифікації посад, який полягає у:

1) відмові від механізму віднесення посад, не передбачених у Законі «Про державну службу», до посад державних службовців;

2) відмові від віднесення до відповідних категорій вичерпного переліку посад державної служби, як це було у попередньому Законі України «Про державну службу» та відповідних актах Уряду. Натомість таке віднесення відбуватиметься щоразу під час формування штатного розпису кожного органу державної влади відповідно до встановлених у законі принципів поділу посад на групи і підгрупи. До таких принципів належать характер та обсяг посадових обов'язків, зокрема виконання керівних функцій, та масштаб юрисдикції органу державної влади, у якому працює посадова особа (вся територія України, один

або кілька районів тощо). Це дозволить встановити логічну і прозору систему оплати праці, виходячи з принципу однакової оплати за однакоvu працю та подолати несправедливі міжпосадові, міжвідомчі та міжрегіональні розбіжності в оплаті праці державних службовців.

Проблемними є питання:

1) можливого пониження статусу окремих посад. Для врегулювання цього питання передбачається у положенні про порядок присвоєння рангів передбачити присвоєння відповідним категоріям працівників рангів, які відповідатимуть раніше присвоєним їм рангам.

2) потенційної можливості віднесення окремих посад не до державної служби, а до посад, які виконують функції з обслуговування. Для врегулювання цього питання пропонується нормативними актами передбачити збереження умов праці та соціального захисту відповідним категоріям працівників, які на момент набрання чинності вищезгаданого Закону працюватимуть на вказаних посадах. У цілому, передбачається, що всі державні службовці отримають вищі ранги, ніж мають на сьогодні. З набранням чинності Закону керівники апаратів або керівники державних органів кожному державному службовцю присвоять ранг у межах нової класифікації посад з урахуванням раніше присвоєного рангу у порядку, який буде розроблено Нацдержслужбою України.

Що стосується професійної компетентності посади державної служби, то у новому Законі України «Про державну службу» застосовано компетентнісний підхід до оцінювання здатності державних службовців виконувати посадові обов'язки, визначені у посадовій інструкції. На законодавчому рівні закріплено нові поняття (терміни): **профіль професійної компетентності посади державної служби** (комплексна характеристика посади державної служби, що містить визначення змісту виконуваної за посадою роботи та перелік спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних державному службовцю для виконання посадових обов'язків) та **рівень професійної компетентності особи** (характеристика особи, що визначається її освітньо-кваліфікаційним рівнем, досвідом роботи та рівнем володіння спеціальними знаннями, уміннями та навичками).

Профіль професійної компетентності розширює критерії, встановлені до посади кваліфікаційними вимогами, беручи до уваги не лише освітній та освітньо-кваліфікаційний рівень і стаж, а й досвід роботи, володіння спеціальними знаннями, уміннями і навичками, необхідними для ефективного виконання посадових обов'язків.

Зазначені характеристики є інструментом для використання у різних сферах управління людськими ресурсами, включаючи набір та

просування по службі та планування людських ресурсів, професійне навчання та підвищення кваліфікації, планування кар'єри та її розвиток, оцінку результатів діяльності. Насамперед, профілі компетентності стануть основою професійного розвитку державних службовців: від визначення особистих потреб у навчанні до вдосконалення навчальних програм і підходів до підвищення кваліфікації системи загалом.

Керівник державної служби кожного державного органу має затвердити профілі професійної компетентності II-V груп посад державної служби відповідно до штатного розпису. Згідно з Законом змінюватися встановлені у профілях вимоги можуть не частіше ніж раз на рік.

Відповідно до статті 343 Податкового кодексу України, посадовим особам органів державної податкової служби присвоюються спеціальні звання: головний державний радник податкової служби, державний радник податкової служби I рангу, державний радник податкової служби II рангу, державний радник податкової служби III рангу, радник податкової служби I рангу, радник податкової служби II рангу, радник податкової служби III рангу, інспектор податкової служби I рангу, інспектор податкової служби II рангу, інспектор податкової служби III рангу.

6.4. Податкова робота та її характеристика

Податкова робота – це діяльність держави, її органів, платників податків у процесі правового регламентування, нарахування, сплати та зарахування податків і податкових платежів, а також контролю за своєчасністю та повнотою їх надходження до бюджету.

Суб'єктами податкової роботи в Україні є:

1) Верховна Рада України – приймає закони загальної та спеціальної дії в сфері оподаткування;

2) органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Міністерство доходів і зборів, Державна казначейська служба), що забезпечують дію механізмів справляння податків і податкових платежів;

3) органи податкової служби – здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, розробляють нормативно-правову базу дії законів про оподаткування, здійснюють облік платників і податкових надходжень, здійснюють нарахування та стягнення окремих податків, проводять роз'яснення податкового законодавства, притягують до відповідальності його порушників;

4) платники податків – нараховують і сплачують податки та податкові платежі, подають податкову звітність, несуть відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкова робота містить такі основні елементи:

- встановлення правової бази (законодавчої бази та інструктивно-методичного забезпечення);
- нарахування та обчислення податків і податкових платежів, їх облік;
- визначення способів утримання та стягнення податків (з джерела сплати, за платіжним повідомленням, за податковою декларацією);
- розрахунки із бюджетом – визначення форм (авансові платежі, платежі за фактом) і способів (готівкові, безготівкові).

Основою податкової роботи є правове регламентування порядку встановлення і справляння податків і зборів. Функцію прийняття законодавчих актів у податковій сфері здійснюють вищі органи державної влади. Підготовкою законопроектів з питань оподаткування в Україні займаються Кабінет Міністрів України та Державна податкова служба України, приймає закони Верховна Рада України.

6.5. Податкова міліція

У складі органів податкової служби знаходиться податкова міліція, функції і задачі якої дещо відрізняються від функцій і задач інших структурних підрозділів податкової служби. Податкова міліція складається із спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, які діють у складі державної податкової служби, і здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, карно-процесуальну і охоронну функції.

Податкова міліція – спеціалізований підрозділ міліції, що входить до складу органів Державної податкової служби України і займається боротьбою з податковими правопорушеннями та є органом досудового розслідування у справах про ухилення від оподаткування та порушення в бюджетній сфері.

Згідно з Указом Президента України від 30 жовтня 1996 року «Питання державних податкових адміністрацій», у складі Державної податкової адміністрації України було утворено **податкову поліцію**, що з лютого 1998 року називається **податковою міліцією**. Податкову міліцію створили на базі підрозділів з боротьби з кримінальним

приховуванням прибутків від оподаткування Міністерства внутрішніх справ України та працівників підрозділів податкових розслідувань.

До складу податкової міліції належать: головні управління (управління, відділи, сектори) Державної податкової служби України; управління (відділи, сектори) податкової міліції відповідних державних податкових служб в Автономній Республіці Крим, областях, округах (на два і більше регіони), містах Київ та Севастополь; головні відділи (відділи, сектори) податкової міліції відповідних державних податкових інспекцій у районах, містах (крім міст Київ та Севастополь), районах у містах, міжрайонних, об'єднаних та спеціалізованих державних податкових інспекцій.

Податкову міліцію очолює Перший заступник керівника Державної податкової служби України – начальник податкової міліції.

Завдання податкової міліції наступні:

- запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері;
- запобігання і протидія корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;
- забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Підсумки теми

1. Основними принципами державної податкової служби є принцип односторонності податкової політики, принцип незалежності та централізації.

2. В Україні права та обов'язки працівників органів державної податкової служби закріплені в Кодексі професійної етики працівника державної податкової служби, що затверджений наказом Державної податкової адміністрації України № 59 від 07.02.2006 року.

3. Податкова робота являє собою діяльність держави, її органів, платників податків у процесі правового регламентування, нарахування, сплати та зарахування податків і податкових платежів, а також контролю за своєчасністю та повнотою їх надходження до бюджету.

4. Податкова міліція – спеціалізований підрозділ міліції, що входить до складу органів Державної податкової служби України і займається боротьбою з податковими правопорушеннями та є органом

досудового розслідування у справах про ухилення від оподаткування та порушення в бюджетній сфері.

Терміни і поняття для словника

Завдання органів державної податкової служби
Принципи органів державної податкової служби
Функції державної податкової служби
Профіль професійної компетентності державної служби
Рівень професійної компетентності особи
Податкова робота
Суб'єкти податкової роботи
Елементи податкової роботи
Податкова міліція

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які завдання органів державної податкової служби?
2. Розкрийте принципи та функції державної податкової служби.
3. Охарактеризуйте основні права та обов'язки працівників органів державної податкової служби.
4. Опишіть ознаки та характерні риси службових осіб державних податкових інспекцій.
5. Розкрийте сутність податкової роботи та її елементів.
6. Що таке податкова міліція, які її основні завдання?

Теми рефератів

1. Завдання, принципи та функції державної податкової служби.
2. Сутність та основні складові державної податкової служби.
3. Характеристика службових осіб державних податкових інспекцій.
4. Податкова дисципліна як правова категорія.
5. Податкова міліція, її характерні риси.

Тести

1. Основними принципами державної податкової служби є:
  - а) принципи об'єктивності та незалежності;
  - б) принципи єдності податкової політики, незалежності та централізації;
  - в) принципи здійснення контролю за додержанням податкового законодавства;

- г) принципи прогнозування, аналізу надходження податків, інших платежів та джерел податкових надходжень.
2. Які з перелічених нижче положень є функціями податкової служби?
- а) вносить пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;
  - б) проводить роз'яснення з питань оподаткування серед платників податків;
  - в) здійснює контроль за дотриманням законодавства про податки;
  - г) подає відповідним фінансовим органам звіт про надходження до бюджетів податків, а також внесків до державних цільових фондів.
3. Належне виконання суб'єктами податкових правовідносин покладених на них законодавством обов'язків є:
- а) одним із завдань працівників органів державної податкової служби держави;
  - б) основною вимогою податкової дисципліни;
  - в) одним із принципів діяльності державної податкової служби;
  - г) однією з функцій державної податкової адміністрації.
4. Від яких факторів залежить ефективність податкової системи:
- а) від чіткої централізації системи податкових органів;
  - б) від рівня організації податкової служби держави;
  - в) від податкової політики країни;
  - г) від раціональності побудови податкової системи.
5. Облік платників податків до бюджету є:
- а) основним елементом податкової роботи;
  - б) однією з функцій податкової міліції;
  - в) завданням податкової політики;
  - г) обов'язком працівників державної податкової служби.
6. Сукупність державних органів, які організують і контролюють надходження податкових і окремих видів неподаткових платежів, – це:
- а) податкова система;
  - б) податкова служба;
  - в) державна податкова адміністрація;
  - г) державна податкова інспекція.
7. Податкова дисципліна – це:
- а) точне, своєчасне і неухильне дотримання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у суспільному і державному житті;

- б) виконання встановлених податковим законодавством податкових норм;
  - в) дотримання встановлених податковим законодавством податкових норм;
  - г) точне, своєчасне і неухильне виконання встановлених нормами податкового законодавства обов'язків.
8. Реєстр розрахункових документів про сплату платежів до місцевого бюджету надходить до органів державної податкової служби від:
- а) органів державного казначейства;
  - б) фінансових відділів та управлінь;
  - в) державної податкової інспекції;
  - г) державної податкової адміністрації.
9. Що таке діяльність держави, її органів, платників податків у процесі правового регламентування, нарахування, сплати та зарахування податків і податкових платежів, а також контролю за своєчасністю та повнотою їх надходження до бюджету?
- а) податковий елемент;
  - б) податкова політика;
  - в) процес оподаткування;
  - г) податкова робота.
10. Що є основою податкової роботи?
- а) нарахування та обчислення податків і податкових платежів, їх облік;
  - б) визначення способів утримання та стягнення податків;
  - в) правове регламентування порядку встановлення і справляння податків і зборів;
  - г) контроль за додержанням податкового законодавства.

Тема № 7. Податковий менеджмент

План лекції:

- 7.1. Теоретичні аспекти податкового менеджменту.
- 7.2. Види перевірок та порядок їх проведення.
- 7.3. Адміністрування загальнодержавних податків і зборів.
- 7.4. Адміністрування місцевих податків і зборів.

7.1. Теоретичні аспекти податкового менеджменту

Податковий менеджмент необхідно розглядати у трьох аспектах:

- 1) як систему управління податками;
- 2) як визначену категорію людей, соціальний прошарок тих, хто здійснює роботу з управління податками;
- 3) як форму підприємництва (корпоративний та персональний податковий менеджмент).

На макрорівні метою податкового менеджменту є формування та забезпечення функціонування ефективної податкової політики держави або забезпечення доходної частини бюджету та впливу податків на розвиток підприємництва та соціальної сфери.

На мікрорівні метою податкового менеджменту є своєчасне та повне виконання зобов'язань платника податків відповідно до чинного законодавства за умов найбільш повного використання податкових стимулів (вигод, пільг і т. д.), які забезпечують зростання підприємницького прибутку.

Державний податковий менеджмент – це система державного управління оподаткуванням, до складу якої входять законодавчі та адміністративні органи. Ця система включає сукупність норм та правил, які регламентують податкові дії, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Суб'єктом державного податкового менеджменту є держава в особі уповноважених органів.

Об'єктом державного податкового менеджменту є податкова система держави.

Предметом теорії податкового менеджменту є загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку управління процесом оподаткування, його сутність, особливості суб'єктів та об'єктів управлінської діяльності у вказаній сфері, а також особливості податкових механізмів управлінського впливу.

Основними завданнями державного податкового менеджменту є:

- 1) забезпечення мобілізації грошових надходжень для виконання дохідної частини бюджетів;
- 2) прогнозування обсягів податкових надходжень на перспективу на основі прогнозних розрахунків росту доходів підприємств, галузей економіки;
- 3) розробка нових концепцій оподаткування, які сприяють розвитку бізнесу без шкоди для державних соціальних програм.

Основними складовими державного податкового менеджменту є: податкове прогнозування та планування, податкове регулювання та податковий контроль.

Податкове прогнозування та планування складається з таких складових як визначення обсягу податкових надходжень; оцінка господарсько-відтворювальних операцій за звітний період; оцінка перспектив господарського розвитку та нормативне оформлення податкової роботи.

Податкове регулювання передбачає сукупність заходів непрямого впливу держави на розвиток виробництва шляхом зміни норм вилучення коштів до бюджету, у результаті чого змінюється оподаткування.

Податковий контроль – це контроль за правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю надходження податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних фондів від юридичних та фізичних осіб.

Податковий менеджмент передбачає:

- 1) встановлення та оцінку планових, фактично виконаних і прогнозованих обсягів податкових зобов'язань суб'єктів податкових правовідносин;
- 2) прийняття науково-обґрунтованих важелів поточного втручання в хід виконання бюджетів держави стимулюючого характеру;
- 3) санкційні міри впливу з боку держави при порушенні норм податкового законодавства.

Складовими податкового менеджменту є: податки та збори до державних цільових фондів, платники податків і зборів, органи адміністрування та контролю податків і зборів, порядок податкового адміністрування і контролю.

До уповноважених органів у сфері податкового менеджменту можна віднести:

- 1) органи, уповноважені ухвалювати нормативно-правові акти у сфері оподаткування: Верховна Рада України (законои), підзаконні акти – Верховна Рада України (постанови), Президент України (укази і

розпорядження), Кабінет Міністрів України (постанови, порядок, розпорядження), органи місцевого самоврядування (положення та рішення), Національний банк України (постанови), міністерства і відомства, місцеві державні адміністрації (положення, накази, порядок тощо);

2) органи, які беруть участь у розробці нормативно-правових актів у сфері оподаткування: президент, депутати Верховної Ради, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, міністерства і відомства та ін. До складу цих органів слід також віднести допоміжних суб'єктів, які проводять дослідження у податковій сфері з метою внесення змін до нормативно-правових актів (Національна академія наук, науково-дослідні інститути, Державна податкова адміністрація України, незалежні експерти та ін.);

3) органи, які надають роз'яснення у сфері податкового законодавства (податкові органи, митні органи, органи Пенсійного фонду України).

Уповноважені органи, виходячи з результатів аналізу сучасного стану економіки та потреб суспільства, беруть участь у розробці концепції розвитку податкової політики держави і на цій основі висувають пропозиції щодо внесення змін до чинного податкового законодавства.

7.2. Види перевірок та порядок їх проведення

Органи державної податкової служби мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки.

Камеральною є перевірка, яка проводиться у приміщенні органу державної податкової служби виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків. Камеральна перевірка проводиться без будь-якого спеціального рішення керівника податкової та направлення на її проведення, без присутності платника. Їй підлягає вся податкова звітність суцільним порядком.

Податковий інспектор перевіряє:

- повноту і своєчасність подання звіту, податкових декларацій та розрахунків;
- дотримання вимог щодо порядку заповнення поданих документів;
- правильність звітних даних;

– відповідність даних, що використовуються для складання розрахунків, даним, відображеним у звітності;

– правильність арифметичних підрахунків та визначення сум і термінів сплати або повернення з бюджету належних сум.

Документальною перевіркою вважається така перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Документальна перевірка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби.

Документальна планова перевірка повинна бути передбачена у плані-графіку проведення планових документальних перевірок.

Платники податків з **незначним ступенем ризику** щодо несплати податків та зборів включаються до плану-графіку проведення документальних планових перевірок не частіше ніж раз на три календарних роки, **середнім** – не частіше ніж раз на два календарних роки, **високим** – не частіше одного разу на календарний рік.

Про проведення документальної планової перевірки оформлюється наказ керівником органу державної податкової служби.

Право на проведення документальної планової перевірки платника податків надається лише у випадку, коли йому не пізніше ніж за 10 календарних днів до дня проведення зазначеної перевірки вручено під розписку або надіслано рекомендованим листом з повідомленням про вручення копію наказу про проведення документальної планової перевірки та письмове повідомлення із зазначенням дати початку проведення такої перевірки.

Документальна позапланова виїзна перевірка здійснюється за наявності хоча б однієї з таких обставин:

– за наслідками перевірок інших платників податків або отримання податкової інформації виявлено факти, що свідчать про можливі порушення платником податків законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на податкові органи, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит органу державної податкової служби протягом 10 робочих днів з дня отримання запиту;

- платником не подано в строк податкову декларацію або розрахунки;
- платником подано податковому органу уточнюючий розрахунок з відповідного податку за період, який перевірявся органом державної податкової служби;
- у податкових деклараціях виявлено недостовірність даних, якщо платник не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на письмовий запит податкового органу протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту;
- платником подано заперечення до акта перевірки або скаргу на прийняте за її результатами податкове повідомлення-рішення, в яких вимагається повний або частковий перегляд результатів відповідної перевірки або скасування прийнятого за її результатами податкового повідомлення-рішення у разі, коли платник податків посилається на обставини, що не були досліджені під час перевірки, та об'єктивний їх розгляд неможливий без проведення перевірки. Така перевірка проводиться виключно з питань, що стали предметом оскарження;
- розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків;
- щодо платника податку подано скаргу про ненадання таким платником податків податкової накладної покупцю або про порушення правил заповнення податкової накладної у разі ненадання таким платником податків пояснень та документального підтвердження на письмовий запит податкового органу протягом десяти робочих днів;
- отримано постанову суду про призначення перевірки або постанову органу дізнання, слідчого, прокурора, винесену ними відповідно до закону у кримінальних справах;
- податковим органом вищого рівня здійснено перевірку документів обов'язкової звітності платника або матеріалів документальної перевірки, проведеної контролюючим органом нижчого рівня, і виявлено невідповідність висновків акта перевірки вимогам законодавства або неповне з'ясування під час перевірки питань, що повинні бути з'ясовані під час перевірки для винесення об'єктивного висновку щодо дотримання платником податків вимог законодавства;
- у разі отримання інформації про ухилення податковим агентом від оподаткування виплаченої (нарахованої) найманим особам (у тому

числі без документального оформлення) заробітної плати, пасивних доходів, додаткових благ, інших виплат та відшкодувань, що підлягають оподаткуванню, у тому числі внаслідок неукладення платником податків трудових договорів з найманими особами згідно із законом, а також здійснення особою господарської діяльності без державної реєстрації. Така перевірка проводиться виключно з питань, що стали підставою для проведення такої перевірки.

Тривалість документальних планових перевірок не повинна перевищувати 30 робочих днів для великих платників податків, щодо суб'єктів малого підприємництва – 10 робочих днів, інших платників податків – 20 робочих днів.

Продовження строків проведення таких перевірок можливе за рішенням керівника податкового органу не більш як на 15 робочих днів для великих платників податків, щодо суб'єктів малого підприємництва – не більш як на 5 робочих днів, інших платників податків – не більш як на 10 робочих днів.

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється органом державної податкової служби щодо дотримання порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, у тому числі свідоцтв про державну реєстрацію, виробництва та обігу підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

Фактична перевірка здійснюється без попередження платника податків (особи).

Фактична перевірка може проводитися на підставі рішення керівника органу податкової служби, оформленого наказом, копія якого вручається платнику податків під розписку до початку проведення такої перевірки, та за наявності хоча б однієї з таких обставин:

– у разі коли за результатами перевірок інших платників податків виявлено факти, які свідчать про можливі порушення платником податків законодавства щодо виробництва та обігу підакцизних товарів, здійснення платником податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій, свідоцтв про державну реєстрацію та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на органи державної податкової служби, та виникає необхідність перевірки таких фактів;

– у разі отримання в установленому законодавством порядку інформації від державних органів, яка свідчить про можливі порушення платником податків законодавства зокрема, щодо здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій, свідоцтв про державну реєстрацію та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на органи державної податкової служби, виробництва та обігу підакцизних товарів;

– письмового звернення покупця (споживача) про порушення платником податків порядку проведення розрахункових операцій, касових операцій, патентування або ліцензування;

– неподання суб'єктом господарювання в установленій законом строк обов'язкової звітності про використання реєстраторів розрахункових операцій, розрахункових книжок та книг обліку розрахункових операцій, подання їх із нульовими показниками;

– отримання інформації про порушення законодавства в частині виробництва, обліку, зберігання та транспортування спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів та цільового використання спирту платниками податків;

– у разі виявлення за результатами попередньої перевірки порушення законодавства з питань, що підлягають фактичній перевірці згідно її визначення;

– у разі отримання в інформації про використання праці найманих осіб без належного оформлення трудових відносин та виплати роботодавцями доходів у вигляді заробітної плати без сплати податків до бюджету, а також здійснення фізичною особою підприємницької діяльності без державної реєстрації.

Фактична перевірка, що здійснюється за результатами попередньої перевірки, може бути проведена одноразово протягом 12 місяців з дати складання акта попередньої перевірки.

Перед початком фактичної перевірки, з питань дотримання порядку здійснення розрахункових операцій та ведення касових операцій, посадовими особами податкових органів може бути проведена контрольна розрахункова операція.

Фактична перевірка проводиться двома і більше посадовими особами органу державної податкової служби у присутності посадових осіб платника та/або особи, що фактично здійснює розрахункові операції.

Під час проведення перевірки посадовими особами, які здійснюють таку перевірку, може проводитися хронометраж господарських операцій. За результатами хронометражу складається довідка, яка

підписується посадовими особами органу державної податкової служби та посадовими особами платника податків та/або особами, що фактично здійснюють господарські операції.

Умови та порядок допуску посадових осіб податкових органів до проведення документальних виїзних та фактичних перевірок

Посадові особи податкового органу вправі приступити до проведення документальної виїзної перевірки за наявності підстав для її проведення, визначених цим Кодексом, і фактичної перевірки, яка проводиться з відповідних підстав та за умови пред'явлення направлення на проведення такої перевірки, в якому зазначаються дата видачі, найменування органу державної податкової служби, реквізити наказу про проведення відповідної перевірки, найменування та реквізити суб'єкта (об'єкта), перевірка якого проводиться (прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – платника податку, який перевіряється), мета, вид (планова або позапланова), підстави, дата початку та тривалість перевірки, посада та прізвище посадової (службової) особи, яка проводитиме перевірку. Направлення на перевірку у такому випадку є дійсним за наявності підпису керівника органу державної податкової служби або його заступника, що скріплений печаткою органу державної податкової служби.

Непред'явлення платнику податків (його посадовим (службовим) особам або особам, які фактично проводять розрахункові операції) направлення на проведення перевірки або пред'явлення направлення, оформленого з порушенням вимог, установлених цим пунктом, є підставою для недопущення посадових (службових) осіб податкового органу до проведення документальної виїзної або фактичної перевірки.

Відмова платника податків від допуску до перевірки на інших підставах не дозволяється.

При пред'явленні направлення платнику податків такі особи розписуються у направленні із зазначенням свого прізвища, імені, по батькові, посади, дати і часу ознайомлення. У разі відмови розписатися посадовими (службовими) особами податкового органу складається акт, який засвідчує факт відмови. У такому випадку акт про відмову від підпису у направленні на перевірку є підставою для початку проведення такої перевірки.

У разі відмови платника податків у допуску посадових (службових) осіб органу державної податкової служби до проведення перевірки складається акт, який засвідчує факт відмови.

Оформлення результатів перевірок

Результати перевірок (крім камеральних) оформлюються у формі акта або довідки, які підписуються посадовими особами податкового органу та платниками. У разі встановлення під час перевірки порушень складається акт. Якщо такі порушення відсутні, складається довідка.

Акт (довідка), складений за результатами перевірки та підписаний посадовими особами, які проводили перевірку надається платнику податків, який зобов'язаний його підписати.

Строк складення акта (довідки) про результати перевірки не зараховується до строку проведення перевірки, встановленого цим Кодексом (з урахуванням його продовження).

У разі незгоди платника податків з висновками акта такий платник зобов'язаний підписати такий акт перевірки із зауваженнями, які він має право надати разом з підписаним примірником акта або окремо.

За результатами камеральної перевірки у разі встановлення порушень складається акт у двох примірниках, який підписується посадовими особами такого органу, які проводили перевірку, і після реєстрації в органі державної податкової служби вручається або надсилається для підписання протягом трьох робочих днів платнику податків.

Акт (довідка) документальної виїзної перевірки складається у двох примірниках, підписується посадовими особами податкового органу, які проводили перевірку, та реєструється в органі державної податкової служби протягом п'яти робочих днів з дня закінчення перевірки (для платників податків, які мають філії та/або перебувають на консолідованій сплаті, – протягом 10 робочих днів).

Акт (довідка) про результати фактичних перевірок складається у двох примірниках, підписується посадовими особами податкових органів, які проводили перевірку, реєструється не пізніше наступного робочого дня після закінчення перевірки. Акт (довідка) про результати зазначених перевірок підписується особою, яка здійснювала розрахункові операції, платником податків та його законними представниками (у разі наявності).

7.3. Адміністрування загальнодержавних податків і зборів

Адміністрування податків і зборів є однією з найважливіших ознак держави та необхідною умовою її існування. Адміністрування (від англ. «administration») означає управління, організація, виконання, здійснення, нагляд (контроль); у широкому розумінні, це –

організаційно-розпорядча діяльність керівників і органів управління, що здійснюється шляхом наказів і розпоряджень. Адміністрування процесів оподаткування об'єднує за допомогою однієї ідеї комплекс заходів, спрямованих на забезпечення виконання законодавчих та нормативно-правових актів. Об'єктом адміністрування є процес узгодження й погашення податкових зобов'язань платників податків. Метою адміністрування є забезпечення погашення податкових зобов'язань платників шляхом оптимального втручання в їхню господарську діяльність через застосування законодавчо встановлених механізмів і процедур.

На сьогодні існує проблема щодо покращення адміністрування податків та зборів шляхом створення клімату довіри між органами державної податкової служби та бізнесу, а також створення ефективної системи консультаційного обслуговування платників податків.

Основні моменти щодо адміністрування загальнодержавних податків та зборів закріплені в розділі II Податкового кодексу України.

Зокрема, сказано, що органами стягнення є виключно органи державної податкової служби, які уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу в межах своїх повноважень.

Органи державної податкової служби при виконанні своїх службових обов'язків повинні листуватися з платником податків, шляхом розсилки їм податкових повідомлень.

Для цілей оподаткування платник податків зобов'язаний вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та податкових зобов'язань.

Для розрахунку об'єкта оподаткування платник податку на прибуток повинен використовувати дані бухгалтерського обліку щодо доходів та витрат з врахуванням положень Податкового Кодексу.

В Україні впроваджено автоматизовану систему «Єдине вікно подання електронної звітності» для надання послуг за допомогою мережі Інтернет в електронному вигляді звітності, обов'язковість подання якої встановлено законодавством, до міністерств, інших органів державної влади та фондів загальнообов'язкового державного страхування.

Автоматизована система «Єдине вікно подання електронної звітності» повинна забезпечувати підтримку роботи засобів електронного цифрового підпису всіх акредитованих центрів сертифікації ключів, що працюють на ринку України відповідно до чинного законодавства.

Опис форматів (стандартів), структура електронних документів, що забезпечує подання електронної звітності до автоматизованої системи

«Єдине вікно подання електронної звітності», повинні розміщуватися та підтримуватися в актуальному стані на безоплатній для користувачів основі на загальнодоступних інформаційних ресурсах Міністерства доходів і зборів України та тих органів державної влади.

Автоматизована система «Єдине вікно подання електронної звітності» та всі її компоненти є державною власністю.

7.4. Адміністрування місцевих податків і зборів

Місцеві податки і збори в сукупності податків, що справляються в Україні, займають особливе місце. Їхня специфіка полягає в тому, що на відміну від загальнодержавних податків, чинним законодавством визначено тільки види місцевих податків і зборів, їхні граничні розміри, платників та порядок розрахунків. Конкретні ж види податків для кожної місцевості, їхні ставки, порядок сплати встановлюють і визначають органи місцевого самоврядування відповідно до переліку, встановленого законодавством. Вони ж мають право вводити, в межах своєї компетенції, пільгові податки і збори або звільняти від їх сплати певні категорії платників, а також надавати відстрочки та розстрочки по сплаті місцевих податків і зборів.

Так, місцеві податки та збори є важливою складовою податкової системи держави. Їх роль, в умовах трансформації економіки України, полягає в тому, що держава, дбаючи про загальний розвиток суспільства, для свого функціонування повинна мати певні фінансові ресурси, які б забезпечували її діяльність на загальнодержавних та місцевих рівнях.

Процес адміністрування місцевих податків і зборів містить такі основні складові частини:

- організація обліку платників місцевих податків і зборів в органах Державної податкової служби є найважливішою функцією податкової служби, що створює передумови для здійснення контролю за правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю перерахування місцевих податків і зборів до бюджетів. Дана процедура здійснюється з метою усунення можливості ухилення платників від сплати місцевих податків та зборів;
- ведення оперативного обліку місцевих податків і зборів в органах Державної податкової служби полягає у виконанні таких основних завдань:
  - відкриття карток особових рахунків платників місцевих податків та зборів;

– відображення в особових рахунках платників інформації про нараховані суми місцевих податків та зборів, відстрочені, розстрочені та сплачені податкові зобов'язання, податковий борг та його погашення, переплати місцевих податків та зборів;

– підведення підсумків в особових рахунках платників місцевих податків та зборів, їх перевірка та закриття;

– формування за даними особових рахунків зведеної інформації в спеціальних реєстрах;

– складання та подання вищестоящим податковим органам звітності про нарахування, надходження, податковий борг та переплату платників з місцевих податків та зборів до бюджету;

– прогнозно-аналітична робота органів Державної податкової служби переслідує таку мету – розробка науково обґрунтованих засобів впливу через оподаткування місцевими податками та зборами на економічний стан як окремих підприємницьких структур, регіонів, так і держави в цілому, для збільшення податкових надходжень до бюджету;

– організація справляння та контроль за правильністю нарахування, своєчасним та повним надходженням сум податків і зборів до бюджетів та державних цільових фондів;

– проведення контрольно-перевірочної роботи та притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства. При цьому може здійснюватися як планова, так і позапланова виїзна перевірка, в результаті яких можуть застосовуватися такі види відповідальності (у разі виявлення порушень податкового законодавства): адміністративно-господарські санкції, адміністративна та кримінальна відповідальність;

– стягнення податкового боргу та забезпечення надходжень до бюджету. Орган Державної податкової служби завжди дає можливість платнику самостійно сплатити суму податкового боргу. Але якщо платник не погашає свій борг в повному обсязі у визначені законодавством строки, то до такого платника застосовуються заходи примусового стягнення податкового боргу, які були перелічені вище.

Отже, адміністрування місцевих податків та зборів можна розглядати як сукупність відносин між органами державної податкової служби та платниками місцевих податків та зборів щодо забезпечення своєчасної та повної сплати місцевих податків та зборів до бюджетів.

Особливості місцевих податків і зборів:

– впроваджуються лише на окремій територіальній одиниці;

– обсяги платежів з місцевих податків і зборів повністю зараховуються до місцевих бюджетів;

- являють собою додаткову статтю доходів місцевих бюджетів;
- впровадження місцевих податків і зборів здебільшого не є обов'язковим і знаходиться виключно у компетенції органів місцевого самоврядування;
- порядок запровадження та стягнення місцевих податків та зборів встановлюється місцевими органами влади, які в певних межах можуть створювати власну податкову політику в регіоні та впливати на ділову активність господарюючих суб'єктів;
- обсяги місцевих податків та зборів на сьогодні займають відносно невисоку питому вагу в доходній частині місцевих бюджетів: від 0,5 до 3,5 % залежно від місцевості.

Підсумки теми

1. Державний податковий менеджмент – це система державного управління оподаткуванням, до складу якої входять законодавчі та адміністративні органи. Ця система включає сукупність норм та правил, які регламентують податкові дії, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

2. Предметом теорії податкового менеджменту є загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку управління процесом оподаткування, його сутність, особливості суб'єктів та об'єктів управлінської діяльності у вказаній сфері, а також особливості податкових механізмів управлінського впливу.

3. Податкове регулювання передбачає сукупність заходів непрямого впливу держави на розвиток виробництва шляхом зміни норм вилучення коштів до бюджету, у результаті чого змінюється оподаткування.

4. Податковий контроль – це контроль за правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю надходження податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних фондів від юридичних та фізичних осіб.

5. Складовими податкового менеджменту є: податки та збори до державних цільових фондів, платники податків і зборів, органи адміністрування і контролю податків і зборів, порядок податкового адміністрування і контролю.

6. Камеральною перевіркою – це перевірка, яка проводиться у приміщенні органу державної податкової служби виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків.

7. Документальна перевірка – це перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх

податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

8. Фактична перевірка – це перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника.

Терміни і поняття для словника

Державний податковий менеджмент
Суб'єкти податкового менеджменту
Об'єкти податкового менеджменту
Податкове прогнозування
Податкове регулювання
Податковий контроль
Камеральна перевірка
Фактична перевірка

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке державний податковий менеджмент?
2. Розкрийте основні завдання державного податкового менеджменту.
3. Які складові податкового менеджменту?
4. Що таке камеральна перевірка?
5. Охарактеризуйте зміст документальної перевірки.
6. Що таке фактична перевірка?
7. Які умови та порядок допуску посадових осіб податкових органів до проведення документальних виїзних та фактичних перевірок?
8. Як оформлюються результати проведення перевірок?
9. У чому полягає сутність адміністрування загальнодержавних податків та зборів?
10. Опишіть основні складові частини процесу адміністрування місцевих податків і зборів.

Теми рефератів

1. Сутність та завдання податкового менеджменту.
2. Порядок проведення та види податкових перевірок.
3. Етапи оцінювання податкового ризику.
4. Специфіка адміністрування загальнодержавних податків і зборів.
5. Специфіка адміністрування місцевих податків і зборів.

Тести

1. Що є предметом дії податкового менеджменту?
  - а) своєчасне та повне виконання зобов'язань платника податків у відповідності до чинного законодавства за умов найбільш повного використання податкових стимулів, які забезпечують зростання підприємницького прибутку;
  - б) формування та забезпечення функціонування ефективної податкової політики держави або забезпечення доходної частини бюджету та впливу податків на розвиток підприємництва та соціальної сфери;
  - в) прогнозування обсягів податкових надходжень на перспективу на основі прогнозних розрахунків росту доходів підприємств, галузей економіки;
  - г) загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку управління процесом оподаткування, його сутність, особливості суб'єктів та об'єктів управлінської діяльності у вказаній сфері, а також особливості податкових механізмів управлінського впливу.
2. Сукупність заходів непрямого впливу держави на розвиток виробництва шляхом зміни норм вилучення коштів до бюджету, внаслідок чого змінюється оподаткування, передбачає:
  - а) податкове регулювання;
  - б) податкове прогнозування та планування;
  - в) податковий контроль;
  - г) податковий менеджмент.
3. Основними складовими податкового менеджменту вважають:
  - а) процес законодавчої діяльності;
  - б) процес планування платежів;
  - в) процес стратегічного управління;
  - г) процес податкового контролю.
4. Перевірка, що проводиться податковим інспектором у момент одержання декларацій та розрахунків з використанням бухгалтерської звітності, називається:
  - а) камеральною перевіркою;
  - б) документальною перевіркою;
  - в) податковою перевіркою;
  - г) тематичною перевіркою.
5. Перевірка, що проводиться вибірково по об'єктах оподаткування або по окремій його частині, називається:

- а) камеральною перевіркою;
  - б) документальною перевіркою;
  - в) податковою перевіркою;
  - г) тематичною перевіркою.
6. Контроль за правильністю нарахування та своєчасністю сплати до бюджету податків та зборів називається:
- а) камеральною перевіркою;
  - б) документальною перевіркою;
  - в) податковою перевіркою;
  - г) тематичною перевіркою.
7. Вірогідність порушення податкового законодавства суб'єктом господарської діяльності, у результаті чого можливі втрати надходжень до бюджету, – це:
- а) фактор ризику;
  - б) категорія уваги;
  - в) податковий ризик;
  - г) податкова поведінка.
8. Вкажіть види податкових ризиків:
- а) галузевий;
  - б) ризик оподаткування;
  - в) регіональний;
  - г) типу діяльності.
9. Сукупність прийомів та методів організації податкових відносин з метою забезпечення формування дохідної частини бюджету та впливу податків на розвиток виробництва і соціальної сфери – це:
- а) податкова перевірка;
  - б) податковий менеджмент;
  - в) адміністрування податків і зборів;
  - г) податкова поведінка.
10. Які Ви знаєте групи управління в системі оподаткування?
- а) служби оперативного управління;
  - б) вищі органи законодавчої влади;
  - в) вищі органи виконавчої влади;
  - г) фінансові служби.

Тема 8. Грошово-кредитна політика держави

План лекції:

- 8.1. Сутність та цілі грошово-кредитного регулювання.
- 8.2. Засоби та методи грошово-кредитної політики.
- 8.3. Планування основних параметрів грошово-кредитної політики.

8.1. Сутність та цілі грошово-кредитного регулювання

Грошово-кредитне регулювання є одним з інструментів державної макроекономічної політики. Воно здійснюється шляхом розробки і реалізації грошово-кредитної політики центрального банку. Правову основу грошово-кредитного регулювання в Україні становлять Конституція України, Закони «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та інші нормативно-правові акти.

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. Здійснення державою продуманої грошово-кредитної політики передбачає розмежування її стратегічних і тактичних цілей. **Стратегічна ціль грошово-кредитної політики** має бути підпорядкованою загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави: стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. **Тактичною метою грошово-кредитної політики** є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Визначаючи тактичні й оперативні завдання грошово-кредитної політики, потрібно враховувати необхідність її диференціації залежно від конкретної макроекономічної ситуації. **Проміжні цілі** виявляються у змінах економічних процесів для досягнення стратегічних цілей.

Характерною особливістю проміжних цілей є те, що вони встановлюються на тривалі часові інтервали, протягом яких можуть бути реалізовані (наприклад, пожвавлення кон'юнктури ринку у зв'язку зі зростанням маси грошей чи зниженням процентних ставок у короткостроковому періоді може спричинити зростання попиту і цін).

Характерними ознаками тактичних цілей є короткостроковість, реалізація їх оперативними заходами виключно центрального банку, багатоаспектність, єдність і певна суперечливість.

Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава в особі центрального банку й відповідних урядових структур – міністерства доходів і зборів, скарбниці, органів нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установ зі страхування депозитів та інші.

Тактика монетарної політики повинна бути гнучкою, тобто змінюватися відповідно до ситуації на ринку. Реакцією держави на економічну кон'юнктуру є альтернатива: політика «дорогих грошей» – політика «дешевих грошей». **Політика «дорогих грошей»** здійснюється зменшенням грошової пропозиції за умов інфляційного зростання економіки, коли потрібно стримувати сукупний попит. **Політика «дешевих грошей»** здійснюється збільшенням грошової пропозиції за умов неповної зайнятості, коли необхідно стимулювати виробництво.

Державна економічна політика, зорієнтована переважно на використання грошово-кредитних засобів, називається **монетарною**. Монетарна політика є найрезультативнішою за умов розвинутої ринкової економіки, інституціональної та юридичної інфраструктури, домінування в суспільстві підприємницької психології, високого ступеня залежності економічних суб'єктів від кредитів та низьких або передбачуваних параметрів інфляції. Коли в державній економічній політиці переважають методи адміністративного регулювання, ефективність грошово-кредитної політики є незначною. У цьому разі виправдовує себе метод поетапного впровадження ринкових регуляторів грошово-кредитної системи.

Розрізняють такі види монетарної політики:

Стимулююча – проводиться в період спаду і має на меті «підбадьорення» економіки, стимулювання зростання ділової активності в цілях боротьби з безробіттям. Стимулююча монетарна політика полягає в проведенні центральним банком заходів зі збільшення пропозиції грошей. Її інструментами є зниження норми резервних вимог, зниження облікової ставки відсотка, покупка центральним банком державних цінних паперів.

Стримуюча – проводиться в період буму і спрямована на зниження ділової активності в цілях боротьби з інфляцією. Стримуюча (обмежувальна) монетарна політика полягає у використанні центральним банком заходів щодо зменшення пропозиції грошей. До них належить підвищення норми резервних вимог, підвищення облікової ставки відсотка та продаж центральним банком державних цінних паперів.

8.2. Засоби та методи грошово-кредитної політики

Основні регулятори (засоби) грошово-кредитної політики:

1) **засоби прямого впливу:** грошова емісія; встановлення межі кредиту НБУ, який надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових операцій банків тощо;

2) **засоби опосередкованого впливу:** ставка міжбанківського кредиту, рефінансування комерційних банків, відсоткова політика; норма обов'язкових резервів; операції Нацбанку з держоблігаціями на ринку цінних паперів; дисконтна валютна політика, валютні інтервенції.

Методи грошово-кредитної політики – це сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких суб'єкти грошово-кредитної політики впливають на об'єкти для досягнення поставлених цілей.

Взагалі методи кредитно-грошової політики поділяють на дві групи: **загальні** (впливають на ринок позикових капіталів у цілому) та **селективні** (впливають на конкретні види кредиту чи кредитування окремих галузей, фірм тощо).

Також існують **прямі методи грошово-кредитної політики** – це адміністративні заходи у формі різних директив Центрального Банку, що стосуються обсягу грошової пропозиції та ціни на фінансовому ринку. Реалізація цих методів дає найбільш швидкий економічний ефект з точки зору центрального банку за максимальним об'ємом або ціною депозитів і кредитів, за кількісними та якісними змінними грошово-кредитної політики.

Непрямі методи регулювання грошово-кредитної політики впливають на мотивацію поведінки господарюючих суб'єктів за допомогою ринкових механізмів, мають великий часовий лаг (певний період часу між моментом виникнення потреби в застосуванні тієї чи іншої міри в сфері грошово-кредитної політики і усвідомленням такої потреби, а також між усвідомленням потреби, виробленням думки і початком реалізації), наслідки їх застосування менш передбачувані, ніж при використанні прямих методів. Однак їх застосування не призводить до деформацій ринку. Використання непрямих методів безпосередньо пов'язано зі ступенем розвиненості грошового ринку.

В Україні застосовують методи **девальвації та ревальвації** національної валюти.

Девальвація стосується дій, спрямованих на зниження обмінних курсів національної країни щодо іноземних валют. **Ревальвація** пов'язана з діями щодо підвищення курсу національної валюти стосовно іноземних валют. Девальвацією стимулюється експорт та

споживчий попит на внутрішньому ринку. Ревальвацією стимулюється імпорт і приплив іноземних інвестицій.

Для регулювання курсу національної валюти у бік девальвації чи ревальвації (найоптимальніший варіант валютної політики передбачає підтримку стабільного курсу національної валюти) застосовують засоби дисконтної валютної політики, девізної валютної політики та адміністративні засоби валютних обмежень.

Дисконтна валютна політика (це опосередкований метод впливу на валютний курс) полягає у зміні процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал. Підвищення процентних ставок завдяки збільшенню попиту на іноземну валюту зумовлює зростання її курсу; зниження процентних ставок веде до зменшення курсу іноземних валют завдяки збільшенню попиту на позичковий капітал.

Девізна валютна політика (прямий метод економічного впливу на валютний курс) полягає у регулюванні валютного курсу національної валюти через купівлю та продаж власної або іноземної валюти (валютну інтервенцію) на фінансових ринках, що впливає на зміну попиту і пропозиції на валютному ринку певної грошової одиниці.

Валютна інтервенція здійснюється за рахунок використання золотовалютних резервів НБУ: банківського золота, іноземної валюти або коштів на рахунках за кордоном, цінних паперів в іноземній валюті, спеціальних прав запозичення, резервної позиції тощо.

8.3. Планування основних параметрів грошово-кредитної політики

Планування основних параметрів грошово-кредитної політики передбачає необхідність урахування ефекту запізнення, тобто, наявності розриву в часі між застосуванням регулюючих заходів і відповідною реакцією на ці дії як грошово-кредитної сфери, так і економічної системи в цілому. Дослідження у цій галузі доводять, що зміна динаміки грошової маси позначається на динаміці цін та реальному обсязі валового внутрішнього продукту із запізненням у 3-12 місяців. Це означає, що стабілізаційні заходи мають спиратися на точні економічні прогнози та бути не просто своєчасними, а й випереджаючими.

Вибір напрямків грошово-кредитної політики, її цілей і механізмів має враховувати і зовнішньоекономічні фактори функціонування економіки, ступінь інтегрованості країни у світовий економічний

простір. Останнє передбачає необхідність узгодженості грошово-кредитної та валютної політики.

Основним документом монетарної сфери, згідно якого Національний банк здійснює комплекс заходів щодо регулювання грошового обігу та кредитування економіки, спрямованих на забезпечення стабільності національної валюти, підвищення ефективності функціонування банківської системи, створення монетарних передумов для економічного зростання та підвищення рівня зайнятості є **Основні засади грошово-кредитної політики на поточний рік**.

Цей документ визначає завдання грошово-кредитної політики та показники діяльності Національного банку України у середньостроковій перспективі для забезпечення стабільності грошової одиниці України та досягнення цілей, визначених Законом України «Про Національний банк України», і враховують тенденції та прогноз розвитку економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку.

Як вже зазначалось вище, головною метою грошово-кредитної політики з урахуванням положень Конституції України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Стабільна грошова одиниця розглядається як одна з базових цінностей суспільства, одна з головних гарантій захисту приватних економічних інтересів кожного громадянина та необхідна умова досягнення стратегічних цілей економічного розвитку України – забезпечення високих темпів економічного зростання на засадах модернізації та інноваційного розвитку, побудова сучасної, стійкої, відкритої і конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки та забезпечення на цій основі підвищення добробуту населення нашої держави.

Головним критерієм успішності проведення грошово-кредитної політики є підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін.

Основні завдання грошово-кредитної політики передбачають:

- необхідність утримання приросту індексу споживчих цін у межах 4,8-6,1 %;
- сприяння ціновій стабільності через усунення диспропорцій та покращення роботи відповідних галузей економіки;
- регулювання обсягу монетарної бази, яка розглядатиметься як операційний орієнтир грошово-кредитної політики;
- використання засобів та методів грошово-кредитної політики залежно від конкретних умов розвитку грошово-кредитного ринку;
- підтримання ліквідності банків через розширення переліку застави, яка оголошується під час проведення тендерів з рефінансування, та збільшення термінів підтримки ліквідності банків;

- спрямування процентна політика на сприяння формуванню умов для зниження реальної вартості кредитних ресурсів;
- реалізацію валютно-курсової політики Національного банку через враховування стану платіжного балансу, характеру коливань попиту та пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, необхідність підтримки зовнішніх платежів Уряду та забезпечення прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні;
- поступове підвищення курсової гнучкості гривні, що має узгоджуватися з темпами економічного зростання, рівнем конкурентоспроможності вітчизняної продукції, зниженням доларизації економічних відносин та посиленням стійкості національної фінансової системи;
- підтримування діяльність Уряду щодо забезпечення високих темпів економічного розвитку, тобто створення умов для активізації кредитної діяльності банків.
- з метою збільшення спроможності фінансової системи акумулювання ресурси для забезпечення потреб економічного зростання;
- розширення та вдосконалення сфера безготівкових платежів;
- підтримування тісної взаємодії Національного банку з Урядом у питаннях щодо узгодження грошово-кредитної та фіскальної політики, у тому числі в частині впливу на стан грошово-кредитного ринку випуску внутрішніх зобов'язань, а також активної співпраця в питаннях щодо забезпечення стійкості фінансової системи, визначення пріоритетів спрямування фінансових ресурсів через фіскальні й структурні механізми та інструменти.

Величину і стан грошової маси оцінюють за допомогою грошових агрегатів. **Грошові агрегати** – види грошей та грошових засобів, які відрізняються один від одного своєю ліквідністю, тобто можливістю швидкого перетворення в готівку, показники структури грошової маси.

Складовими грошових агрегатів є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства. Залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у різні грошові агрегати М0, М1, М2 та М3.

Відповідно до методологічних правил НБУ виділяють грошові агрегати різного складу:

- **М0** включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

- **M1** грошовий агрегат M0 та переказні депозити в національній валюті;
- **M2** грошовий агрегат M1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити;
- **M3** (грошова маса) – грошовий агрегат M2 та цінні папери, крім акцій.

Підсумки теми

1. Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

2. Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава в особі центрального банку й відповідних урядових структур – міністерства доходів і зборів, скарбниці, органів нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установ зі страхування депозитів та інші.

3. Монетарною є державна економічна політика, зорієнтована переважно на використання грошово-кредитних засобів. Основними її видами є стимулююча та стримуюча політики.

4. Основними регуляторами (засобами) прямого впливу грошово-кредитної політики є грошова емісія; встановлення межі кредиту НБУ, який надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових операцій банків.

5. Основними регуляторами (засобами) опосередкованого впливу є ставка міжбанківського кредиту, рефінансування комерційних банків, відсоткова політика, норма обов'язкових резервів, операції Національного банку з держоблігаціями на ринку цінних паперів, дисконтна валютна політика, валютні інтервенції.

6. Методами грошово-кредитної політики є сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких суб'єкти грошово-кредитної політики впливають на об'єкти для досягнення поставлених цілей.

7. Дисконтна валютна політика полягає у зміні процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал.

8. Девізна валютна політика полягає у регулюванні валютного курсу національної валюти через купівлю та продаж власної або іноземної валюти на фінансових ринках.

Терміни і поняття для словника

- Грошово-кредитна політика
- Політика «дорогих грошей»
- Політика «дешевих грошей»

Монетарна політика
Засоби прямого впливу
Засоби опосередкованого впливу
Прямі методи грошово-кредитної політики
Непрямі методи грошово-кредитної політики
Девальвація
Ревальвація
Дисконтна валютна політика
Девізна валютна політика

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та цілі грошово-кредитної політики.
2. Що таке політика «дорогих грошей» та політика «дешевих грошей»?
3. Які існують види монетарної політики?
4. Охарактеризуйте засоби та методи грошово-кредитної політики.
5. Як здійснюється планування основних параметрів грошово-кредитної політики?
6. Які основні завдання грошово-кредитної політики?
7. Що таке грошові агрегати, який їх склад.

Теми рефератів

1. Грошова реформа в Україні.
2. Вплив кредиту на розвиток макроекономічних процесів.
3. Засоби та методи грошово-кредитної політики.
4. Розвиток грошово-кредитної політики в Україні.
5. Планування основних параметрів грошово-кредитної політики.

Тести

1. Яка з видів грошово-кредитної політики здійснюється зменшенням грошової пропозиції за умов інфляційного зростання економіки, коли потрібно стримувати сукупний попит?
  - а) девальвація;
  - б) ревальвація;
  - в) політика «дешевих грошей»;
  - г) політика «дорогих грошей».
2. Яка з видів монетарної політики проводиться в період буму і спрямована на зниження ділової активності в цілях боротьби з інфляцією?

- а) стимулююча монетарна політика;
  - б) стримуюча монетарна політика;
  - в) політика «дешевих грошей»;
  - г) політика «дорогих грошей».
3. Вплив на окремі моменти платоспроможного попиту з метою його обмеження та формування нового співвідношення попиту і пропозиції на товари і гроші досягається шляхом:
- а) дефляційної політики;
  - б) політик доходів;
  - в) адаптаційної політики;
  - г) бюджетної політики.
4. Збільшення грошової пропозиції за умов неповної зайнятості, коли необхідно стимулювати виробництво, – це:
- а) політика «дешевих грошей»;
  - б) стратегічна ціль грошово-кредитної політики;
  - в) монетарна політика;
  - г) політика «дорогих грошей».
5. Що таке сукупність прийомів і операцій, за допомогою яких суб'єкти грошово-кредитної політики впливають на об'єкти для досягнення поставлених цілей?
- а) засоби прямого впливу грошово-кредитної політики;
  - б) засоби опосередкованого впливу грошово-кредитної політики;
  - в) методи грошово-кредитної політики;
  - г) ревальвація.
6. Механізм готівкової емісії належить до:
- а) системи опосередкованого регулювання грошового обігу;
  - б) інструментів прямого впливу на систему грошового обігу;
  - в) економічного методу грошово-кредитної політики;
  - г) функцій Кабінету Міністрів України.
7. Назвіть важелі впливу на грошову масу:
- а) інфляція;
  - б) облікова ставка;
  - в) норма обов'язкових резервів;
  - г) операції на відкритому ринку.
8. Що таке девальвація?
- а) це дії щодо підвищення курсу національної валюти стосовно іноземних валют;

- б) це зміна процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал;
- в) це непрямий метод регулювання грошово-кредитної політики;
- г) це дії, спрямовані на зниження обмінних курсів національної країни щодо іноземних валют.

9. Сутність якої з валютних політик полягає у зміні процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал?

- а) дисконтної;
- б) девізної;
- в) стимулюючої;
- г) стримуючої.

10. Регулювання імпорту та експорту капіталу, управління золото-валютними резервами, операції з цінними паперами на відкритому ринку є:

- а) елементами процентної політики;
- б) елементами системи опосередкованого регулювання грошового обігу;
- в) засобами прямого впливу на грошово-кредитну політику;
- г) інструментами прямого регулювання грошового обігу.

Тема 9. Банківське регулювання і банківський нагляд

План лекції:

- 9.1. Банківська система України.
- 9.2. Фінансове регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків.
- 9.3. Процентна політика, рефінансування комерційних банків.

9.1. Банківська система України

Банківська система України – це складова економічної системи держави, що включає в себе Національний банк України, інші банки (резиденти та нерезиденти, зареєстровані у встановленому законодавством порядку на території України) та небанківські фінансові установи, виключною діяльністю яких є прийняття вкладів, розміщення кредитів або ведення рахунків клієнтів, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, банківську інфраструктуру, а також зв'язки та взаємини між ними.

Сучасна банківська система України є дворівневою.

Банки – це установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучених коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування економіки, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених законодавством. Комерційні банки створюються на акціонерних або пайових засадах юридичними та фізичними особами.

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України та особливим центральним органом державного управління.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» основною функцією НБУ є **забезпечення стабільності грошової одиниці України**. Виконуючи свою основну функцію, НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень – цінової стабільності.

Вищим органом управління НБУ є Рада Національного банку України. Керівним органом НБУ є Правління Національного банку України, а очолює Правління НБУ Голова Національного банку України.

Система Національного банку включає: центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-

монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, банківські навчальні заклади, спеціалізовані підприємства та інші структурні одиниці й підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

НБУ є підвітним Президенту та Верховній Раді в межах їхніх конституційних повноважень.

Підвітність означає: призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ Верховною Радою за поданням Президента; призначення та звільнення Президентом половини складу Ради НБУ; призначення та звільнення Верховною Радою половини складу Ради НБУ; доповідь Голови НБУ Верховній Раді про діяльність Національного банку; надання Президенту та Верховній Раді двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в країні.

Згідно із законом «Про Національний банк України» НБУ підтримує економічну політику КМ України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Національному банку України забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат державного бюджету.

Історичний розвиток вітчизняної банківської системи

Законодавче забезпечення функціонування банківської системи України було започатковане з прийняттям у 1991 році Закону Української РСР «Про банки та банківську діяльність». Але фактично діяльність комерційних банківських установ на території України почалась раніше. Умовно можна виділити **кілька часових етапів створення та розвитку національної банківської системи:**

1988-1990 рр. – створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР;

1991 р. – I півріччя 1992 р. – перереєстрація українських комерційних банків та початок формування банківської системи України як незалежної держави;

II півріччя 1992 р. – 1993 р. – розвиток банківської системи України на етапі становлення економічного і політичного суверенітету;

1994-1996 рр. – розвиток банківської системи на першому етапі реалізації курсу економічних реформ монетарними методами;

1997-1998 рр. – розвиток банківської системи в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи, поступового переходу до поєднання монетарних методів управління економікою із заходами щодо її структурного реформування.

1999 р. – до сьогодні – розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, укрупнення та консолідації капіталу банків.

На Україні в банківській системі спостерігаються позитивні тенденції, вона має статус ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки та їхні представництва, відбувається зміна акціонерів шляхом продажу і перепродажу банків, а також здійснюється реєстрація нових банків.

Функції банківської системи

1. Створення грошей і регулювання грошової маси, тобто банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. У виконанні цієї функції беруть участь усі ланки банківської системи (НБУ і комерційні банки), і вона стосується всіх напрямів банківської діяльності.

2. Трансформаційна функція полягає в тому, що банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх іншим, мають можливість змінювати (трансформувати) величину і строки грошових капіталів та фінансові ризики.

3. Стабілізаційна функція, тобто забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку. Для банківської діяльності характерна висока ризикованість і банки працюють в умовах постійної і підвищеної загрози втрати грошей та банкрутства, тому боротьба з ризиками є важливим завданням не лише окремих банків, а й усієї банківської системи.

До цілей державної політики в банківській сфері належать:

- уникнення надмірної концентрації економічної влади, обмеження прояву монополізації і підтримання конкуренції в банківській діяльності;
- забезпечення відповідності діяльності банківської системи грошово-кредитній політиці держави;
- підтримання політики достатньої концентрації банків з метою посилення їх конкурентоспроможності;
- забезпечення додержання законів і правил, що передбачає високий рівень ведення банківської справи;
- задоволення потреб суспільства в різноманітних банківських послугах;
- поліпшення наслідків можливих кризисів у банківській системі;
- забезпечення спроможності банків задовольняти потреби і законні інтереси своїх клієнтів;

– стимулювання та сприяння високому рівню ефективності й прибутковості операцій щодо розміщення кредитів у різні галузі економіки.

Слід зазначити, що **основними цілями подальшого розвитку банківської системи України є:**

- зміцнення банківської системи України, підвищення її стійкості до криз;
- зміцнення довіри до банківської системи з боку вкладників та інвесторів;
- активізація діяльності банків з залучення коштів та їх трансформація в кредити для реального сектора економіки;
- поглиблення інтеграції банківської системи України до світового фінансового простору.

Для досягнення визначених цілей необхідно виконати такі **пріоритетні завдання:**

- підвищити рівень капіталізації банків;
- підвищити якість корпоративного управління в банках;
- удосконалити систему управління ризиками та внутрішнього контролю;
- удосконалити практику регулювання та нагляду за банківською діяльністю;
- забезпечити прозорість функціонування банківської системи;
- законодавчо забезпечити захист прав кредиторів, вкладників і позичальників;
- розширити спектр, збільшити обсяг продуктів і послуг на банківському й фінансовому ринках;
- запобігати і протидіяти легалізації коштів, отриманих злочинним способом і фінансуванням тероризму;
- продовжити роботу з адаптації банківського законодавства України до законодавства Європейського Союзу, рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та інших міжнародних організацій.

9.2. Фінансове регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків

Одним із інструментів грошово-кредитного регулювання, що активно застосовується центральним банком, є резервні вимоги щодо зобов'язань комерційних банків.

Обов'язкові резерви – це певна сума активів, які комерційний банк згідно з чинним законодавством зобов'язаний зберігати в центральному банку. Роль резервів можуть виконувати лише певні види активів – кошти на коррахунку в центральному банку та готівкові кошти в касі комерційного банку.

Обсяг обов'язкових резервів визначається нормами резервування, які встановлює центральний банк, та структурою і обсягом депозитних зобов'язань кожного банку. Законодавством регулюються верхня і нижня межі резервних вимог, у межах яких центральний банк фіксує фактично діючі норми резервування згідно зі станом кредитного ринку та завданнями поточної грошової політики.

Національний банк України встановлює банкам нормативи обов'язкового резервування коштів, керуючись такими вимогами закону: по-перше, розмір обов'язкових резервів визначається для всіх банків однаково: у процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті; по-друге, для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні норми обов'язкових резервів; по-третє, рішення про підвищення норм резерву набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Диференційовані ставки обов'язкових мінімальних резервів встановлюються у вигляді процентів від сум залучених коштів залежно від джерел їх формування за певними нормативами. Як правило, високі ставки встановлюються на кошти державних цільових фондів, кошти місцевих бюджетів і державних страхових організацій. Низькі нормативи встановлюються для коштів на розрахункових і поточних рахунках юридичних осіб, а також для вкладів населення й короткострокових депозитів.

Метою формування обов'язкових резервів є регулювання грошової маси в обігу; забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів та підтримання ліквідності комерційного банку.

Удосконалення методики встановлення резервних вимог має **кілька напрямів**, які ґрунтуються на використанні світового досвіду: вкладання зарезервованих коштів у державні цінні папери, що приносять дохід; виплата комерційним банкам часткової компенсації за зберігання мінімальних резервів; установлення диференційованих вимог резервування залежно від типу кредитної установи; терміну діяльності; розміру активів і капіталу; особливостей регіону та стану грошового ринку; структури та рівня ризиковості активів; диференціація нормативів резервування залежно від виду депозитного вкладу та його впливу на той чи інший агрегат грошової маси.

На вибір джерел поповнення обов'язкових резервів впливають такі чинники: терміновість покриття дефіциту, тривалість потреби поповнення резервів, можливість доступу банку до ринків ліквідних засобів, відносна вартість джерела поповнення резервів, ризиковість джерел, можливість проведення операцій хеджування з метою уникнення відсоткового ризику, правила регулювання, які обмежують використання деяких джерел, перспективи грошово-кредитної політики в країні, прогноз зміни облікової ставки, норм резервування тощо, результати прогнозування кривої дохідності та очікувані зміни відсоткових ставок порівняно з відсотковим ризиком, на який наражається банк при запозиченні коштів.

Зміна норм обов'язкових резервів веде до таких наслідків: у разі підвищення резервної норми центральний банк знижує грошовий мультиплікатор і завдяки цьому зменшує приріст грошової пропозиції. У разі зниження резервної норми зростає грошовий мультиплікатор, що збільшує приріст грошової пропозиції.

В умовах України ризиковий підхід до управління грошовою позицією прийнятний для великих і стабільних банків (особливо колишніх державних), які мають міцну клієнтську базу та відповідний рівень організації розрахунково-касового обслуговування для прогнозування руху грошових потоків. Такі банки мають широкий доступ до ринку ліквідних коштів і можуть у критичній ситуації оперативного поповнювати резерви та підтримувати грошову позицію. Розгалужена мережа кореспондентських рахунків та відповідна інформаційна база дають змогу регулювати прибутковість, узгоджуючи цей процес із граничними розмірами ризику незбалансованої ліквідності. Водночас більшість банків (особливо новоутворених) змушена оперувати переважно високоліквідними ресурсами, які мають високу вартість. Політика постійного підтримання резервів на рівні, достатньому для задоволення вимог щодо норм обов'язкових резервів, особливо під час пікових періодів зростання депозитів, призводить до зниження показників прибутковості таких банків.

Як інструмент грошової політики **мінімальні резерви виконують дві функції:** служать поточному регулюванню ліквідності на грошовому ринку (будучи елементом жорстокого регулювання) та стримують емісію кредитних грошей комерційних банків.

Метою застосування резервних вимог є:

- обмеження темпів зростання грошової маси;
- вилучення надлишкових коштів із грошової сфери;

– формування жорсткого зв'язку між грошовою базою і грошовою масою;

– регулювання попиту на банківські ресурси.

Сума залишків коштів, що приймається для розрахунку обов'язкових резервів, визначається за формулою середньо-арифметичної за відповідний період:

$$L_d = \frac{L_1 + L_2 + L_3 + \dots + L_n}{n},$$

де L_d – середні залишки коштів, що використовуються для обрахунку обов'язкових резервів за звітний період;

L_1-L_3 – сума залишків залучених комерційним банком коштів станом на кожне число звітного періоду;

L_n – сума залишків коштів за останній календарний день звітного періоду;

n – кількість календарних днів звітного періоду регулювання.

9.3. Процентна політика, рефінансування комерційних банків

Процентна політика національного банку – це один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, що використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Процентна ставка – встановлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси, застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів.

З метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції Національний банк встановлює за своїми операціями такі **процентні ставки**: облікову, за кредитами овернайт, рефінансування, за стабілізаційними кредитами, за депозитами овернайт, ставки залучення тимчасово вільних коштів банків.

Процентні ставки за своїми операціями Національний банк оголошує щоденно.

Процентна політика є однією з найважливіших складових банківської політики та виступає одним із механізмів у регулюванні ощадної та інвестиційної політики банку.

Проведення політики на макроекономічному рівні, як правило, здійснює центральний банк країни. Процентна політика Національного банку України визначається цілями і задачами грошово-кредитної політики держави, а також процесами, що відбуваються в економіці, і тими задачами, що ставляться на певних етапах її розвитку.

Підвищення рівня облікової ставки веде до подорожчання кредитів центрального банку для комерційних банків. У цьому випадку комерційні банки прагнутимуть компенсувати свої втрати, викликані зростанням облікової ставки, тобто подорожчанням кредиту, шляхом підвищення ставок за кредитами, яких вони надають суб'єктам економіки (позичальникам).

Зниження центральним банком рівня облікової ставки має зворотний вплив. Воно стимулює зростання попиту на кредит з боку комерційних банків, веде до зростання обсягів рефінансування, збільшує грошову базу і розширює пропозицію грошей.

Через зміну пропозиції грошей процентна політика центрального банку впливає на ринкові процентні ставки, тобто на ставки за всіма іншими видами операцій на грошовому ринку. Так, розширення пропозиції грошей сприяє зниженню процентних ставок комерційних банків, що веде до зростання кредитних вкладень в економіку і стимулює у такий спосіб економічну активність, і навпаки.

Процентна політика центрального банку впливає на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або ж відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення. Підвищення центральним банком облікової ставки стимулює приплив короткострокових капіталів у країну з тих країн, де облікова ставка нижча, і сприяє таким чином поліпшенню стану платіжного балансу і зростанню обмінного курсу національної валюти. У разі зниження центральним банком облікової ставки має місце відплив капіталів із країни у ті країни, де облікова ставка вища, що зумовлює падіння обмінного курсу національної валюти.

Рефінансування – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку. **Основною метою рефінансування** є регулювання ліквідності банків на виконання Національним банком функції кредитора останньої інстанції.

Для цього Національний банк використовує такі кредити рефінансування: постійно діюча лінія рефінансування для надання

банкам кредитів овернайт та кредити рефінансування строком до 90 днів.

За потреби підтримки ліквідності банків на більш тривалий строк Національний банк України може прийняти рішення щодо здійснення рефінансування шляхом проведення тендерів строком до 360 днів.

На основі постійно діючої лінії рефінансування Національний банк здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті шляхом **надання кредиту овернайт**: 1) під забезпечення державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики) або депозитними сертифікатами; 2) без забезпечення (бланковий кредит).

Рефінансування банків банків здійснюється шляхом проведення кількісного або процентного тендера. Тендери проводяться з такою періодичністю: 3 середи підряд – рефінансування строком до 14 днів і одна середа – рефінансування строком до 90 днів.

Національний банк України здійснює рефінансування банків шляхом проведення тендерів лише під відповідне забезпечення. Перелік прийняттого забезпечення щоквартально доводиться до відома банків.

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні **інструменти рефінансування**, якщо банк дотримується таких основних вимог:

- строк діяльності – не менше ніж один рік після отримання ліцензії Національного банку на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;
- має ліцензію Національного банку на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, у тому числі за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені;
- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;
- здійснює своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів та сплату процентів за користування ними та є платоспроможним.

Національний банк України встановлює облікову та ломбардну процентні ставки. **Облікова процентна ставка** виконує опосереднену функцію, визначаючи вартість отриманих комерційним банком надлишковим резервів (кредитів центрального банку). Дисконтна чи облікова ставка, що застосовується центральним банком при операціях з комерційними банками щодо врахування короткострокових державних облігацій і переврахування комерційних векселів та інших

видів цінних паперів, що відповідають вимогам центрального банку, називається **офіційною обліковою ставкою**. **Офіційна облікова ставка** – це плата, яку бере центральний банк при купівлі в комерційних банків цінних паперів до настання термінів їх оплати.

Регулювання облікової ставки належить до ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання. Якщо центральний банк ставить за мету зменшення кредитних можливостей комерційних банків, – він підвищує облікову ставку, роблячи тим самим дорожчими кредити рефінансування. Якщо ж метою центрального банку є розширення доступу до кредитів комерційним банком, – він знижує рівень облікової ставки.

Ломбардна процентна ставка – це процент, який стягується з комерційних банків за надання їм кредитів під заставу цінних паперів. Якщо облікова ставка знижується, то комерційні банки збільшують попит на такі кредити, і навпаки. Процент за одержані від центрального банку кредити покладається в основу калькуляції ставок комерційних банків, під які вони, у свою чергу, видають позички (з коштів власних і залучених у вигляді кредитів). Отже, через зміну облікової ставки центрального банку та процентних ставок комерційних банків збільшується або зменшується пропозицій кредитних ресурсів.

Підсумки теми

1. Банківська система України – це складова економічної системи держави, що включає в себе Національний банк України, інші банки (резиденти та нерезиденти, зареєстровані у встановленому законодавством порядку на території України) та небанківські фінансові установи, виключною діяльністю яких є прийняття вкладів, розміщення кредитів або ведення рахунків клієнтів, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, банківську інфраструктуру, а також зв'язки та взаємини між ними.

2. Банки – це установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучених коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування економіки, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених законодавством.

3. Національний банк України є центральним банком України та особливим центральним органом державного управління, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

4. Обов'язкові резерви – це певна сума активів, які комерційний банк згідно з чинним законодавством зобов'язаний зберігати в центральному банку.

5. Процентна політика національного банку – це один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, що використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

6. Процентна ставка – встановлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси, застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів.

7. Рефінансування – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку. Основною метою рефінансування є регулювання ліквідності банків на виконання Національним банком функції кредитора останньої інстанції.

8. Офіційна облікова ставка – це плата, яку бере центральний банк при купівлі в комерційних банків цінних паперів до настання термінів їх оплати.

9. Ломбардна процентна ставка – це процент, який стягується з комерційних банків за надання їм кредитів під заставу цінних паперів.

Терміни і поняття для словника

Банківська система України

Банки

Національний банк України

Система національного банку

Норми обов'язкових резервів

Процентна політика національного банку

Процентна ставка

Рефінансування

Інструменти рефінансування

Облікова ставка

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке банківська система України?
2. Вкажіть основні характерні риси Національного банку України.
3. Розкрийте основні етапи створення та розвитку національної банківської системи.
4. Які функції банківської системи?
5. Вкажіть основні цілі державної політики в банківській сфері.
6. Як здійснюється фінансове регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків?
7. Розкрийте сутність процентної політики національного банку.
8. Що таке рефінансування комерційних банків?
9. Які є інструменти рефінансування?
10. Що таке облікова та ломбардна процентні ставки?

Теми рефератів

1. Проблеми та перспективи перебудови банківської системи України.
2. Історичні аспекти розвитку вітчизняної банківської системи.
3. Банки як складова частина ринкової інфраструктури.
4. Національний банк України як особливий орган державного управління.
5. Особливості діяльності комерційних банків.

Тести

1. Основною функцією Національного банку України є:
  - а) трансформаційна функція;
  - б) функція створення грошей і регулювання грошової маси;
  - в) зміцнення банківської системи України;
  - г) забезпечення стабільності грошової одиниці України.
2. Певна сума активів, які комерційний банк згідно з чинним законодавством зобов'язаний зберігати в центральному банку – це:
  - а) інструменти грошово-кредитного регулювання;
  - б) рефінансування;
  - в) обов'язкові резерви;
  - г) резервні вимоги щодо зобов'язань комерційних банків.
3. Що є метою формування обов'язкових резервів?
  - а) отреби банків щодо поповнення резервів та можливість доступу банку до ринків ліквідних засобів;

- б) регулювання грошової маси в обігу та забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів та підтримання ліквідності комерційного банку;
  - в) диференціація нормативів резервування залежно від виду депозитного вкладу та його впливу на той чи інший агрегат грошової маси;
  - г) запобігання і протидії легалізації коштів, отриманих злочинним способом і фінансуванням тероризму.
4. Встановлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюються Національним банком як важіль впливу на економічні процеси, що застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів – це:
- а) норма обов'язкових резервів;
  - б) рефінансування банків;
  - в) процентна політика;
  - г) процентна ставка.
5. Виражена в процентах плата за кредити, що надаються комерційним банкам з метою впливу на грошовий обіг і кредитування – це:
- а) ставка рефінансування;
  - б) ломбардна процентна ставка;
  - в) облікова процентна ставка;
  - г) облікова ставка.
6. Процент, який стягується з комерційних банків за надання їм кредитів під заставу цінних паперів – це:
- а) ломбардна процентна ставка;
  - б) облікова процентна ставка;
  - в) ставка рефінансування;
  - г) інструмент валютної політики.
7. Вищим органом управління Національного банку України є:
- а) Правління Національного банку;
  - б) Голова Національного банку;
  - в) Рада Національного банку;
  - г) Президент України.
8. У разі підвищення норми обов'язкових резервів центральний банк:
- а) знижує грошовий мультиплікатор;
  - б) збільшує приріст грошової пропозиції;
  - в) зменшує приріст грошової пропозиції;
  - г) збільшує грошовий мультиплікатор.

9. Ціна позички, за якою комерційні банки звертаються до центрального банку з метою збільшення своїх резервів – це:
- а) ставка рефінансування;
  - б) ломбардна процентна ставка;
  - в) облікова процентна ставка;
  - г) облікова ставка.
10. За яким показником оцінюють прибутковість банку?
- а) норма банківського відсотка;
  - б) сума чистого прибутку банку;
  - в) банківський прибуток;
  - г) власний капітал банку.

Тема 10. Валютне регулювання економіки

План лекції:

- 10.1. Об'єкти та суб'єкти валютного регулювання, валютні ринки.
- 10.2. Методи девальвації та ревальвації національної грошової одиниці, види валютних курсів.
- 10.3. Інструменти валютної політики.

10.1. Об'єкти та суб'єкти валютного регулювання, валютні ринки

Валютне регулювання є складовою частиною державного регулювання економіки. Воно є невід'ємною складовою валютної системи, яка реалізується як у межах окремої держави, так і поза нею. Виокремлюють **два рівні валютного регулювання**: наднаціональний (міжнародний) і національний.

Перший рівень валютного регулювання забезпечує Міжнародний валютний фонд, коли здійснює валютне регулювання, керуючись принципами регулювання міжнародних валютних відносин.

Другий рівень – це національний рівень валютного регулювання, що забезпечує регулювання валютних відносин у межах конкретної держави і виливається в поточне, повсякденне регулювання валютного ринку.

Валютне регулювання – це сукупність нормативних документів, встановлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку, спрямованих на регулювання потоків капіталу в країну і з країни, а також валютних операцій, що здійснюються в межах України, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, стабільного рівня валютних резервів і збалансування міжнародних платежів.

Об'єктом валютного регулювання є виступає валюта, її рух і самі валютні відносини.

Суб'єктами валютного регулювання виступають державні органи, які на це уповноважені відповідно до чинного законодавства країни (Національний банк України, комерційні банки, Міністерство доходів і зборів) та інші спеціальні установи, яким держава надає ту чи іншу частку функцій для здійснення валютного регулювання.

Звичайно ж, **головним суб'єктом, який здійснює валютне регулювання**, виступає центральний банк – Національний банк

України, оскільки він визначає курс національної валюти до валюти інших держав, регламентує порядок і межі використання іноземної валюти на території нашої країни, нагромаджує і забезпечує відповідно до закону управління золотовалютними резервами країни, видає комерційним банкам ліцензії на здійснення валютних операцій та операцій з валютними цінностями, контролює валютні операції.

Важливим суб'єктом валютного регулювання економіки виступають **комерційні банки**, які згідно з чинним законодавством України забезпечують контроль за проведенням валютних операцій, які здійснюються резидентами країни.

У процесі здійснення валютного регулювання, особливо в тій його частині, яка фокусує валютний контроль, суб'єктами виступають Міністерство доходів і зборів, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба України. Кожен із цих органів виконавчої влади забезпечує валютний контроль у межах тих повноважень, які закріплені за цим органом і входять у його безпосередні функції.

Валютне регулювання економіки здійснюється на трьох рівнях: міждержавному, регіональному, національному.

Міждержавний рівень – тобто функції регулювання міжнародних валютних відносин покладені світовим співтовариством на Міжнародний валютний фонд (МВФ), який керується у своїй діяльності статутом Фонду та спільно прийнятими країнами-учасницями постановами та угодами.

Регіональний рівень пов'язаний з існуванням регіональних об'єднань, в межах яких проводиться узгодження валютних політик держав або здійснюється спільна валютна політика.

Національний рівень – коли інституційна структура, принципи та норми встановлюються законодавчими актами кожної країни з урахуванням принципів та рекомендацій, встановлених Міжнародним валютним фондом та регіональними союзами.

Основні завдання валютного регулювання економіки

1. Організація системи курсоутворення, захист та забезпечення необхідного ступеня конвертованості національних грошей.

2. Регулювання платіжної функції іноземної валюти, регламентація поточних операцій платіжного балансу.

3. Організація внутрішнього валютного ринку.

4. Регламентація та регулювання банківської діяльності з валютними цінностями.

5. Захист іноземних інвестицій, регулювання процесів утворення та руху капіталу.

6. Встановлення режиму та обмежень на вивезення і ввезення через кордон валютних цінностей.

7. Забезпечення стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний валютний ринок.

Відомі такі **методи валютного регулювання економіки**:

– маневрування обліковою ставкою центрального банку. Цей спосіб не тільки дає змогу регулювати грошову масу, але й сприяє або не сприяє (залежно від напрямку змін) ввозу або вивозу за кордон іноземної валюти;

– диверсифікація валютних резервів країни. Це дає змогу (за умови його розміщення в декількох валютах) зменшити збитки, які можуть виникнути у разі знецінення тієї чи іншої валюти;

– купівля або продаж золота з метою зміни кон'юнктури ринку шляхетних металів;

– валютна інтервенція, котра веде до зміни курсової вартості національної валюти стосовно іноземної і викликає відповідні зміни в платіжному балансі країни;

– девальвація, яка полягає в офіційному зниженні оголошеного курсу національної валюти країни. Це веде до збільшення експорту і зменшення імпорту. Але в сучасних умовах до цього заходу вдаються не дуже часто. Частіше він вимушений і пов'язаний з іншими загальноекономічними, а то й світовими процесами;

– ревальвація, яка протилежна девальвації і полягає у підвищенні курсу національної валюти. Ревальвація стимулює приплив іноземної валюти;

– посилення або послаблення валютних обмежень. Обмеження можуть стосуватися зміни правил вивозу валюти громадянами, обміну юридичними і фізичними особами національної валюти на іноземну, зміни правил вивозу валютної виручки нерезидентами країни і т. ін.

Валютні ринки

Валютні ринки – це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту та пропозиції. **Суб'єкти валютного ринку** – продавці, покупці, посередники; **об'єкти** – юридичні особи, зайняті у зовнішньоекономічній діяльності.

Функції валютних ринків:

– забезпечення своєчасності здійснення міжнародних розрахунків, страхування валютних ризиків;

– диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів;

- отримання спекулятивного прибутку учасниками ринку в вигляді різниці курсів валют;
- регулювання економіки.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій.

Валютні операції – це операції, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку. Ці операції класифікуються за:

- терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти: касові та строкові;
- механізмом здійснення операцій: операції спот, форвардні, ф'ючерсні, опціонні;
- формами здійснення: безготівкові та готівкові;
- масштабами операцій: оптові (здійснюються між банками) та роздрібні (між банками та їх клієнтами).

10.2. Девальвація та ревальвація національної грошової одиниці, види валютних курсів

Девальвація – офіційне зменшення золотого вмісту грошової одиниці чи зниження курсу національної валюти щодо золота, срібла, певної іноземної валюти. У сучасних умовах термін застосовується для ситуацій значного зниження курсу національної валюти відносно «твердих» валют (зазвичай, щодо долара США, євро). Девальвація розглядається як інструмент центральних банків з управління національною валютою.

В умовах плаваючого валютного курсу не відбувається прямого офіційного призначення вартості національної валюти. Центральний банк може лише непрямыми методами (валютними інтервенціями) змінювати курс. У цих умовах девальвація буде не результатом прийняття офіційного документа, а результатом зміни вартості валюти під впливом ринкових механізмів.

Розрізняють такі **види девальвації**:

Відкрита девальвація – коли Центральний банк країни офіційно оголошує девальвацію національної валюти, з обігу вилучаються знецінені паперові гроші або відбувається обмін таких грошей на нові, стійкі кредитні гроші (але за курсом, відповідного знецінення старих грошей, тобто нижчим). Відкрита девальвація викликає зниження товарних цін.

Прихована девальвація – коли держава знижує реальну вартість грошової одиниці щодо іноземних валют, не вилучаючи знецінені гроші з обігу. Прихована девальвація не веде сама по собі до зміни цін.

Причинами девальвації національної валюти можуть бути інфляція або дефіцит платіжних балансів.

Враховуючи те, що девальвація спричинюється макроекономічними факторами, безпосереднє зниження курсу валюти викликається рішенням регулюючих органів у країні. Таким рішенням може бути офіційне зниження фіксованого керівництвом країни курсу, відмова від підтримки курсу валюти, відмова від прив'язки курсу валюти до валют інших країн або валютних кошиків з метою зменшення дефіциту платіжного балансу країни, підвищення конкурентоспроможності вироблюваних товарів на світовому ринку, стимулювання внутрішнього виробництва.

Позитивними сторонами девальвації є стимуляція експорту, оскільки експортер при обміні вирученої іноземної валюти на свою знецінену валюту отримує девальваційний дохід, підвищення попиту на вітчизняні товари усередині країни, зниження темпів витрачання золотовалютних резервів країни.

Негативними сторонами девальвації є втрата довіри до валюти, що знецінюється; підвищення ціни на імпортні товари, що робить їх менш конкурентоспроможними порівняно з місцевими (вітчизняними) товарами і тому обмежує імпорт, тобто відбувається імпорто-заміщення; знецінення вкладів в національній валюті; зростання темпів інфляції, тому що при здешевлення вітчизняної продукції виробники підвищують ціни на внутрішньому ринку; створення валютних ризиків для бізнесу; падіння реальної купівельної спроможності грошових доходів населення в девальвованій валюті (зарплат, пенсій і грошової допомоги), зниження купівельної активності.

Ревальвація – підвищення курсу вартості національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют. Головна причина ревальвації – тривале активне сальдо платіжного балансу держави, що означає наявність дефіцитів у її партнерів. Ревальвацію може спричинити якась велика валютна спекуляція, коли на національну валюту обмінюється така сума іноземної валюти, що перевищує можливості центрального банку. Поштовхом до ревальвації може бути також значне фінансування у рамках допомоги з боку міжнародних валютно-кредитних організацій, оскільки збільшується пропозиція іноземної валюти на міжбанківській валютній біржі.

Ревальвація вигідна як для імпортерів, так і кредиторів. Після ревальвації дорожчає експорт, оскільки іноземні імпортери змушені

давати більше власної валюти за ревальвовану, проте це погіршує конкурентоспроможність експортера. Одночасно стає дешевшим імпортом, бо для оплати імпортованих товарів національної валюти потрібно менше. Кредитори, що надали позики нерезидентам у національній валюті, після її ревальвації отримують значний зиск, і ринкова ціна її в іноземній валюті зростатиме в міру ревальвації. Для населення, з одного боку, ревальвація приваблива тим, що вона спонукає зниження цін на імпортовані товари і гальмує інфляцію, проте, з іншого боку, вона призводить до зменшення експорту, що створює реальну загрозу безробіттю.

Ревальвація і девальвація – явища однаково небажані. **Політика регулювання валютного курсу має бути такою**, щоб і інтересам експортерів не заважати, і стабільність національної валюти утримати. Тобто валютний курс має бути певним компромісом між інтересами експортерів і стабільністю грошей.

У ринкових умовах функціонування **головним об'єктом валютного регулювання** є валютний курс національної грошової одиниці. Його зміни суттєво впливають на розвиток як внутрішньогосподарських процесів, так і зовнішньоекономічних позицій тієї чи іншої країни. Мається на увазі вплив валютного курсу на зовнішню торгівлю, рух коротко- та довгострокових капіталів, розміри заборгованості, платіжного балансу країни і т. д.

Валютний курс – це співвідношення обміну двох грошових одиниць, або ціна однієї валюти, виражена в іншій валюті.

Види валютних курсів

Крос-курс – це котирування двох іноземних валют, жодна з яких не є національною валютою учасника угоди, що встановлює курс.

Ще під **крос-курсом** розуміють також будь-який курс, виведений розрахунковим шляхом із курсів двох відповідних валют до третьої країни.

Поточний курс – це коли при укладенні поточних валютних операцій обмін валюти проводиться негайно.

Терміновий курс – це коли обмін валюти здійснюється після закінчення заздалегідь визначеного терміну за попередньо установленим форвардним курсом.

Форвардний курс – курс, що визначають на основі додавання премії до поточного курсу або вирахуванням знижки з нього.

Розрахунковий курс – курс, що застосовується у статистичних даних та економічному аналізі (наприклад, середній курс, що являє собою арифметичне середнє курсів продавця і покупця; його розмір щорічно повідомляється засобами масової інформації).

Функції валютного курсу

1. За допомогою валютного курсу долається економічна обмеженість тієї чи іншої грошової одиниці – валютний курс виступає як засіб інтернаціоналізації грошових відносин, утворення цілісної світової системи.

2. На основі валютного курсу здійснюється порівняння цінових структур окремих країн, умов і результатів виробничого відтворення – продуктивності праці, витрат виробництва, заробітної плати, темпів економічного зростання, торговельного і платіжного балансів.

3. За допомогою валютних курсів порівнюються національні ціни та національні умови виробництва, зокрема, національні вартості товарів і послуг з інтернаціональними цінами та вартістю. На основі валютного курсу національні витрати прирівнюються до єдиного вартісного еквівалента.

4. Через механізм валютних курсів перерозподіляється національний продукт між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічні зв'язки.

У практиці досить часто застосовується таке поняття, як конвертованість валют. **Конвертованість валют** – це здатність національної грошової одиниці вільно обмінюватися на інші валюти.

Види конвертованості

Повна конвертованість – особи, що володіють певною сумою грошей цієї країни, мають можливість вільно (без будь-яких обмежень) використовувати ці гроші на будь-які цілі.

Часткова конвертованість – на обмінні операції вводяться певні обмеження.

Зовнішня конвертованість – повна свобода валютних операцій для здійснення розрахунків з іншими країнами надається лише іноземним особам.

Внутрішня конвертованість – право обмінних операцій національних грошових одиниць на іноземну валюту мають лише особи цієї країни.

10.3. Інструменти валютної політики

Процес реалізації валютної політики у кожній країні забезпечується практичним використанням центральним банком певної сукупності інструментів.

Інструменти валютної політики – це такі прийоми, важелі, методи, які використовуються для впливу на валютні відносини

суб'єктів ринку з метою реалізації завдань валютного регулювання і валютного контролю в країні.

Усі інструменти валютної політики залежно від способів їх використання та особливостей впливу на валютні операції можна умовно поділити на економічні та адміністративні.

До економічних інструментів належать дисконтна, девізна валютні політики та диверсифікація валютних резервів. **До адміністративних інструментів** – регулювання режиму валютного курсу, девальвація та ревальвація економіки та валютні обмеження.

Сутність **дисконтної валютної політики** полягає у зниженні або підвищенні Національним банком процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал. Тобто дисконтна політика – це система заходів центрального банку щодо встановлення і періодичної зміни облікової ставки за кредитами, що надаються комерційним банкам, з метою впливу на динаміку валютного курсу, стан платіжного балансу і рух капіталів, а також динаміку кредитних вкладень, грошової маси і цін.

Суть **девізної валютної політики** полягає у регулюванні валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти. НБУ здійснює **девізну валютну політику** на підставі регулювання курсу гривні до іноземних валют через купівлю та продаж іноземної валюти на фінансових ринках (валютну інтервенцію).

Саме поняття **девизи** означає платіжні засоби в іноземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків (звідси і назва політики). Девізна політика проводиться у формі валютних інтервенцій.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку в операції на валютному ринку з метою впливу на обмінний курс національної валюти через операції з купівлі-продажу іноземних валют.

Валютні резерви – це запаси резервних активів, що перебувають на рахунках у центральному банку та в банках за кордоном і використовуються для сплати боргових зобов'язань, а також, у разі необхідності, для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці. Для зазначених цілей можуть укладатися **«свап-угоди»** – договори з певною країною щодо одержання кредиту, необхідного для здійснення валютної інтервенції, у валюті цієї ж країни.

Адміністративним засобом механізму формування обмінних курсів є **запровадження валютних обмежень**, тобто системи правил, які регламентують права фізичних та юридичних осіб стосовно обміну валюти, а також здійснення інших валютних операцій. Валютні

обмеження можуть застосовуватися для здійснення контролю за рухом капіталу, блокування валютної виручки, регламентації вивозу валюти громадянами, що здійснюють туристські подорожі, і т. д.

Валютні обмеження – сукупність заходів та нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги у платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національних грошей та досягнення інших цілей.

Форми валютних обмежень

1. Встановлення певного розміру продажу валютних надходжень експортерів.
  2. Ліцензування продажу іноземної валюти імпортерам.
  3. Заборона на ввіз та вивіз валютних цінностей без спеціальних дозволів.
  4. Обмеження прав фізичних осіб на володіння та розпорядження іноземною валютою.
- Про сутність девальвації та ревальвації йшлося раніше.

Підсумки теми

1. Валютне регулювання – це сукупність нормативних документів, встановлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку, спрямованих на регулювання потоків капіталу в країну і з країни, а також валютних операцій, що здійснюються в межах України з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, стабільного рівня валютних резервів і збалансування міжнародних платежів.
2. Валютні ринки – це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту та пропозиції.
3. Валютні операції – це операції, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.
4. Девальвація – офіційне зменшення золотого вмісту грошової одиниці чи зниження курсу національної валюти щодо золота, срібла, певної іноземної валюти.
5. Ревальвація – підвищення курсу вартості національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют.
6. Валютний курс – це співвідношення обміну двох грошових одиниць, або ціна однієї валюти, виражена в іншій валюті.
7. Конвертованість валют – це здатність національної грошової одиниці вільно обмінюватися на інші валюти.

8. Інструменти валютної політики – це такі прийоми, важелі, методи, які використовуються для впливу на валютні відносини суб'єктів ринку з метою реалізації завдань валютного регулювання і валютного контролю в країні.

9. Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку в операції на валютному ринку з метою впливу на обмінний курс національної валюти через операції з купівлі-продажу іноземних валют.

10. Валютні обмеження – сукупність заходів та нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги у платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національних грошей та досягнення інших цілей.

Терміни і поняття для словника

Валютне регулювання економіки
Рівні валютного регулювання
Завдання валютного регулювання
Методи валютного регулювання економіки
Девальвація
Види девальвації
Ревальвація
Валютний курс
Економічні та адміністративні інструменти валютної політики
Дисконтна валютна політика
Девізна валютна політика

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке валютне регулювання, які його об'єкти та суб'єкти?
2. Розкрийте основні завдання валютного регулювання економіки.
3. Які існують методи валютного регулювання економіки?
4. Що таке валютні ринки, які їх функції?
5. Розкрийте зміст поняття «девальвація», які причини та види девальвації.
6. Що таке «ревальвація»?
7. Які існують види та функції валютного курсу?
8. Охарактеризуйте інструменти валютної політики.

Темі рефератів

1. Валютне регулювання економіки, його сутність та риси.
2. Методи валютного регулювання економіки.
3. Девальвація та ревальвація національної грошової одиниці.
4. Валютний курсу, його види та функції.
5. Дисконтна та девізна валютна політика.

Тести

1. Що є об'єктом валютного регулювання економіки?
  - а) державні органи, які на це уповноважені відповідно до чинного законодавства країни та інші спеціальні установи, яким держава надає ту чи іншу частку функцій для здійснення валютного регулювання;
  - б) валюта, її рух і самі валютні відносини;
  - в) Національний банк України;
  - г) нормативні документи, встановлені органами валютного регулювання.
2. Коли інституційна структура, принципи та норми встановлюються законодавчими актами кожної країни з урахуванням принципів та рекомендацій, встановлених Міжнародним валютним фондом та регіональними союзами, то йдеться про:
  - а) міждержавний рівень регулювання валютних відносин;
  - б) регіональний рівень регулювання валютних відносин;
  - в) національний рівень регулювання валютних відносин;
  - г) зовнішньоекономічний принцип регулювання валютних відносин.
3. Що таке офіційне зменшення золотого вмісту грошової одиниці чи зниження курсу національної валюти щодо золота, срібла чи певної іноземної валюти?
  - а) відкрита девальвація;
  - б) ревальвація;
  - в) відкрита ревальвація;
  - д) девальвація.
4. Коли обмін валюти здійснюється після закінчення заздалегідь визначеного терміну за попередньо установленим форвардним курсом?
  - а) при терміновому курсі;
  - б) при поточному курсі;
  - в) при форвардному курсі;
  - г) при розрахунковому курсі.
5. Співвідношення вимог і зобов'язань банку в іноземній валюті називається:
  - а) валютною позицією;
  - б) валютною інтервенцією;

- в) девальвацією;
  - г) ревальвацією.
6. Договори з певною країною щодо одержання кредиту, необхідного для здійснення валютної інтервенції, у валюті цієї ж країни – це:
- а) валютні обмеження;
  - б) валютна політика;
  - в) ревальвація;
  - г) девальвація.
7. Операції щодо купівлі та продажу власної валюти або конкурентної валюти іншої держави (союзу держав) на фінансових ринках – це:
- а) девізна валютна політика;
  - б) валютна інтервенція;
  - в) механізм валютної інтервенції;
  - д) валютна політика держави.
8. Які риси властиві сучасному етапу розвитку європейської валютної системи?
- а) валютні угоди укладаються переважно за двосторонньою домовленістю;
  - б) валютні угоди розвиваються на багатосторонній кліринговій основі;
  - в) існує взаємне регулювання платіжних балансів без готівкових розрахунків на основі валютного курсу;
  - г) запроваджується єдина валютна система.
9. Серед перелічених функцій валютного ринку назвіть найсуттєвішу?
- а) придбання іноземних валют з метою використання їх для обслуговування міжнародних платежів;
  - б) забезпечення реальної свободи вибору і дій власника валюти;
  - в) забезпечення купівлі та продажу національних грошових одиниць;
  - г) одержання від валютних операцій вигоди, доходу.
10. Що є адміністративним засобом механізму формування обмінних курсів?
- а) заходи валютної інтервенції;
  - б) використання центральним банком інструментів валютної політики;
  - в) регулювання режиму валютного курсу;
  - г) запровадження валютних обмежень.

Тема 11. Фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації доходів

План лекції:

- 11.1. Легалізація (відмивання) доходів.
- 11.2. Сутність та завдання фінансового моніторингу.
- 11.3. Суб'єкти, об'єкти та види фінансового моніторингу.

11.1. Легалізація (відмивання) доходів

Термін «відмивання грошей» (англ. *money laundering*) – вперше виник у США в 30-ті роки ХХ ст. у зв'язку з прийняттям у країні закону, який забороняв вільний продаж алкогольних напоїв. Одним із негативних наслідків цього закону стала контрабанда алкоголю, доходи від якої вкладалися в розвиток мережі пралень, отримуючи таким чином легальний статус. Відтоді подібного роду операції отримали образну назву «відмивання грошей».

У наш час «відмивання» грошей – це операція, в процесі якої приховуються походження, призначення грошового платежу.

Легалізація (відмивання) доходів – це вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів. Легалізації передують суспільно небезпечне протиправне діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання. Наслідком протиправного діяння є незаконно одержані доходи (доходи, одержані злочинним шляхом).

Процес відмивання «брудних» грошей є загрозою для загальноекономічного розвитку територій та країн, які відмовляються від жорсткого контролю за цим видом міжнародної злочинної діяльності. Неконтрольований приплив та відплив великого обсягу «брудних» грошей потенційно може зруйнувати національну економіку країни, що їх приймає. Надлишкові потоки готівкових коштів, що потрапляють в обіг, спотворюють попит на готівку, відсоткові ставки і, таким чином, призводять до інфляції.

Безпосереднім джерелом одержання «брудних» коштів є тіньова економіка як сукупність неврахованих і протиправних видів економічної діяльності. **Вона включає три сегменти:**

- «неофіційну» («неформальну», «сіру»);

- «підпільну» («кримінальну», «чорну»);
- фіктивну економіку.

«Неофіційна економіка» – це не заборонені законом легальні види економічної діяльності, в рамках яких мають місце нефіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків. Така діяльність можлива практично у всіх галузях економіки. Основною причиною її виникнення вважається високий рівень оподаткування, який існує в економіці, як правило, доходи отримані від діяльності в такому правовому полі – це додаткові, тимчасові доходи.

«Підпільна економіка» – це заборонені законом види економічної діяльності (незаконне виробництво та збут зброї, наркотиків, контрабанда, рекет, злочинство, бандитизм, а також незаконна практика, наприклад, практика лікарів без ліцензії, нелегальний гральний бізнес тощо). Така економіка головним чином має розвиток у рамках злочинних угруповань.

«Фіктивна економіка» – це хабарництво та шахрайство, пов'язане з отриманням і передачею грошей; також це діяльність, направлена на одержання необґрунтованого зиску та різного роду пільг економічними агентами на основі організованих корумпованих зв'язків. Основною причиною виникнення такого сектору економіки є прагнення отримати економічними агентами певної вигоди від використання свого службового становища.

Для протидії відмиванню брудних грошей Україна використовує такі законодавчі важелі, як Кримінальний кодекс, який передбачає карну відповідальність за діяльність, пов'язану з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом. Важливі механізми протидії отриманню незаконних доходів містить і прийнятий у травні 2002 р. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг». На посилення правової основи протидії відмиванню брудних грошей працює і Закон України «Про банки і банківську діяльність». В Україні створений і постійно діє Координаційний комітет з боротьби з організованою злочинністю і корупцією. До його компетенції входить боротьба з відмиванням брудних грошей. Також діє Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», який встановлює яким чином, якими способами та у яких випадках має здійснюватись моніторинг фінансових операцій. Органом уповноваженим на здійснення таких функцій є **Державна служба фінансового моніторингу України**.

25 грудня 2009 р. прийнято наказ Держфінмоніторингу № 182 щодо типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом «Властивості та ознаки операцій, пов'язаних з відмиванням коштів шляхом зняття готівки. Тактичне дослідження та практичне розслідування».

Ефективність системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом полягає у необхідності тісної взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів і Держфінмоніторингу, як спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Тобто, ефективне функціонування системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, у тому числі, за допомогою зняття готівки (як одного з елементів схем відмивання), може бути лише **при узгодженому функціонуванні механізму кримінально-правового контролю й механізму фінансового моніторингу.**

11.2. Сутність та завдання фінансового моніторингу

Для запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється фінансовий моніторинг.

Фінансовий моніторинг є сукупністю заходів щодо аналізу інформації про фінансові операції, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Державна служба фінансового моніторингу України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство доходів та зборів.

Основними завданнями Держфінмоніторингу України є:

1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування;

2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму;

3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації

(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Держфінмоніторинг України відповідно до покладених на неї завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Державної служби фінансового моніторингу, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів та в установленому порядку подає їх Міністрові;

2) подає запити до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання щодо одержання інформації (у тому числі копій документів, що її підтверджують), необхідної для виконання покладених на неї завдань;

3) співпрацює з органами виконавчої влади, іншими державними органами, діяльність яких пов'язана із запобіганням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) у разі наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, подає правоохоронним органам для провадження оперативно-розшукової діяльності матеріали і одержує від них інформацію про хід їх розгляду;

5) бере участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

6) проводить аналіз методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму;

7) погоджує проекти нормативно-правових актів суб'єктів державного фінансового моніторингу з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також погоджує із суб'єктами державного фінансового моніторингу проекти своїх нормативно-правових актів щодо виконання відповідними суб'єктами первинного фінансового моніторингу законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

8) проводить аналіз ефективності заходів щодо функціонування системи фінансового моніторингу в державі на підставі інформації, поданої органами державної влади;

9) вимагає від суб'єктів первинного фінансового моніторингу дотримання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері

запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, і в разі виявлення порушень законодавства вживає заходів, передбачених законами, а також повідомляє про це орган, що здійснює нагляд за таким суб'єктом первинного фінансового моніторингу;

10) забезпечує координацію діяльності державних органів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

11) повідомляє суб'єкта первинного фінансового моніторингу після надходження відповідної інформації від правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення відповідно до кримінально-процесуального законодавства, про факт порушення кримінальної справи (або про факт закриття кримінальної справи в ході досудового слідства) за повідомленням такого суб'єкта, що надійшло до Держфінмоніторингу України, а також надає йому інформацію про прийняті судами рішення за такими кримінальними справами з одночасним повідомленням відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу;

12) забезпечує ведення обліку інформації про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу та обліку узагальнених та додаткових матеріалів, наданих правоохоронним органам, а також процесуальних рішень, прийнятих за результатами їх розгляду правоохоронними органами.

11.3. Суб'єкти, об'єкти та види фінансового моніторингу

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

- банки, страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди та ін. фінансові установи;
- платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- товарні, фондові та інші біржі;
- професійні учасники ринку цінних паперів;
- компанії з управління активами;
- оператори поштового зв'язку та інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;
- філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;

– суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги при здійсненні операцій купівлі-продажу нерухомого майна;

– суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням і виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює або перевищує суму, визначену законодавством;

– нотаріуси, адвокати, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, які надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги в рамках трудових правовідносин), у випадках, передбачених законодавством;

– інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є: Національний банк України, Міністерство доходів і зборів України, Міністерство юстиції України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання фінансових послуг України, Державна служба фінансового моніторингу України.

Об'єктами державного фінансового моніторингу є дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Законодавство передбачає **два види фінансового моніторингу:**

1) **обов'язковий фінансовий моніторинг** – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

2) **внутрішній фінансовий моніторинг** – діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу щодо виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Фактична різниця між видами моніторингу полягає у суб'єктному складі. Обов'язковий моніторинг здійснює Уповноважений орган

(Державний департамент фінансового моніторингу), а внутрішній – суб'єкт первинного фінансового моніторингу.

Відповідно до Указу Президента України «Про положення про Державну службу фінансового моніторингу України» № 466/2011 від 13 квітня 2011 р., Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 р. до **фінансових операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу**, належать такі, в яких:

- сума у безготівкових розрахунках дорівнює чи перевищує 300 тис. грн;

- сума у безготівкових розрахунках дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, що еквівалентна 300 тис. грн;

- сума у розрахунках готівкою дорівнює чи перевищує 100 тис. грн;

- сума у розрахунках готівкою дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, що еквівалентна 100 тис. грн, за умови, що вищезазначені фінансові операції мають одну з перерахованих нижче ознак;

- відкриття рахунка із внесенням на нього коштів на користь третьої особи; переказ особою за відсутності зовнішньоекономічного контракту коштів за кордон;

- переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімого (номерного) рахунка з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкрий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

- купівля, продаж чеків, дорожніх чеків або інших подібних засобів за готівку;

- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;

- проведення нерозміщених у депозитаріях фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника;

- зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту;

- проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли одна із сторін є фізичною або юридичною особою, яка має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження на території країни, що не бере участі в міжнародній співпраці у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- придбання особою цінних паперів за готівку;
- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;
- переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачеві кошти готівкою;
- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом у той самий або наступний операційний день іншій особі;
- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунка юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації;
- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунка юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття тощо.

Контроль за цими фінансовими операціями допомагає виявити **основні шляхи одержання незаконних доходів**, тобто скоєння корисливих злочинів, а саме: використання фальшивих платіжних документів; нецільове використання банківських кредитів; хабарництво, пов'язане з наданням кредитів; зменшення відсоткових ставок при наданні кредитів; прискорення проходження фінансових документів під час оформлення позик у банках; надання кредитів за програмою «молодіжно-житлового будівництва»; надання консультацій щодо ухилення від оподаткування та допомогу в приховуванні виявлених фактів несплати податків; приховування доходів від оподаткування; незаконне одержання пільгових кредитів; фіктивні трастові операції, тобто створення фінансових пірамід; підроблення банківських гарантій; розкрадання коштів; підроблення грошей; валютні спекуляції на біржі; різні види зловживань і шахрайства з бюджетними коштами та власними заощадженнями населення тощо.

Підсумки теми

1. Легалізація (відмивання) доходів – це вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів.

2. «Неофіційна» економіка – це не заборонені законом легальні види економічної діяльності, в рамках яких мають місце нефіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків.

3. «Підпільна економіка» – це заборонені законом види економічної діяльності (незаконне виробництво та збут зброї, наркотиків, контрабанда, рекет, злочинство, бандитизм, а також незаконна

практика, наприклад практика лікарів без ліцензії, нелегальний гральний бізнес тощо).

4. «Фіктивна економіка» – це хабарництво та шахрайство, пов'язане з отриманням і передачею грошей; також це діяльність, направлена на одержання необґрунтованого зиску та різного роду пільг економічними агентами на основі організованих корумпованих зв'язків.

5. Фінансовий моніторинг є сукупністю заходів щодо аналізу інформації про фінансові операції, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

6. Обов'язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

7. Внутрішній фінансовий моніторинг – діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Терміни і поняття для словника

Легалізація (відмивання) доходів

Державна служба фінансового моніторингу України

Фінансовий моніторинг

Обов'язковий фінансовий моніторинг

Внутрішній фінансовий моніторинг

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «легалізація (відмивання) доходів».
2. Які існують сегменти тіньової економіки?
3. Що таке Державна служба фінансового моніторингу України?
4. Вкажіть функції та завдання фінансового моніторингу України.
5. Які основні суб'єкти та об'єкти державного фінансового моніторингу України?
6. Які фінансові операції підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу?
7. Назвіть основні шляхи одержання незаконних доходів.

Темі рефератів

1. Сутність та ознаки легалізації (відмивання) доходів.
2. Функції та характерні ознаки Державної служби фінансового моніторингу України.
3. Сутність, види та завдання фінансового моніторингу.
4. Суб'єкти, об'єкти та види фінансового моніторингу.
5. Зміст фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу.

Тести

1. Що таке не заборонені законом легальні види економічної діяльності, в рамках яких мають місце нефіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків?
  - а) «неформальна економіка»;
  - б) «фіктивна економіка»;
  - в) «підпільна економіка»;
  - г) «неофіційна економіка».
2. Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:
  - а) банки;
  - б) центральні органи виконавчої влади;
  - в) Національний банк України;
  - г) фінансові установи.
3. Використання банківських механізмів, ускладнення схем фінансових відносин і руху грошових коштів, внесення готівки в касу підприємства як плати за фіктивні товари, використання кримінальних фінансових посередників – це:
  - а) форми легалізації (відмивання) доходів;
  - б) причини легалізації (відмивання) доходів;
  - в) методи легалізації доходів;
  - г) способи легалізації коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом.
4. Основу більшості кримінальних схем легалізації злочинних доходів складають:
  - а) операції з коштами та іншим майном;
  - б) операції щодо повернення вивезених раніше коштів у вигляді інвестиційних або кредитних ресурсів;
  - в) фіктивні угоди;
  - г) угоди з цінними паперами, що тягнуть за собою перехід права власності або інших майнових прав на ці цінні папери.

5. Офіційно зареєстрована юридична особа, створена або придбана з метою здійснення заборонених видів діяльності або прикриття незаконної діяльності – це:
- а) фіктивне підприємство;
  - б) нелегальне підприємство;
  - в) злочинне підприємство;
  - г) підприємство, яке займається легалізацією (відмиванням) доходів.
6. Назвіть причини, що змушують суб'єктів кримінальної діяльності до легалізації капіталів за кордон:
- а) бажання одержувати статус резидента або громадянство іноземної держави;
  - б) необхідність обґрунтування джерела засобів для закупівлі матеріальних цінностей і інвестицій;
  - в) необхідність створення репутації іноземного інвестора для імпортування капіталів і їхньої легалізації на батьківщині; г) необхідність залучення кредитних ресурсів офіційних фінансових суб'єктів.
7. Вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів – це:
- а) суспільно небезпечне протиправне діяння;
  - б) наслідки протиправного діяння;
  - в) фінансовий моніторинг у сфері протидії легалізації доходів;
  - г) легалізація (відмивання) доходів.
8. Сукупність заходів уповноваженого органу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, а також заходів з перевірки такої інформації – це:
- а) внутрішній фінансовий моніторинг;
  - б) фінансовий моніторинг;
  - в) обов'язковий фінансовий моніторинг;
  - г) первинний фінансовий моніторинг.
9. Вкажіть центральний орган, на який покладаються повноваження щодо здійснення міжнародного співробітництва у запобіганні легалізації доходів і фінансуванню тероризму:
- а) Міністерство юстиції;
  - б) Національний банк України;
  - в) Генеральна прокуратура України;
  - г) Міністерство доходів і зборів України.

10. Назвіть основну міжнародну фінансову організацію, діяльність якої спрямована на співробітництво у запобіганні та протидії легалізації доходів:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Міжбанківська валютна біржа;
- в) Європейський валютний союз;
- г) Група розроблення фінансових заходів боротьби з «відмиванням» коштів.

Тема 12. Фінансове регулювання інвестиційної діяльності

План лекції:

- 12.1. Роль фінансового регулювання в інвестиційному процесі.
- 12.2. Податкове, бюджетне та грошово-кредитне регулювання інвестиційної діяльності.
- 12.3. Інвестиційні проекти та забезпечення захисту інвестицій.
- 12.4. Залучення іноземних інвестицій та регулювання умов здійснення інвестицій за межі держави.

12.1. Роль фінансового регулювання в інвестиційному процесі

Регулювання інвестиційного процесу у державі здійснюється через державну інвестиційну політику, яка визначає та підтримує пріоритетні напрями розвитку економіки та шляхом забезпечення належного функціонування договірно-правової системи.

Першоосною регулювання інвестиційної діяльності є визначення пріоритетів щодо вкладення у ті сфери й галузі, які забезпечують розширене відтворення, швидку віддачу й підвищення життєвого рівня населення.

Інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. **Інвестиційна діяльність охоплює:** 1) інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, товариствами і спілками, а також громадськими та релігійними організаціями, іншими юридичними особами; 2) державне інвестування, що здійснюється органами влади й управління держави, областей та інших адміністративно-територіальних утворень за рахунок коштів бюджету, позабюджетних фондів і позичкових капіталів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних позичкових коштів; 3) іноземне інвестування, що здійснюється іноземними громадянами, юридичними особами і державами; 4) спільне інвестування, що здійснюється українськими та іноземними громадянами, юридичними особами і державами.

Об'єктами інвестиційної діяльності є: нові та модернізовані основні фонди й обігові кошти в усіх сферах і галузях економіки держави, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелект.

Суб'єкти інвестиційної діяльності – це інвестори, які приймають рішення про вкладання власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування.

В Україні інвестиційна діяльність регулюється законами України «Про інвестиційну діяльність» (1991 р.), «Про іноземні інвестиції» (1992 р.), «Про цінні папери та фондову біржу» (1991 р.), Декретом Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» (1993 р.) та ін.

Інвестиції – це всі види майнових і інтелектуальних цінностей, якікладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, у результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Форми інвестування:

– інвестування громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

– державне інвестування, здійснюване органами влади і управління України, місцевими Радами народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;

– іноземне інвестування, здійснюване іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

– спільне інвестування, здійснюване громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності покладено такі принципи:

- послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
- збільшення частки внутрішніх (власних) коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;
- перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм (проектів), спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки;
- фінансування об'єктів, будівництво яких починається за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурсній основі;
- надання переваги раніше розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;

- здійснення відповідними державними організаціями контролю за цільовим використанням централізованих інвестицій;
- розширення змішаного фінансування інвестиційних проєктів;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;
- запровадження системи страхування інвестицій.

12.2. Податкове, бюджетне та грошово-кредитне регулювання інвестиційної діяльності

Податкове регулювання інвестиційної діяльності забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки встановленням відповідних податкових ставок та податкових пільг.

Теоретичним підґрунтям податкового регулювання стала відома в економічній літературі бюджетна концепція американського вченого А. Леффера, котрий ще в середині 1970-х р. довів, що податкові надходження є одночасно продуктом і податкової ставки, і податкової бази (суми прибутку). Зі збільшенням податкової ставки відповідно скорочується її база. Якщо підприємці зацікавлені в чистому (після сплати податків) доході, то введення податку перешкоджатиме виробництву оподаткованого товару. Спричинене в такий спосіб (на певному рівні податкових ставок) зменшення виробництва може звести нанівець будь-який передбачуваний приріст бюджетних надходжень. На цій підставі було зроблено загальний висновок: пожвавлення ділової, передусім, інвестиційної активності, можна досягти радикальним полегшенням податкового тягаря, тобто оптимальним оподаткуванням.

До методів податкового стимулювання інвестиційних процесів, насамперед, належить пільгове оподаткування прибутку. Методи податкового регулювання інвестиційних процесів можна поділити на **чотири групи**: запровадження диференційованих ставок оподаткування; звільнення від сплати податку на певний строк; зменшення бази оподаткування та усунення подвійного оподаткування.

Важливе значення для активізації інвестиційних процесів має **грошово-кредитна державна політика**, оскільки вона впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти. Національний банк залежно від стану економіки здійснює кредитну експансію чи кредитну рестрикцію. **Кредитна експансія** проводиться в період

економічного спаду для стимулювання економічного розвитку. **Політика кредитної рестрикції** проводиться з метою стримання інвестиційної активності. Подорожчання кредитних ресурсів примушує інвесторів вкладати кошти в найбільш ефективні, прибуткові проекти.

Національний банк також справляє істотний вплив на інвестиційний процес через регулювання норми обов'язкових або мінімальних резервів. Норми обов'язкових резервів для комерційних банків встановлюються у вигляді певного процента від суми депозитів, які в Національному банку зберігаються на їхніх рахунках. За збільшення кредитних ресурсів комерційні банки розширюють кредитні операції, збільшують частку довгострокових кредитів.

Держава через Національний банк проводить операції на фондовому ринку, тобто здійснює емісію, продаж, купівлю державних цінних паперів. Встановлюючи вигідні для покупця умови (ціна або дивіденди) щодо своїх цінних паперів, держава стимулює купівлю їх юридичними та фізичними особами, зменшуючи кількість вільних грошей, що можуть бути використані для кредитування інвестицій через банківську систему.

Бюджетні методи регулювання для України мають особливе значення, оскільки ринок інвестиційних ресурсів недостатньо сформований, існує гіпертрофована структура економіки, надмірна диференціація технічного рівня виробництв, високий рівень монополізації, незамкненість на внутрішній ринок виробничих циклів, банки майже не здійснюють довгострокового кредитування, а власних інвестиційних коштів підприємствам бракує.

Для збільшення бюджетного інвестування необхідно реформувати структуру бюджетних видатків, зменшуючи при цьому витрати дотаційного характеру і відповідно збільшуючи фінансування інвестиційно-інноваційних програм. З цією метою в поточний бюджет країни доцільно ввести окремою статтею бюджет розвитку, основним завданням якого є фінансування державних інвестиційних проектів. Джерелом поповнення бюджету розвитку можуть бути кредити міжнародних організацій, кредити Нацбанку, виплати за раніше наданими позиками, надходження від випуску в обіг довгострокових інвестиційних облігацій з доходом, який гарантується заставою конкретного майна, що перебуває в державній власності.

Розширення бюджетного інвестування має супроводжуватися реформуванням системи оплати праці, передусім, збільшенням частки заробітної плати у витратах на виробництво продукції. Це можливо тільки за реалізації інноваційних проектів, запровадження яких

підвищить продуктивність праці та стане підставою для зростання оплати праці. Збільшення заробітної плати дасть можливість відмовитися від багатьох соціальних програм та субсидій, дещо скоротивши видатки бюджету з одночасним вивільненням додаткових коштів на потреби структурної перебудови.

Інвестиційна діяльність також регулюється **проведенням гнучкої амортизаційної політики**, що є одним із головних важелів, які дають можливість державі на макрорівні впливати на інвестиційну сферу. У промислово розвинутих країнах серед джерел інвестиційних ресурсів кошти амортизаційного фонду, який є часткою власних коштів підприємств, найбільш вагомі.

З метою активізації інвестиційних процесів доцільно: проводити індексацію основних фондів відповідно до темпів зростання цін з періодичністю не менше ніж один раз на рік; відмовитись від застосування знижувальних коефіцієнтів до норм амортизації; припинити практику вилучення амортизаційних нарахувань до бюджету; дозволити підприємствам самостійно вибирати методи амортизації та вільно переходити з прискорених методів на рівномірні; запровадити систему контролю цільового використання амортизаційних фондів на цілі інвестування у виробництво.

12.3. Інвестиційні проекти та забезпечення захисту інвестицій

У світовій практиці **інвестиційний проект** є комплексом взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей в умовах обмежених фінансових, матеріальних та інших ресурсів. **Життєвий цикл інвестиційного проекту має такі стадії:** формулювання проекту, проектний аналіз, розробка проекту, його здійснення та оцінка результатів, ліквідація. Проектний аналіз – це методологія, яка дає змогу оцінити фінансові та економічні переваги проектів, а також альтернативні шляхи використання ресурсів з урахуванням макро- і мікроекономічних наслідків.

Інвестиційний проект – це основний документ, що визначає необхідність здійснення реального інвестування, в якому в загально визнаній послідовності його розділів подаються основні характеристики проекту та фінансові показники, пов'язані з його реалізацією. Інвестиційний проект дає змогу підприємству та потенційним інвесторам всебічно і комплексно оцінити його та обґрунтувати доцільність здійснення конкретних реальних інвестицій.

Головні цілі інвестиційного проекту – максимізація обсягу виробництва або мінімізація витрат, технічна ефективність проекту (максимальний прибуток) та оптимізація технічних і економічних аспектів, які повинні бути метою стратегічного планування бізнесу.

Класифікація інвестиційних проектів

1. **За цілями інвестування** розрізняють інвестиційні проекти, що забезпечують приріст обсягу продукції; розширення (відновлення) асортименту чи номенклатури продукції; підвищення якості та конкурентоспроможності продукції; зниження собівартості продукції; вирішення соціальних, економічних та інших завдань.

2. **За рівнем автономності реалізації** розрізняють незалежні та залежні від реалізації інших проектів підприємства.

3. **За строками реалізації** розрізняють короткострокові з періодом до одного року; середньострокові з періодом реалізації від одного до трьох років; довгострокові з періодом реалізації більше ніж три роки.

4. **За обсягами необхідних інвестиційних ресурсів** розрізняють невеликі (до 100 тис. дол. США); середні (від 100 тис. до 1000 тис. дол. США) та великі (понад 1000 тис. дол. США).

5. **За передбаченою схемою фінансування за рахунок** зовнішніх джерел (кредит та ін.) та внутрішніх джерел (прибутку та фондів підприємства) або з власних, залучених, позикових та змішаних коштів.

Важливою стороною державного регулювання інвестиційної діяльності є **експертиза інвестиційних проектів**. Згідно з українським законодавством обов'язковій державній експертизі підлягають державні, міждержавні й регіональні інвестиційні проекти та програми, які реалізуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів. Інвестиції, що здійснюються за рахунок інших джерел фінансування, підлягають державній експертизі з питань дотримання екологічних, санітарно-гігієнічних вимог, пожежної безпеки, міцності та необхідної довговічності будинків і споруд, а також архітектурних вимог.

Особливі вимоги ставляться до експертизи інвестиційних проектів із залученням іноземних інвестицій, коли інвестори претендують на отримання певних податкових, митних та інших пільг. Такі інвестиційні проекти мають належати до пріоритетних сфер економіки, сприяти створенню нових робочих місць на підприємствах, передбачати впровадження сучасних чи перспективних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних видів технологій, сприяти зниженню енергозатрат на одиницю продукції, орієнтуватися на

найбільш раціональне використання сировинної бази України, бути конкурентоспроможними на міжнародних ринках.

Забезпечення захисту інвестицій

Підвищення інвестиційної активності в країні безпосередньо пов'язане з гарантіями, які надає держава суб'єктам інвестиційної діяльності, і захистом інвестицій. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що держава гарантує стабільність умов інвестиційної діяльності та додержання прав і законних інтересів її суб'єктів. Інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані та реквізовані, до них не можуть бути застосовані аналогічні за наслідками заходи. Державні органи та їх посадові особи не мають права втручатися в інвестиційну діяльність, обмежувати права інвесторів у виборі об'єктів інвестування, крім випадків, передбачених законодавством. Якщо інвестори та учасники інвестиційної діяльності зазнали збитків унаслідок порушення їхніх прав, то ці збитки мають бути в повному обсязі відшкодовані органами, котрі це вчинили.

Забезпечення захисту інвестиційних проектів також регулюється Указом Президента № 687/2008 від 5 серпня 2008 року «Про заходи щодо забезпечення захисту прав учасників інвестиційних фондів та інвестиційних компаній».

Захист інвестицій здійснюється державними органами в різних формах. Передусім держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності інвестора. Усім інвесторам, у тому числі й іноземним, забезпечується рівноправний правовий режим інвестиційної діяльності, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, вивозу іноземними інвесторами вкладених цінностей та прибутків, отриманих від інвестиційної діяльності, ліквідації інвестицій.

Для захисту інвестицій передбачено, що вони можуть, а іноді й обов'язково мають бути застраховані. Страхові компанії відіграють значну роль в інвестиційному процесі, забезпечуючи підприємцям захист від інвестиційних ризиків. Страхові угоди є також необхідними для отримання кредитів для інвестування. З метою страхування інвестиційних ризиків в Україні створено систему страхових і перестрахових компаній, яка обслуговує вітчизняних та іноземних інвесторів.

Для інвестиційного клімату України притаманні такі **негативні характеристики**:

1. **Недосконалість правового поля.** Йдеться про нестабільність, суперечливість, заплутаність регуляторного поля, численні підзаконні

акти, бюрократизм та корупцію, криміналізацію економіки, неврегульованість системи захисту прав власності, слабкість судової системи.

2. Політична нестабільність. Часта зміна урядів, обіцянки різко змінити політичний курс, політичні скандали, і особливо в передвибірчий період, не сприяють іноземним інвестиціям.

3. Непередбачуваність і непрозорість державної політики. Цей чинник суттєво ускладнює довгострокове планування діяльності компанії. Інвестори скаржаться, зокрема, на раптовість ухвалення деяких рішень, прийняття актів, які набувають чинності або негайно, або мають зворотну дію.

4. Неврегульованість законодавчого забезпечення процесу інвестування. Йдеться про часті зміни умов залучення іноземних інвестицій.

5. Надмірна фіскальна активність держави. Нерівномірний розподіл податкового тиску є потужним важелем стримування іноземних інвестицій в Україну. Незважаючи на те, що переважна більшість іноземних інвесторів намагається вести цілком прозорий та легальний бізнес, «тонізація» економіки суттєво ускладнює їхню співпрацю з українськими підприємствами, які не завжди ризикують вести прозорі й легальні операції. Велика частка вилучення прибутку, нестабільність податкових ставок та правил нарахування перешкоджають ефективному веденню бізнесу в Україні.

6. Вузькість та неструктурованість внутрішнього ринку. Низький рівень доходів підприємств та населення призводить до недостатнього рівня внутрішнього попиту та, що не менш важливо, унеможливає кваліфіковану поведінку покупців, які змушені здебільшого вибирати якнайдешевшу продукцію. Це спонукає українські підприємства вести нечесну конкуренцію, призводить до неадекватних моделей конкуренції іноземних компаній, які давно перейшли від цінової до переважно продуктової конкуренції.

7. Обтяжлива митна політика. Інвестори звертають увагу на перешкоди для ввезення необхідного устаткування, сировини та комплектуючих і вивезення продукції. У цьому контексті слід зазначити, що послаблення митних бар'єрів для підприємств з ПП все ж потребує державного регулювання.

8. Недосконалість галузей інфраструктури. Незважаючи на порівняно високий рівень розвитку, мережа автомобільних доріг та залізниць, системи енерго- та водопостачання, зв'язку тощо потребують суттєвого вдосконалення. На поліпшення інфраструктурних умов спрямована, зокрема, низка проектів Світового банку в Україні.

9. Нерозвиненість інституційної інфраструктури ринку.

Світова практика сучасного бізнесу пов'язана з постійною співпрацею з різними аудиторськими, консалтинговими та іншими фірмами. Те, що фірми не мають середовища, гідного, з позицій іноземного інвестора, довіри, суттєво погіршує його враження від підприємницького клімату в Україні. А тому вважають за краще мати справу з іноземними фінансовими установами та банками. Це спонукає їх здійснювати іноземні інвестиції у банківську сферу та відкривати філії іноземних банків.

10. **Низька якість життя.** Йдеться про можливості надати житло, побутові, транспортні послуги, гарантувати особисту безпеку іноземців на території України.

12.4. Залучення іноземних інвестицій та регулювання умов здійснення інвестицій за межі держави

Залучення іноземного капіталу для інвестування економіки країни здійснюється за трьома основними формами:

- пряме інвестування через створення як підприємств з іноземним капіталом, так і спільних підприємств;
- продаж іноземним інвесторам цінних паперів;
- отримання кредитів, позик та гарантій міжнародних фінансових інституцій, країн, державних установ, банків тощо.

Для заохочення та залучення іноземних інвестицій використовуються такі **інструменти та механізми реалізації** як забезпечення рівноправного правового режиму інвестування, страхування інвестицій, гарантування повернення інвестованих коштів та створення позитивного інвестиційного іміджу.

Для активізації припливу іноземних інвестицій в економіку необхідні забезпечення довіри іноземних інвесторів до України, поліпшення її положення на світових ринках капіталу, створення сприятливого інвестиційного клімату, розвиток системи стимулювання іноземних інвесторів, що здійснюють інвестування в реальний сектор економіки, усунення бар'єрів на шляху іноземних інвестицій та прийняття загальноновизнаних стандартів у сфері міжнародного інвестиційного співробітництва.

Стратегічні орієнтири розвитку української економіки на найближчі роки містять конкретні шляхи та механізми проведення соціально-економічних реформ, у тому числі в інвестиційній сфері.

З метою активізації інвестиційної діяльності підприємств зусилля необхідно спрямувати на:

- створення нормативно-правової бази для заохочення вкладення довгострокових фінансових інвестицій;
- удосконалення режиму реєстрації іноземних інвестицій;
- сприяння укладенню угод про розподіл продукції;
- запровадження прозорих схем концесійної діяльності;
- формування системи стимулів інвестиційної діяльності підприємств та інвестиційного кредитування;
- розроблення нормативно-правової бази спільного кредитування великих інвестиційних проектів.

Важливою сферою державного регулювання інвестиційної діяльності є визначення умов здійснення інвестицій за межі держави. Відповідно до чинних нормативних актів **установлено такі умови надання індивідуальних ліцензій на здійснення резидентами інвестицій за межі країни:**

- резиденти можуть здійснювати інвестиції за межі України, беручи участь у підприємствах, які створюються спільно з іноземними юридичними чи фізичними особами; придбання частки в діючих іноземних підприємствах чи придбання у власність таких підприємств цілком; створення за межами країни підприємств, які б повністю належали українським інвесторам, а також відкриття філій та інших окремих підрозділів; придбання нерухомого та рухомого майна, інших майнових прав та прав інтелектуальної власності; придбання акцій, облігацій, інших цінних паперів іноземних держав, фірм, банків та ін.;
- інвестиції за межі країни резиденти здійснюють виключно за рахунок власних коштів, зарезервованих та відображених з цією метою на рахунках бухгалтерського балансу. Забороняється для цього використовувати позичені кошти;
- усі види грошових інвестицій за межі країни (незалежно від їхньої суми) здійснюються лише в безготівковій формі й тільки через кореспондентські рахунки вповноважених банків у банках країн інвестування;
- усі надходження на користь резидентів у іноземній валюті (прибуток, дивіденди та ін.), отримані від здійснення інвестиційної діяльності за межами України, зараховуються на валютні рахунки резидентів. Законодавство визначає порядок обов'язкового продажу валютних надходжень та використання валютних коштів від здійснення інвестиційної діяльності.

Державна політика щодо залучення іноземного капіталу здійснюється Кабінетом Міністрів України спільно з Національним банком України та регулюється Верховною Радою України. Велику роль у цьому процесі відіграє Адміністрація Президента. Указами Президента України створена певна кількість державних інституцій, що безпосередньо займаються залученням іноземних інвестицій в Україну. До цього списку також належать:

– **Національне агентство України з реконструкції і розвитку** – агентство, завданням якого є участь у формуванні державної політики при взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями та установами для залучення кредитів, грантів, міжнародної гуманітарної та технічної допомоги, іноземних інвестицій.

– **Державний інвестиційно-кліринговий комітет та Координаційна рада з питань інвестиційно-клірингового співробітництва**, що розглядають питання, пов'язані з залученням фінансових та інвестиційних ресурсів у рамках інвестиційно-клірингових відносин.

– **Палата незалежних експертів з питань інвестицій** є постійним діючим консультативно-дорадчим органом при Президентові України, метою якого є запобігання конфліктів між іноземними інвесторами й органами виконавчої влади.

– **Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну** створена при Президентові для розробки та реалізації державної політики з залучення та використання іноземних інвестицій.

– **Валютно-кредитна рада Кабінету Міністрів** приймає рішення про надання державних гарантій при залученні іноземних кредитів.

Підсумки теми

1. Інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

2. Інвестиції – це всі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької і інших видів діяльності, у результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

3. Податкове регулювання інвестиційної діяльності – це таке регулювання, яке забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки встановленням відповідних ставок та податкових пільг.

4. Кредитна експансія – політика, що проводиться в період економічного спаду для стимулювання економічного розвитку.

5. Кредитна рестрикція – політика, що має на меті стримання інвестиційної активності.

6. Інвестиційний проект – основний документ, що визначає необхідність здійснення реального інвестування, в якому в загально визнаній послідовності його розділів подаються основні характеристики проекту та фінансові показники, пов'язані з його реалізацією.

7. Національне агентство України з реконструкції та розвитку – агентство, завданням якого є участь у формуванні державної політики при взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями та установами для залучення кредитів, грантів, міжнародної гуманітарної та технічної допомоги.

8. Палата незалежних експертів з питань інвестицій – це постійно діючий консультативно-дорадчий орган при Президентові України, метою якого є запобігання конфліктів між іноземними інвесторами й органами виконавчої влади.

9. Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну – рада, що створена при Президентові для розробки та реалізації державної політики з залучення та використання іноземних інвестицій.

Терміни і поняття для словника

Інвестиційна діяльність

Інвестиції

Форми інвестування

Кредитна експансія

Кредитна рестрикція

Інвестиційний проект

Національне агентство України з реконструкції і розвитку

Палата незалежних експертів з питань інвестицій

Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке інвестиційна діяльність, які її об'єкти та суб'єкти?
2. Які існують форми інвестування в Україні?
3. Вкажіть принципи, що покладені в основу державного регулювання інвестиційної діяльності.
4. Що передбачає податкове регулювання інвестиційної діяльності?
5. Вкажіть бюджетні методи регулювання інвестиційної діяльності.
6. Що мається на увазі, коли йдеться про грошово-кредитне регулювання інвестиційних процесів?

7. Що таке інвестиційні проекти та яка їх класифікація?
8. Як в Україні відбувається забезпечення захисту інвестицій?
9. Які негативні характеристики притаманні для інвестиційного клімату України?
10. Як здійснюється залучення іноземних інвестицій в Україну?
11. У чому полягає державна політика щодо залучення іноземного капіталу?

Темі рефератів

1. Організаційно-економічний механізм фінансового регулювання інноваційної діяльності.
2. Форми та методи реалізації науково-технічної політики.
3. Інвестування соціально-економічного розвитку регіонів.
4. Іноземне інвестування та його регулювання.
5. Суспільний сектор економіки як об'єкт інвестування.

Тести

1. Комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів – це:
  - а) напрям державного регулювання;
  - б) державна інвестиційна політика;
  - в) інвестиційна діяльність;
  - г) інвестиційний процес.
2. Назвіть форми залучення іноземного капіталу для інвестування економіки країни:
  - а) продаж іноземним інвесторам цінних паперів;
  - б) емісія державних цінних паперів;
  - в) пряме інвестування через створення як підприємств з іноземним капіталом, так і спільних підприємств;
  - г) отримання кредитів, позик і гарантій міжнародних фінансових інституцій, країн, державних установ, банків тощо.
3. В яких формах здійснюється захист інвестицій?
  - а) рівноправний правовий режим інвестиційної діяльності;
  - б) страхування інвестицій;
  - в) застосування заходів дискримінаційного характеру;
  - г) вивіз іноземними інвесторами вкладених цінностей та прибутків.
4. Емісія державних цінних паперів, продаж пакетів акцій приватизованих підприємств, запобігання монополізації фондового ринку – це:

- а) непрямі методи впливу на інвестиційну активність;
  - б) об'єкти інвестиційної діяльності;
  - в) експертиза інвестиційних проектів;
  - г) непрямі методи державного впливу на інвестиційну діяльність.
5. Які об'єкти підлягають обов'язковій держаній експертизі?
- а) державні, міждержавні й регіональні інвестиційні проекти;
  - б) інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій;
  - в) експортно-імпортні операції;
  - г) програми, які реалізуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів.
6. Яка політика є одним з головних важелів, що дають змогу державі на макрорівні впливати на інвестиційну діяльність?
- а) бюджетна політика;
  - б) амортизаційна політика;
  - в) податкова політика;
  - г) грошово-кредитна політика.
7. Яка політика є істотним фактором активізації інвестиційних процесів?
- а) бюджетна політика;
  - б) амортизаційна політика;
  - в) податкова політика;
  - г) грошово-кредитна політика.
8. Яким чином можна активізувати участь комерційних банків в інвестиційному процесі?
- а) шляхом переходу на змінні процентні ставки;
  - б) створенням промислово-фінансових груп;
  - в) пільговим оподаткуванням доходів банків від довгострокових кредитів;
  - г) шляхом регулювання норми обов'язкових або мінімальних резервів.
9. Запровадження диференційованих ставок оподаткування, звільнення від сплати податку на певний строк, зменшення бази оподаткування, усунення подвійного оподаткування – це:
- а) методи інвестиційного спрямування податкової політики;
  - б) методи податкового регулювання інвестиційних процесів;
  - в) оптимальне оподаткування;
  - г) основні положення концепції А. Лаффера.

10. Що є метою державної інвестиційної політики?
- а) визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування;
  - б) спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки;
  - в) створення конкурентного середовища;
  - г) реалізація програм структурної перебудови економіки.

Тема 13. Фінансове регулювання ринку цінних паперів та його учасники

План лекції:

- 13.1. Поняття фінансового ринку цінних паперів.
- 13.2. Види ринків цінних паперів, його учасники.
- 13.3. Цілі та форми фінансового регулювання ринку цінних паперів.

13.1. Поняття фінансового ринку цінних паперів

Фінансовий ринок слід розглядати як специфічну сферу грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державою, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів.

Фінансовий ринок можна поділити на **первинний** і **вторинний**. **Первинний ринок** виникає при емісії цінних паперів, і на ньому мобілізуються фінансові ресурси. **На вторинному ринку** ці ресурси перерозподіляються, тобто на вторинному ринку вони опиняються після того, як були вже продані на первинному.

У свою чергу, **вторинний ринок поділяється на біржовий і позабіржовий**. **Біржовий ринок** представлений фондовою біржею як особливим інституційно організованим ринком. На ньому обертаються цінні папери найвищого гатунку та виконуються операції професійними учасниками. Фондова біржа виступає як торговельне, професійне, нормативне, технологічне ядро ринку цінних паперів та фінансового ринку. **На позабіржовому ринку** здійснюються операції з цінними паперами позафондової торгівлі. У цьому разі об'єктом купівлі-продажу стають цінні папери, які з будь-яких причин не котируються на біржі.

Фінансовий ринок виконує такі **функції**.

1. **Функція ціноутворення**. Фінансовий ринок встановлює ціни на фінансові ресурси, які врівноважують попит і пропозицію на них. Ціною фінансових ресурсів є дохід, який сплачує покупець (емітент) продавцю (інвестору або власнику фінансових ресурсів) – банківський відсоток, купонна ставка за облигаціями, дивіденди по акціях.

2. **Функція забезпечення ліквідності**. Чим ефективніше функціонує фінансовий ринок, тим вищою є ліквідність фінансових ресурсів, які

обертаються на ньому, оскільки будь-який інвестор може швидко й майже без витрат у будь-який момент перетворити фінансові ресурси на готівку.

3. Функція економії на витратах. Фінансовий ринок зменшує витрати на проведення операцій та інформаційні витрати. Фінансові посередники, здійснюючи великі обсяги операцій з інвестування та залучення коштів, зменшують для учасників ринку витрати й відповідні ризики від проведення операцій із фінансовими ресурсами. Фінансові посередники зменшують витрати через здійснення економії на масштабі операцій і вдосконалення процедур оцінювання фінансових ресурсів, запропонованих до продажу.

Залежно від характеру руху відповідних фінансових потоків фінансовий ринок поділяється на **ринок прямого фінансування**, де купівля-продаж фінансових ресурсів відбувається безпосередньо між продавцем і покупцем, та **ринок непрямого фінансування**, де купівля-продаж здійснюється через фінансових посередників.

Важливою складовою фінансового ринку є **ринок цінних паперів**, який ще називають фондовим ринком. Фондовий ринок охоплює частину кредитного ринку і повністю ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.

Ринок цінних паперів об'єктивно створює механізм ефективного використання фінансових ресурсів, оскільки розміщення паперів здійснюється на основі вільного вибору об'єкта вкладення з певними майновими гарантіями.

Існує дві класифікації учасників фондового ринку:

- залежно від юридичного статусу вони поділяються на категорії (як індивіди, інституції та як органи державно-правового регулювання);
- залежно від функцій, що виконують, – на види.

Індивідуальні учасники фондового ринку – це фізичні особи (домогосподарства), що різняться між собою: кількістю та видами цінних паперів, якими вони володіють, ступенем активності, з якою вони проявляють себе на ринку, цілеспрямованістю, способом вибору і прийняття рішень щодо купівлі-продажу цінних паперів.

Інституційними учасниками є організації, що діють на основі своїх засновницьких документів та інших норм права, затверджених державою. На відміну від індивідуальних учасників, які користуються статусом фізичних осіб, інституції у більшості випадків мають статус

юридичних осіб. Інституціями зазвичай є підприємства, організації, установи, товариства, компанії, фонди, корпорації.

Під органами, що здійснюють державно-правове регулювання фондового ринку, розуміють органи законодавчої, виконавчої і судової влади. Державними органами регулювання ринку цінних паперів в Україні є Міністерство доходів і зборів України, Національний банк, Фонд державного майна України, а також Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

В Україні існує Закон «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-IV.

13.2. Види ринків цінних паперів, його учасники

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передання грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

18 червня 1991 р. Верховною Радою України було прийнято закон «Про цінні папери і фондову біржу», який визначає умови і порядок випуску цінних паперів, а також регулює посередницьку діяльність в організації обігу цінних паперів в Україні.

Відповідно до цього закону можуть випускатися в обіг такі **види цінних паперів**: акції, облігації внутрішніх та місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання держави, ощадні сертифікати, векселі, приватизаційні папери.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбаченій у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Казначейські зобов'язання – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення,

засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому.

Вексель – цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Фінансовий вексель банку – засіб платежу в межах строку своєї дії і використовується для здійснення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності за поставлену продукцію і виконані роботи.

Інвестиційний сертифікат – це цінний папір, що випускається компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду. Зазначене свідоцтво про частку (участь) у спеціальному фонді цінних паперів (інвестиційному фонді) дає право власності інвестора на частку у фонді та одержання визначеного доходу.

Приватизаційні папери – це особливий вид державних цінних паперів, що засвідчують правовласника на безоплатне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Приватизаційні папери можуть бути лише іменними.

Крім цінних паперів першого порядку, існують **похідні цінні папери**: опціони, ф'ючерси, варанти.

Спекулятивними об'єктами фондової торгівлі є також опціони й ф'ючерси.

Опціон – це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх.

Головною особливістю опціону є те, що його покупець одержує право купити чи продати акції за попередньо погодженими умовами, а продавець контракту бере на себе зобов'язання з їх виконання.

Ф'ючерс також є контрактом, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною. Однак, на відміну від опціону, розрахунок після закінчення ф'ючерсного контракту є обов'язковим.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду.

Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Залежно від функцій, що виконуються в процесі ринкової взаємодії, учасники **фондового ринку поділяються на дві великі групи:**

- **основні**, до якої входять емітенти, інвестори, посередники, інститути-регулятори, спеціальні державні органи регулювання;
- **інфраструктури** – найважливішими серед інфраструктурних учасників є депозитарії, кліринго-розрахункові установи, трастові інститути, агенти з трансферту та реєстратори, продавці ринкової інформації, спеціальні гарантійні фонди.

Емітенти цінних паперів – це юридичні, а у випадках, передбачених законом, фізичні особи, які від свого імені випускають цінні папери з метою залучення фінансових ресурсів для свого розвитку і зобов'язуються виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску. **Емітентом цінних паперів, можуть бути** юридичні особи, держава в особі своїх державних органів та органи місцевого самоврядування, які можуть випускати цінні папери для задоволення потреб у фінансуванні видатків відповідних бюджетів та окремих проектів.

Інвестори – фізичні, юридичні особи та інституційні інвестори, котрі мають вільні грошові кошти, необхідні для інвестування з метою збільшення ринкової вартості цінних паперів.

Посередники на ринку цінних паперів – це такі фінансові організації, які надають посередницькі послуги. Існують три основні види посередницьких послуг: брокерські, дилерські та послуги щодо здійснення підписки. Згідно з цим розрізняють три види посередників: брокери, дилери та андеррайтери.

Роль фінансових посередників на ринку цінних паперів надзвичайно важлива, адже саме вони визначають його активність та ефективність.

Фінансові посередники розглядаються як колективні інвестори на ринку цінних паперів, які централізують фінансові ресурси індивідуальних інвесторів.

До фінансових посередників належать інвестиційні фонди, трасти і компанії. Вони мобілізують кошти за допомогою випуску власних цінних паперів – інвестиційних сертифікатів. Інвестиційні фонди і трасти здійснюють тільки мобілізацію коштів. Розміщення коштів проводять спеціальні компанії – інвестиційні керуючі, а зберігання забезпечують депозитарії. Інвестиційні фонди вкладають з інвестиційними керуючими угоди на здійснення інвестиційної діяльності, а трасти довіряють інвестиційним керуючим мобілізовані

кошти. **Інвестиційні фонди** діють тривалий період. Вони є **двох типів** – відкриті й закриті. Інвестиційні компанії, на відміну від фондів і трастів, здійснюють розміщення мобілізованих коштів самостійно, їх інвестиційні сертифікати можуть виставлятися на продаж на фондових біржах.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує **три основні функції** – посередницьку, індикативну та регулятивну.

Сутність посередницької функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й усебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам.

Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів.

Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами.

Мета контрольної діяльності біржі – забезпечення достовірності котирування цінних паперів та надійності біржової торгівлі.

Існують три види бірж: замкнута біржа, у торгах на якій можуть брати участь лише члени біржі; **біржа з вільним доступом відвідувачів**, угоди на якій здійснюють тільки маклери (тобто посередники); і **біржа, що складається із широкого кола осіб**, але діє під контролем урядових органів.

Взагалі, при аналізі чинного законодавства про ринок цінних паперів дуже важливим є питання визначення кола суб'єктів цієї специфічної діяльності. Можна виділити такі **види суб'єктів ринку цінних паперів**:

– **емітенти** – держава в особі уповноваженого органу, органи місцевого самоуправління, юридичні особи, у випадках, передбачених законом, фізичні особи. Емітенти від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов випуску їх (банки, фінансово-кредитні установи, підприємства, компанії);

– **інвестори** – держава, органи місцевого самоуправління, фізичні або юридичні особи, які купуватимуть цінні папери від свого імені за свій рахунок з метою одержання доходу чи збільшення вартості цінних паперів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно чинного законодавства;

– **професійні учасники ринку цінних паперів** – суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку. Це юридичні особи, які діють виключно на підставі

спеціальних дозволів (ліцензій), що видаються в порядку, встановленому чинним законодавством.

Згідно із законодавством, виділяють таких професійних **учасників, які діють на ринку цінних паперів:**

а) зберігані – комерційні банки або торговці цінними паперами, які мають дозвіл на зберігання та обслуговування цінних паперів і операцій емітентів з цінними паперами, на рахунках у цінних паперах, які належать їх власникам;

б) депозитарії цінних паперів – юридичні особи, які проводять виключно депозитарну діяльність і наділені правом здійснювати кліринг та розрахунки за угодами з цінними паперами;

в) реєстратори – юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які одержали у встановленому порядку дозвіл на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів;

г) номінальні утримувачі – депозитарії або зберігачі цінних паперів, які здійснюють діяльність щодо управління цінними паперами;

д) торговці цінними паперами – банки або підприємства, для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності.

Усі названі вище учасники ринку цінних паперів об'єднуються в об'єднання професійних учасників: організатори торгівлі цінними паперами та саморегулювні організації.

Саморегулювні організації – це добровільні об'єднання професійних учасників на ринку цінних паперів, що не мають на меті одержання прибутку, які створені з метою захисту інтересів своїх членів, власників цінних паперів та інших учасників ринку цінних паперів і зареєстровані Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Зазначені організації мають на меті координацію і підвищення якості щодо діяльності цих некомерційних організацій та захист їх інтересів.

13.3. Цілі та форми фінансового регулювання ринку цінних паперів

У 2006 році прийнято закон «Про цінні папери та фондовий ринок», який регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів, дає визначення таким категоріям, як лістинг і делістинг, емісія, випуск цінних паперів, котирування, фінансові інструменти тощо, надає класифікацію цінним паперам, характеризує професійну діяльність на фондовому ринку, визначає основні положення його регулювання та ін.

Регулювання фінансового ринку – це цілеспрямований вплив на систему взаємовідносин, що складаються на фінансовому ринку, з метою впорядкування цих взаємовідносин і забезпечення захисту інтересів осіб, які беруть у них участь.

Основною метою регулювання фінансового ринку є забезпечення гармонізації всіх видів інтересів учасників цього ринку: індивідуальних, корпоративних, державних, а також інтересів міждержавних та інтернаціональних об'єднань.

Державне регулювання ринку цінних паперів передбачає здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних і запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється з метою:

- реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних;
- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;
- одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів;
- забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів;
- гарантування прав власності на цінні папери;
- захисту прав учасників фондового ринку;
- інтеграції в європейський та світовий фондові ринки;
- дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється у таких формах:

- прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринку цінних паперів;
- регулювання випуску та обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів;

- видача спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів та забезпечення контролю за такою діяльністю;
- заборона та зупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності спеціального дозволу (ліцензії) на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством;
- реєстрація випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів;
- контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією;
- створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів;
- контроль за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам;
- встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контролю за їх дотриманням;
- контроль за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів та за системами ціноутворення на ринку цінних паперів;
- контроль за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів;
- проведення інших заходів щодо державного регулювання і контролю за випуском та обігом цінних паперів.

Підсумки теми

1. Фінансовий ринок – специфічна сфера грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державо, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів.

2. Основними функціями фінансового ринку є функція ціноутворення, забезпечення ліквідності та економії на витратах.

3. Фондовий ринок – ринок, що охоплює частину кредитного ринку і повністю ринок інструментів власності та інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних,

що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.

4. Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила та їх власником і передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передавання грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

5. Опціон – угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх.

6. Ф'ючерс – контракт, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною.

7. Варант – спеціальний вид цінних паперів, що випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду.

8. Державне регулювання ринку цінних паперів – здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних і запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

Терміни і поняття для словника

Фінансовий ринок
Первинний фінансовий ринок
Вторинний фінансовий ринок
Біржовий ринок
Позабіржовий ринок
Ринок прямого фінансування
Ринок непрямого фінансування
Фондовий ринок
Цінні папери
Опціон
Ф'ючерс
Варант
Види цінних паперів

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке фінансовий ринок цінних паперів?
2. Які функції фінансового ринку цінних паперів?
3. Охарактеризуйте види цінних паперів.
4. Які існують похідні цінні папери?
5. На які групи, залежно від функцій, що виконуються в процесі ринкової взаємодії, поділяються учасники фондового ринку?
6. Вкажіть функції фондової біржі.
7. Які існують види суб'єктів ринку цінних паперів?
8. Охарактеризуйте цілі фінансового регулювання ринку цінних паперів.
9. Назвіть форми державного регулювання ринку цінних паперів.

Теми рефератів

1. Сутність ринку цінних паперів, необхідність його фінансового регулювання.
2. Класифікація та характерні риси фінансових ринків.
3. Економічні передумови функціонування фінансового ринку в Україні.
4. Основні характеристики цінних паперів. Види цінних паперів.
5. Фондова біржа. Організація і порядок її роботи.

Тести

1. Специфічна сфера грошових відносин, що виникають у процесі руху фінансових фондів між державою, юридичними та фізичними особами за допомогою спеціалізованих фінансових інститутів – це:
  - а) первинний фінансовий ринок;
  - б) вторинний фінансовий ринок;
  - в) біржовий ринок;
  - г) фінансовий ринок.
2. Ринок цінних паперів є сегментом:
  - а) фінансового ринку;
  - б) грошового ринку;
  - в) ринку капіталів;
  - г) фондового ринку.
3. Юридичні або фізичні особи, які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що впливають з умов їхньої емісії – це:

- а) інвестори;
  - б) учасники ринку цінних паперів;
  - в) емітенти;
  - г) суб'єкти ринку цінних паперів.
4. Акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу – це:
- а) фондова біржа;
  - б) фінансовий ринок;
  - в) ринок цінних паперів;
  - г) депозитарний ринок.
5. Що таке ринок прямого фінансування?
- а) коли купівля-продаж здійснюється через фінансових посередників;
  - б) це фондовий ринок;
  - в) це ринок цінних паперів;
  - г) коли купівля-продаж фінансових ресурсів відбувається безпосередньо між продавцем і покупцем.
6. Які цінні папери засвідчують внесення її власником грошових коштів і підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка?
- а) акції;
  - б) казначейські зобов'язання;
  - в) облігації;
  - г) векселі.
7. Що таке угода між партнерами, один із яких випишує і продає сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала документ, або ж продати їх?
- а) опціон;
  - б) ф'ючерс;
  - в) варант;
  - г) вексель.
8. У чому полягає індикативна функція фондової біржі?
- а) в організації торгівлі цінними паперами;
  - б) у створенні достатніх і всебічних умов для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам;
  - в) в оцінці вартості і привабливості цінних паперів;
  - г) у забезпеченні достовірності котирування цінних паперів та надійності біржової торгівлі.

9. Що є основною метою регулювання фінансового ринку?
- а) забезпечення здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних;
  - б) запобігання зловживанням і порушенням у сфері фінансового ринку;
  - в) забезпечення гармонізації всіх видів інтересів учасників ринку;
  - г) контроль, нагляд за ринком цінних паперів і запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.
10. Уніфікацією є:
- а) обмін за регресивним співвідношенням облігацій;
  - б) конверсія державного боргу;
  - в) зміну доходності позик;
  - г) об'єднання кількох позик в одну.

Тема 14. Необхідність фінансового регулювання цін, антиінфляційна політика

План лекції:

- 14.1. Необхідність і методи фінансового регулювання цін.
- 14.2. Наслідки введення фіксованої ціни.
- 14.3. Антиінфляційна політика.
- 14.4. Напрями антиінфляційної політики.

14.1. Необхідність і методи фінансового регулювання цін

Фінансове регулювання цін застосовується в усіх країнах. Ступінь і форми втручання держави у процеси ціноутворення залежать від стану економічного розвитку країни, рівня монополізації і конкуренції, інтенсивності інформаційних процесів та інших факторів. В умовах розвиненого ринку при стабільній грошово-фінансовій системі втручання держави в ціни обмежується відповідним впливом на передумови й побічні наслідки вільного ціноутворення.

Цінове регулювання в Україні регламентується спеціальним законодавством: Законами України «Про ціни і ціноутворення» № 5007-VI від 21.06.2012 року, «Про місцеве самоврядування» зі змінами та доповненнями № 406-VII від 04.07.2013 року, «Про захист економічної конкуренції» зі змінами та доповненнями № 406-VII від 11.08.2013 року, «Про трансфертне ціноутворення» № 408-VII від 04.08.2013 року та ін. Закони в галузі ціноутворення встановлюють основні правила формування і застосування цін у країні, порядок контролю за цінами, відповідальність за їх порушення, права та обов'язки окремих органів виконавчої влади у сфері ціноутворення. Зазначені закони доповнюються і конкретизуються спеціальними рішеннями Верховної Ради, указами Президента чи постановами Кабінету Міністрів.

З метою здійснення цінової політики держава створює спеціальну **систему органів ціноутворення**, до якої в Україні входять загальнодержавні, регіональні й відомчі установи. До першої групи належать Кабінет Міністрів України, Міністерство доходів і зборів, до другої – Управління з питань цінової політики Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

Ціна – фундаментальна економічна категорія, яка означає кількість грошей, за яку продавець згоден продати, а покупець готовий купити одиницю товару. Ціна певної кількості товару складає його вартість, тому ціною часто називають грошову вартість одиниці товару.

Втручання держави у процес ціноутворення здійснюється у трьох основних формах: обмеження рівня ціни; введення податкових платежів, що ведуть до вилучення доходів у виробників і споживачів; державна підтримка цін через дотації. Різноманітні методи державного регулювання цін можна об'єднати у дві групи: **прямі методи** та **непрямі** (опосередковані).

Пряме регулювання переважає на початковому етапі створення ринку, коли його регулювальні здібності ще недостатньо розвинуті, або в разі виникнення кризової ситуації в економіці. **До прямих методів належать:** установлення фіксованих (твердих) цін на найважливіші товари та послуги; застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення; декларування зміни цін; заморожування (блокування) цін на певний строк; уведення граничних рівнів посередницько-збутових націнок і торговельних надбавок; дотування виробників деяких товарів; укладання договорів про ціни між підприємствами і державою тощо.

Непрямі методи переважають на етапі зрілого ринку і в нормальних умовах розвитку економіки, коли регулювальний потенціал ринкового механізму реалізується на повну силу. За допомогою цих методів держава регулює поведінку об'єктів, які беруть участь у процесі ціноутворення, але не диктує самий порядок, способи визначення цін та їхній рівень. **Непряме регулювання** досягається в основному за допомогою застосування граничних нормативів рентабельності, зміни рівня та диференціації ставок товарних податків (ПДВ, акцизний збір, мито), пільгового оподаткування і кредитування, диференціації ставок ввізного мита тощо.

14.2 Наслідки введення фіксованої ціни

Найбільш жорстким методом цінового регулювання є встановлення фіксованих або граничних цін. При цьому такі ціни можуть бути встановлені на рівні, що перевищує ціну рівноваги або нижче її. У першому випадку виникає надлишок продукції, а в другому – її дефіцит.

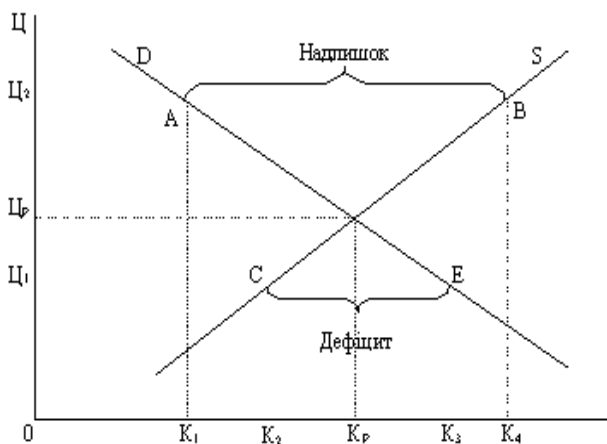

Рис. 1. Наслідки введення фіксованих цін

На рисунку перетин ліній попиту (D) і пропозиції (S) показує рівноважну ціну (Ц_р) та рівноважний обсяг виробництва (K_р). Припустимо, що держава, підтримуючи виробника, встановила на продукцію фіксовану ціну (Ц₂) на рівні, що перевищує рівноважний. У цьому разі кількість запропонованої продукції збільшиться до K₄, а попит на неї зменшиться до K₁, що призведе до надлишку продукції в розмірі K₁ – K₄ одиниць.

На практиці може виникнути протилежна ситуація, коли держава з метою захисту споживача встановлює ціну (Ц₁), яка нижча за рівноважну. У цьому випадку знижена ціна підвищить попит на продукцію до обсягу K₃, а пропозиція, навпаки, зменшиться до K₂, тобто на ринку з'явиться дефіцит в обсязі, який дорівнює площі прямокутника K₂CEK₃. Як видно з графіка, в обох випадках обсяг виробництва буде нижчим рівноважного. Якщо в першому варіанті обсяг реалізації становитиме K₁, то в другому – K₂ одиниць. Таким чином, одностороннє підтримування ціни попиту або ціни пропозиції зрештою призводить до суспільних втрат.

Фіксовані ціни, які можуть перевищувати рівноважні, застосовуються окремими країнами у вигляді заставних цін на сільськогосподарську продукцію. Такі ціни, з одного боку, захищають інтереси фермерів, гарантуючи їм мінімальний дохід від реалізації своєї продукції на ринку. Але з іншого боку, держава має витратити на закупівлю та зберігання надлишкової продукції кошти з бюджету. Крім того, цю продукцію держава не може реалізувати на

внутрішньому ринку, бо це, безумовно, призведе до зниження цін. До такого ж наслідку може призвести й експорт цієї продукції, оскільки він зумовить зменшення приватного експорту сільськогосподарської продукції з даної країни.

З метою скорочення надлишкового виробництва продукції уряд може застосовувати такі адміністративні заходи, як обмеження фермерам посівних площ, встановлення премій за їхнє скорочення та ін. Але такі заходи викличуть необхідність створення спеціального управлінського апарату, зростання державних витрат на його утримання, виділення коштів на виплату вищезгаданих премій тощо. У зв'язку з цим значна частина зарубіжних фахівців бере під сумнів економічну доцільність установлення державою фіксованих цін, які перевищують ціни рівноваги.

Порушення ринкової рівноваги внаслідок введення фіксованих цін

У конкурентній системі рівність попиту та пропозиції приводить до рівноваги на всіх ринках. Проте рівноважна ціна може змінюватися (точка рівноваги зміщується в ту чи іншу сторону). Деякі впливи на ринкову рівновагу цін передбачити неможливо, вплив інших врахувати важко, оскільки вони лише переміщують точку рівноваги, не порушуючи законів попиту та пропозиції.

Цінове втручання, чи контроль над цінами, здійснює держава на законодавчій основі, але його здатні здійснювати й інші монопольні структури. Втручання такого роду здатні блокувати ринковий механізм конкурентного ціноутворення на основі рівноваги попиту та пропозиції. Будь-який контроль над цінами не тільки порушує, але і руйнує механізм ринкового ціноутворення на основі законів попиту та пропозиції. Прикладом цього є командна модель економіки, а також будь-які способи примусового встановлення ціни, які можуть бути застосованими монопольними силами з боку держави і окремих, явних чи прихованих, економічних структур.

Державне втручання в ринкове ціноутворення найчастіше зводиться до примусового встановлення ціни на рівні нижче ринкової рівноваги. Наслідки контролю над цінами можуть бути різноманітними, але всі вони, як правило, мають негативний ефект у соціальній і економічній сфері. Наслідки контролю над цінами чи будь-якого втручання в ринкову конкурентну рівновагу знайдуть себе в товарному дефіциті, недостачі і недовиробленні товарів, що негативно позначиться на всьому суспільстві через недоспоживання. Виникають тіньові ринки, де дефіцитні товари продаються за цінами

ще більш високими, ніж колишня рівноважна ринкова ціна, оскільки тепер ця ціна містить у собі ще і спекулятивну надбавку. Соціально незахищеним групам суспільства ці товари і ціни стали ще більш недоступні, а кількість неплатоспроможних громадян зросло.

Державне втручання, контроль над цінами призводить також до таких економічних наслідків, як скорочення виробництва, виникнення тіньової економіки в різних сферах.

Зовнішніми, найбільш очевидними наслідками порушення рівноваги ринкового ціноутворення є черги споживачів за товарами, соціальна напруженість і загальне невдоволення.

14.3 Антиінфляційна політика та її напрями

Інфляція – підвищення загального рівня цін на товари і послуги. При інфляції на одну і ту саму кількість грошей після закінчення визначеного терміну можна буде купити менше товарів і послуг, чим раніше.

В економічній науці розрізняють такі **причини інфляції**:

1) ріст державних видатків, для фінансування яких держава вдається до грошової емісії, збільшуючи грошову масу понад потреби товарного обігу; найбільш яскраво це виражається у воєнні та кризові періоди;

2) надмірне розширення грошової маси за рахунок масового кредитування, причому фінансові ресурси для кредитування беруться не із заощаджень, а з емісії незабезпеченої валюти;

3) монополія крупних фірм на визначення ціни і власних надлишків виробництва та профспілок, яка лімітує можливості ринкового механізму визначати сприятливий для економіки рівень заробітної плати;

4) скорочення реального обсягу національного виробництва, яке за стабільного рівня грошової маси призводить до росту цін, так як меншому обсягу товарів і послуг відповідає така ж сама кількість грошей.

Виділяють такі **типи інфляції**:

– інфляція попиту – породжується надлишком сукупного попиту порівняно з реальним обсягом виробництва (дефіцит товару);

– інфляція пропозиції – підвищення цін зумовлене збільшенням надлишків виробництва в умовах недовикористаних природних ресурсів. Підвищення надлишків на одиницю продукції скорочує обсяг запропонованої виробниками продукції за існуючого рівня цін;

- збалансована інфляція – ціни різноманітних товарів залишаються незмінними відносно один одного;
  - незбалансована інфляція – ціни різноманітних товарів змінюються стосовно один одного в різноманітних пропорціях;
  - прогнозована інфляція – це інфляція, яка враховується в очікуваннях і поведінці економічних суб'єктів;
  - не прогнозована інфляція – стає для населення несподіванкою, так як фактичний темп росту рівня цін перевищує очікуваний;
  - адаптовані очікування споживачів – зміна споживчої психології.
- Часто виникає в результаті розповсюдження інформації про майбутню потенційну інфляцію. Підвищений попит на товари дозволяє підприємцям підвищувати ціни на ці товари.

Залежно від темпів росту також розрізняють:

1) **повзучу (помірну) інфляцію** (ріст цін менше 10 % на рік), проте завжди існує загроза виходу повзучої інфляції з-під державного контролю. Вона особливо велика в тих країнах, де відсутні налагоджені механізми регулювання господарської діяльності, а рівень виробництва невисокий та характеризується наявністю структурних диспропорцій;

2) **галопуючу інфляцію** (річний ріст цін від 10 до 50 %). Небезпечна для економіки, потребує антиінфляційних заходів та відбувається переважно в розвинутих країнах;

3) **гіперінфляцію** – коли ціни ростуть дуже швидко від десятків до декілька тисяч відсотків на рік. Виникає за рахунок того, що для покриття дефіциту бюджету урядом випускається надлишкова кількість грошових знаків. Паралізує господарський механізм, при ній відбувається перехід до бартерного обміну. Виникає в основному у воєнні або кризові періоди.

Антиінфляційна політика – це комплекс взаємопов'язаних заходів та важелів держави і центрального банку країни з метою запобігання високим темпам інфляції та управління нею на незагрозливому для стабільності економічної системи рівні.

Вибір конкретних шляхів антиінфляційної політики зумовлюється впливом багатьох факторів, у тому числі характером інфляційних процесів, загальногосподарською кон'юктурою, особливостями теоретичної бази економічного розвитку країни, політичними аспектами, оскільки треба визначити об'єкт (сектори економіки, верстви населення), який нестиме головний тягар інфляційних витрат.

У міжнародній практиці з метою боротьби з інфляцією поширені такі **класичні напрями антиінфляційної політики**:

- дефляційна політика (регулювання попиту);

- політика доходів (регулювання витрат);
- адаптаційна політика.

Сутність **дефляційної** політики полягає у впливі на окремі елементи платоспроможного попиту з метою його обмеження та формування нового співвідношення попиту і пропозиції як на товари, так і на гроші. На практиці з метою регулювання попиту використовуються заходи грошово-кредитної, бюджетної і структурно-інвестиційної політики.

Заходи грошово-кредитної політики передусім спрямовані на обмеження і стабілізацію грошового обігу. З цією метою використовуються такі важелі впливу на грошову масу як облікова ставка, норма обов'язкових резервів та операції на відкритому ринку.

Політика доходів передбачає пряме обмеження зростання цін і заробітної плати, а також використання економічних стимулів або санкцій з метою утримання їх зростання в певних межах. Політика доходів справляє подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, політика доходів зменшує зростання витрат на виробництво товарів, у ціни яких включаються такі величини. Це перешкоджає саморозвитку інфляційних процесів і стримує їхню інтенсивність. Водночас стримування зростання цін на товари і заробітної плати визначає динаміку доходів населення, що сприяє обмеженню платоспроможного попиту. Тому політика доходів часто використовується в поєднанні з напрямками дефляційної політики.

Адаптаційна політика реалізується в першу чергу за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін неминуче веде до зниження доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку з цим виникає необхідність захисту інтересів населення через повну або часткову індексацію доходів шляхом підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і вкладів населення з урахуванням зростання цін. Періодичність індексації грошових доходів населення залежить від інфляційного порогу, який у розвинених країнах визначається урядом за погодженням з профспілками. Така індексація не усуває інфляцію, а тільки пом'якшує її негативний вплив, але вона сама може перетворитися у потужний інфляційний фактор, якщо здійснюється в умовах бюджетного дефіциту, який фінансується за рахунок грошової емісії.

Адаптаційна політика спрямована також на гасіння інфляційних очікувань, тобто на подолання страху суб'єктів економічної системи щодо безперервного подорожчання товарів і знецінення заощаджень. Стикаючись із постійним зростанням цін і намагаючись хоча б

зберегти свій життєвий рівень, населення зменшує свої заощадження і збільшує поточний попит. Підвищення останнього викликає чергове зростання цін, яке посилює адаптивні інфляційні очікування.

Взагалі, фінансовий механізм антиінфляційної політики спрямований на забезпечення збалансованості державних фінансів, на скорочення бюджетного дефіциту, що можна досягти за рахунок зростання доходів і скорочення державних видатків. Збільшення надходжень до бюджету може бути здійснено за рахунок підвищення податків, що дасть позитивний результат у короткостроковому періоді. Але в подальшому політика посилення податкового пресу призведе до приховування прибутків, підриву стимулів до праці та інвестування, викличе гальмування економічного розвитку і, як наслідок, скорочення надходжень до державного бюджету. Тому вважається більш доцільним розвивати податкову систему в напрямі зниження ставок оподаткування, що може стати дійовим інструментом антиінфляційної політики.

Підсумки теми

1. Ціна – фундаментальна економічна категорія, що означає кількість грошей, за яку продавець згоден продати, а покупець готовий купити одиницю товару.

2. До прямих методів ціноутворення належать: установлення фіксованих (твердих) цін та найважливіші товари та послуги; застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення; декларування зміни цін; заморожування цін на певний строк; уведення граничних рівнів посередницько-збутових націнок і торговельних надбавок; дотування виробників деяких товарів; укладання договорів про ціни між підприємствами і державою тощо.

3. Непряме регулювання досягається за допомогою застосування граничних нормативів рентабельності, зміни рівня та диференціації ставок товарних податків, пільгового оподаткування і кредитування, диференціації ставок ввізного мита тощо.

4. Інфляція – підвищення загального рівня цін на товари і послуги. При інфляції на одну і ту саму кількість грошей після закінчення визначеного терміну можна буде купити менше товарів і послуг, чим раніше.

5. Антиінфляційна політика – це комплекс взаємопов'язаних заходів та важелів держави і центрального банку країни з метою запобігання високим темпам інфляції та управління нею на незагрозливому для стабільності економічної системи рівні.

6. Дефляційна політика – вплив на окремі елементи плато-спроможного попиту з метою його обмеження та формування нового співвідношення попиту і пропозиції як на товари, так і на гроші.

7. Політика доходів – політика, що передбачає обмеження зростання цін і заробітної плати, а також використання економічних стимулів або санкцій з метою утримання їх зростання в певних межах.

8. Адаптаційна політика – політика, що реалізується в першу чергу за рахунок індексації доходів.

Терміни і поняття для словника

Ціна

Прямі методи ціноутворення

Непряме ціноутворення

Інфляція

Антиінфляційна політика

Дефляційна політика

Політика доходів

Адаптаційна політика

Завдання для індивідуальної роботи

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яка в Україні існує система органів ціноутворення?
2. В яких формах здійснюється втручання держави у процес ціноутворення?
3. Які існують методи державного регулювання цін?
4. У чому полягають наслідки введення фіксованої ціни?
5. Як відбувається процес порушення ринкової рівноваги внаслідок введення фіксованих цін?
6. Що таке інфляція, які причини та типи інфляції?
7. Охарактеризуйте види інфляції.
8. Що таке антиінфляційна політика?
9. Які існують напрями антиінфляційної політики?

Теми рефератів

1. Вплив держави на ціноутворення в умовах ринкових відносин.
2. Антиінфляційна політика. Стратегія і тактика антиінфляційної політики.
3. Сутність інфляції та чинники, що впливають на її розвиток.
4. Вплив інфляції на розвиток макроекономічних процесів.
5. Особливості інфляційного процесу в Україні.

Тести

1. Застосування граничних цін на найважливіші товари та послуги здійснюється за допомогою:
  - а) обмеження рівня цін;
  - б) прямих методів регулювання цін;
  - в) опосередкованих методів регулювання цін;
  - г) державної політики.
2. У яких формах здійснюється втручання держави у процес ціноутворення?
  - а) обмеження рівня цін;
  - б) введення податкових платежів;
  - в) державна підтримка цін через дотації;
  - г) компенсація збитків.
3. До доходів від операцій з капіталом належать:
  - а) надходження від продажу основного капіталу;
  - б) надходження від продажу державних запасів товарів;
  - в) доходи від продажу землі;
  - г) доходи від продажу нематеріальних активів.
4. Зміна ставок ввізного мита є:
  - а) методом прямого регулювання цін;
  - б) однією із форм фінансового регулювання цін;
  - в) наслідками антиінфляційної політики;
  - г) методом опосередкованого регулювання цін.
5. Назвіть основні важелі впливу на грошову масу:
  - а) інфляція;
  - б) облікова ставка;
  - в) норма обов'язкових резервів;
  - г) операції на відкритому ринку.
6. Яка найважливіша ціль державного регулювання цінової економічної політики?
  - а) захист внутрішнього ринку;
  - б) запобігання руйнівного впливу цін на економіку та стримання інфляції;
  - в) стримання монополізму;
  - г) забезпечення конкурентного середовища на ринку.
7. За допомогою чого держава регулює поведінку суб'єктів, які беруть участь у процесі ціноутворення?
  - а) обмеження рівня цін;
  - б) прямих методів регулювання цін;

- в) непрямих методів регулювання цін;
  - г) державної політики.
8. Інфляційні процеси можуть виникати під впливом таких факторів:
- а) грошових;
  - б) відношення національної валюти до інших валют;
  - в) монополізація виробництва;
  - г) виробничих.
9. Як називається політика, сутність якої полягає у прямому обмеженні зростання цін і заробітної плати, а також у використанні економічних стимулів або санкцій з метою утримання їх зростання в певних межах?
- а) політика витрат;
  - б) антиінфляційна політика;
  - в) політика доходів;
  - г) грошово-кредитна політика.
10. Сутність якої політики полягає у впливі на окремі елементи платоспроможного попиту з метою його обмеження та формування нового співвідношення попиту і пропозиції як на товари, так і на гроші?
- а) політики регулювання попиту та витрат;
  - б) адаптаційної політики;
  - в) політики доходів;
  - г) дефляційної політики.

Бібліографічний опис

---

1. Лазарева О. В. Фінансове регулювання економіки / О. В. Лазарева. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 88 с. – (Методична серія. Вип. № 76).
2. Фінанси : [навч. посібник] / І. І. Пилипенко, Т. Г. Бондарук, Л. Є. Момотюк, І. С. Ігнатова. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2013. – 467 с.
3. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні / Таїсія Григорівна Бондарук ; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 608 с.: табл., рис.
4. Фінанси : [підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації] / авт. кол. ; за ред. А. Я. Кузнєцової, Г. М. Азаренкової. – К. : УБС НБУ, 2011. – 495 с.
5. Кремень О. І. Фінанси [Текст] : навч. посібник / О. І. Кремень, В. М. Кремень. – К. : ЦУЛ, 2012. – 416 с.
6. Вдовенко Л. О. Фінанси [Текст] : навч. посібник / Л. О. Вдовенко, Н. М. Сушко, Н. Д. Фаюра. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 152 с.
7. Пшик Б. І. Фінансово-кредитні відносини в Україні: становлення, розвиток, напрями вдосконалення : монографія / Б. І. Пшик; Інститут регіональних досліджень НАН України. – К. : УБС НБУ, 2011. – 551 с.
8. Усач Б. Ф. Організація і методика аудиту : підручник / Б. Ф. Усач, З. О. Душко. – К. : УБС НБУ, 2011. – 298 с.
9. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти : навч. посібник / С. В. Глущенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2010. – 153 с.
10. Галушка Є. О. Казначейська справа [Текст] : підручник / Є. О. Галушка, О. В. Охрімівський, Я. М. Гончарук. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Львів : Магнолія 2006, 2012. – 580 с.
11. Попова Л. М. Казначейська справа [Текст] : навч. посіб. / Л. М. Попова, С. М. Попова, В. І. Успенко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 164 с.
12. Мединська Т. В. Податкова система [Текст] : навч. посібник / Т. В. Мединська, Н. І. Власюк. – [3-є вид., перероб. та доповнене]. – Львів : Магнолія, 2012. – 424 с.
13. Андрущенко В. Л. Податкові системи зарубіжних держав [Текст] : навч. посібник / В. Л. Андрущенко, З. С. Варналій, І. А. Прокопенко. – К. : Кондор, 2012. – 222 с.

14. Доброскок О. В. Податковий контроль та його ефективність [Текст] : навч. посібник / О. В. Доброскок. – К. : Алерта, 2012. – 238 с.
15. Банківський нагляд : підручник / [О. І. Скаско, Т. С. Смовженко, М. П. Могильницька та ін.] ; за заг. ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2011. – 432 с.
16. Вовчак О. Д. Гроші та кредит [Текст] : навч. посібник / О. Д. Вовчак, І. Є. Бучко, З. Р. Костак. – К. : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
17. Коваленко В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.
18. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / Б. П. Адамик. – К. : Кондор, 2011. – 416 с.
19. Вовчак О. Д. Гроші та кредит [Текст] : навч. посібник / О. Д. Вовчак, І. Є. Бучко, З. Р. Костак. – К. : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
20. Колотуха С. М. Гроші та кредит [Текст] : навч. посібник / С. М. Колотуха, С. А. Власюк. – К. : Знання, 2012. – 495 с.
21. Азаренкова Г. М. Фінансова стабільність розвитку банків : монографія / Г. М. Азаренкова, О. Г. Головкин, В. В. Смирнов. – К. : УБС НБУ, 2011. – 191 с.
22. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків [Текст] : навч. посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2012. – 523 с.
23. Копилок О. І. Банківські операції [Текст] : навч. посібник / О. І. Копилок, О. М. Музичка. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : ЦУЛ, 2012. – 536 с.
24. Левандівський О. Т. Банківські операції [Текст] : навч. посібник / О. Т. Левандівський, П. Е. Деметер. – К. : Знання, 2012. – 463 с.
25. Петрашко Л. П. Валютні операції [Текст] : навч. посібник / Л. П. Петрашко. – [2-е вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2012. – 271 с.
26. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування [Текст] : навч. посібник / А. П. Дука. – К. : Каравела, 2012. – 432 с.
27. Прямухіна Н. В. Ринок фінансових послуг [Текст] : навч. посіб. / Н. В. Прямухіна. – К. : Кондор, 2013. – 304 с.
28. Агєєв Є. Я. Ціноутворення: теорія та практикум [Текст] : навч. посібник / Є. Я. Агєєв, Т. В. Шахматова, С. В. Піча. – Львів : Новий світ-2000, 2012. – 376 с.

29. Мазур О. Є. Ринкове ціноутворення [Текст] : навч. посібник / О. Є. Мазур. – К. : ЦУЛ, 2012. – 480 с.
30. Артус М. М. Функціонування системи цін у фінансовому механізмі ринкової економіки України [Текст] : монографія / М. М. Артус. – Львів : Новий світ-2000, 2010. – 307 с.

Іменний покажчик

А

Адаптаційна політика 234
Антиінфляційна політика 233
Аудиторська палата України 20

Б

Банки 162
Банківська система України 162
Біржовий ринок 215
Бюджетна політика 46
Бюджетна система України 50
Бюджетне регулювання 46
Бюджетне фінансування 44
Бюджетний механізм 42
Бюджетний процес 76
Бюджетний устрій 54

В

Валютне регулювання економіки 176
Валютний курс 181
Варант 218
Види девальвації 179
Внутрішній фінансовий моніторинг 193
Вторинний фінансовий ринок 215

Г

Грошово-кредитна політика 152
Грошово-кредитне регулювання 152

Д

Девальвація 154, 179
Девізна валютна політика 183
Державна казначейська служба 55
Державна служба фінансового моніторингу України 189
Державна фінансова інспекція 11
Державний бюджет 50
Державний податковий менеджмент 136
Дисконтна валютна політика 155

Е

Економічні та адміністративні інструменти валютної політики 182
Елементи податкової роботи 131

З

Завдання валютного регулювання 177
Завдання органів державної податкової служби 123
Загальний та спеціальний фонди державного бюджету 74
Загальнодержавні податки та збори 99
Збалансованість державного бюджету 71

І

Інвестиції 201
Інвестиційна діяльність 200
Інвестиційний проект 204
Інструменти рефінансування 169
Інфляція 232

К

Камеральна перевірка 138
Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю 18
Кредитна експансія 202
Кредитна рестрикція 203
Кредитування 152

Л

Легалізація (відмивання) доходів 188

М

Методи фінансового регулювання економіки 29
Мито 94
Міністерство доходів і зборів 15
Місцевий бюджет 52
Місцеві податки 109
Місцеві податки та збори 109

Н

Національний банк України 21, 162
Непряме ціноутворення 229
Непрямі методи грошово-кредитної політики 154
Непрямі податки 98
Норми обов'язкових резервів 166

О

Об'єкти податкового менеджменту 136
Облікова ставка 170
Обов'язковий фінансовий моніторинг 193
Оперативне регулювання економіки 31
Опціон 218

П

Палата незалежних експертів з питань інвестицій 210
Первинний фінансовий ринок 215
Податки 92
Податкова міліція 131
Податкова політика 97
Податкова робота 130
Податкова система 104
Податкове регулювання 137
Податковий контроль 137
Політика «дешевих грошей» 153
Політика «дорогих грошей» 153
Принципи органів державної податкової служби 124
Принципи податків та податкової системи 97
Принципи податкової політики 108
Принципи податкової системи 97, 105
Прогресивні податки 99
Пропорційні податки 99
Процентна політика національного банку 168
Процентна ставка 168
Прямі методи ціноутворення 229
Прямі податки 98

Р

Рахункова палата України 17
Ревальвація 180
Регресивні податки 99
Рефінансування 169
Рівні валютного регулювання 176

С

Система національного банку 162
Складання проектів бюджетів 77
Стадії бюджетного процесу 76
Стадії виконання Державного бюджету України 82

Стратегічне регулювання економіки 32
Суб'єкти податкового менеджменту 136
Суб'єкти податкової роботи 130
Суб'єкти фінансового регулювання економіки 28

Ф

Ф'ючерс 218
Фактична перевірка 142
Фінансове планування 32
Фінансове регулювання бюджетної системи 41
Фінансове регулювання економіки 9
Фінансовий контроль 34
Фінансовий моніторинг 190
Фінансовий ринок 215
Фондовий ринок 216
Форми інвестування 201
Функції державної податкової служби 124
Функції податків 93

Ц

Ціна 229
Цінні папери 217

ДЛЯ ПОТАТОК

ДЛЯ ПОТАТОК

**Олена Володимирівна
Лазарєва**

**Фінансове
регулювання економіки**

Навчальний посібник

Редактор, технічний редактор *Ю. Рябова*.
Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *А. Іщенко*.
Друк *О. Мішалкіна*. Фальцювальньо-палітурні роботи *Ю. Шаповалова*.

Підп. до друку 08.05.2014 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 14,41. Обл.-вид. арк. 12,16.
Тираж 300 пр. Зам. № 4335.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.